

ZAKON
O POTVRĐIVANJU SEKTORSKOG SPORAZUMA IZMEĐU VLADE CRNE GORE I
EVROPSKE KOMISIJE KOJIM SE UTVRĐUJU PRAVILA ZA UPRAVLJANJE I SPROVOĐENJE
FINANSIJSKE PODRŠKE UNIJE CRNOJ GORI U OKVIRU INSTRUMENTA PRETPRISTUPNE
PODRŠKE ZA OBLAST POLITIKE „POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ“ (IPARD III)

Član 1

Potvrđuje se Sektorski sporazum između Vlade Crne Gore i Evropske komisije kojim se utvrđuju pravila za upravljanje i sprovođenje finansijske podrške Unije Crnoj Gori u okviru instrumenta pretpristupne podrške za oblast politike „poljoprivreda i ruralni razvoj“ (IPARD III), potpisan u Podgorici 8. decembra 2022. godine i Briselu 13. decembra 2022. godine, u originalu na engleskom jeziku.

Član 2

Tekst Sektorskog sporazuma iz člana 1 ovog zakona, u originalu na engleskom i u prevodu na crnogorski jezik, glasi:

SECTORAL AGREEMENT

BETWEEN

THE GOVERNMENT OF MONTENEGRO

AND

THE EUROPEAN COMMISSION

SETTING OUT

**PROVISIONS FOR THE MANAGEMENT AND
IMPLEMENTATION OF UNION FINANCIAL ASSISTANCE TO
MONTENEGRO UNDER THE RURAL DEVELOPMENT
PROGRAMME OF THE INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION
ASSISTANCE (IPARD III)**

TABLE OF CONTENTS

SECTION I	GENERAL PROVISIONS	11
ARTICLE 1	SCOPE.....	11
ARTICLE 2	COMPLIANCE WITH THE AGREEMENTS	11
ARTICLE 3	FINANCING DECISIONS AND FINANCING AGREEMENTS	11
ARTICLE 4	CONSISTENCY WITH OTHER ACTIONS AND INSTRUMENTS.....	11
SECTION II	RULES FOR INDIRECT MANAGEMENT BY THE IPA III BENEFICIARY	12
TITLE 1:	SET-UP OF MANAGEMENT AND CONTROL SYSTEMS	12
ARTICLE 5	IMPLEMENTING PRINCIPLES	12
ARTICLE 6	FUNCTIONS AND COMMON RESPONSIBILITIES OF THE STRUCTURES AND AUTHORITIES	12
ARTICLE 7	FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE NATIONAL AUTHORISING OFFICER	12
ARTICLE 8	FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE IPARD MANAGING AUTHORITY	12
ARTICLE 9	FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE IPARD AGENCY.....	12
TITLE 2:	CONTROL SYSTEMS	13
ARTICLE 10	GENERAL PROVISIONS ON APPLICATIONS FOR SUPPORT, PAYMENT REQUESTS AND OTHER DECLARATIONS.....	13
ARTICLE 11	ADMINISTRATIVE VERIFICATIONS.....	13
ARTICLE 12	ON-THE-SPOT-VERIFICATIONS.....	14
ARTICLE 13	CONTENT OF THE ON-THE-SPOT-VERIFICATIONS	14
ARTICLE 14	EX-POST VERIFICATIONS ON INVESTMENT OPERATIONS	15
ARTICLE 15	CONTROL REPORT.....	15
ARTICLE 16	AREA-RELATED MEASURES	16
ARTICLE 17	ANIMAL-RELATED MEASURES	16
ARTICLE 18	ADMINISTRATIVE VERIFICATIONS OF AREA-RELATED MEASURES.....	16
ARTICLE 19	ELEMENTS OF ON-THE-SPOT VERIFICATIONS OF AREA-RELATED MEASURES.....	17
ARTICLE 20	AREA MEASUREMENT	17
ARTICLE 21	VERIFICATION OF ELIGIBILITY CONDITIONS AND COMMITMENTS OF AREA-RELATED MEASURES	17
ARTICLE 22	CONTROL REPORT OF AREA-RELATED MEASURES	17
ARTICLE 23	REDUCTIONS AND EXCLUSIONS IN RELATION TO THE SIZE OF AREA AND THE NUMBER OF ANIMALS	18
TITLE 3:	SPECIFIC PROVISIONS RELATING TO ENTRUSTING THE IPA III BENEFICIARY WITH BUDGET IMPLEMENTATION TASKS	19
ARTICLE 25	COMMON REQUIREMENTS	19
ARTICLE 26	PREPARATIONS FOR SENDING THE REQUEST FOR BEING ENTRUSTED WITH BUDGET IMPLEMENTATION TASKS	20
ARTICLE 27	REQUEST AND SUPPORTING ANNEXES.....	21
SECTION III	RULES FOR PROGRAMMING	21
ARTICLE 28	IPARD III PROGRAMME	21
ARTICLE 29	IPARD III PROGRAMME MEASURES	22
SECTION IV	RULES FOR IMPLEMENTATION	22
TITLE 1:	GENERAL RULES AND PRINCIPLES FOR IMPLEMENTATION	22

ARTICLE 30	RULES ON PROCUREMENT	22
TITLE 2: TRANSPARENCY AND VISIBILITY	23
ARTICLE 31	INFORMATION, PUBLICITY AND TRANSPARENCY	23
ARTICLE 32	VISIBILITY AND COMMUNICATION	23
SECTION V	RULES ON FINANCIAL MANAGEMENT OF IPA III ASSISTANCE	24
TITLE 1: GENERAL PROVISIONS	24
ARTICLE 33	GENERAL RULES ON FINANCIAL ASSISTANCE	24
ARTICLE 34	AID INTENSITIES AND RATE OF UNION CONTRIBUTION	25
TITLE 2: ELIGIBILITY	25
ARTICLE 35	ELIGIBILITY OF EXPENDITURE	25
TITLE 3: FINANCING AND PAYMENTS	27
ARTICLE 36	DE-COMMITMENT OF UNUSED FUNDS	27
ARTICLE 37	FINANCING PLAN FOR THE IPARD III PROGRAMME.....	28
ARTICLE 38	PAYMENTS OF THE UNION CONTRIBUTION	28
ARTICLE 39	PAYMENT REQUESTS BY MONTENEGRO.....	29
ARTICLE 40	PRE-FINANCING	30
ARTICLE 41	CALCULATION OF THE AMOUNT TO BE PAID	30
ARTICLE 42	SETTLEMENT OF THE FINAL BALANCE.....	31
ARTICLE 43	PAYMENTS TO THE RECIPIENTS.....	31
ARTICLE 44	EXCHANGE RATE AND INTEREST	33
TITLE 4: CLOSURE OF A PROGRAMME	33
ARTICLE 45	CLOSURE OF THE IPARD III PROGRAMME	33
ARTICLE 46	RETENTION OF DOCUMENTS	34
TITLE 5: FINANCIAL CORRECTIONS AND EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF ACCOUNTS	34
ARTICLE 47	CONTENT OF THE ANNUAL ACCOUNTS	34
ARTICLE 48	TRANSMISSION OF THE INFORMATION NECESSARY FOR THE EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF THE ACCOUNTS.....	34
ARTICLE 49	FORM AND CONTENT OF THE ACCOUNTING INFORMATION.....	35
ARTICLE 50	EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF ACCOUNTS PROCEDURES	36
ARTICLE 51	CONFORMITY CLEARANCE	36
ARTICLE 52	RECOVERY OF FUNDS.....	37
SECTION VI	MONITORING, EVALUATION AND REPORTING	38
TITLE 1: PROGRAMME MONITORING	38
ARTICLE 53	PROGRAMME MONITORING AND MONITORING INDICATORS	38
ARTICLE 54	IPARD III MONITORING COMMITTEE	39
ARTICLE 55	INDICATORS.....	40
TITLE 2: EVALUATION	40
ARTICLE 56	PRINCIPLES FOR THE EVALUATION OF THE IPARD III PROGRAMME.....	40
ARTICLE 57	EX-ANTE EVALUATION OF THE IPARD III PROGRAMME	40
ARTICLE 58	EVALUATION PLAN FOR THE IPARD III PROGRAMME	41
ARTICLE 59	INTERIM EVALUATION	41

ARTICLE 60	<i>EX-POST</i> EVALUATION.....	42
TITLE 3:	REPORTING	42
ARTICLE 61	ANNUAL AND FINAL IMPLEMENTATION REPORTS	42
SECTION VII	FINAL PROVISIONS	44
ARTICLE 62	44
ARTICLE 63	APPLICABILITY OF THE SECTORAL AGREEMENTS FOR IPA	44
ARTICLE 64	FORCE MAJEURE AND EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES	44
ARTICLE 65	ADDRESS FOR COMMUNICATIONS.....	44
ARTICLE 66	NON-COMPLIANCE AND TERMINATION	45
ARTICLE 67	ENTRY INTO FORCE	46
ARTICLE 68	SIGNATURE.....	46
ANNEX 1.	MAIN FUNCTIONS OF THE INTERNAL CONTROL SYSTEM	48
ANNEX 2.	INTERNAL CONTROL FRAMEWORK	52
ANNEX 3.	DOCUMENTS REQUIRED FOR THE APPLICATION OF ENTRUSTMENT OF BUDGET IMPLEMENTATION TASKS	57
ANNEX 4.	RULES FOR PROGRAMMING	59
ANNEX 5.	FORM D 1 – DECLARATION OF EXPENDITURE AND REVENUE	82
ANNEX 6.	FORM D 2 – ANNUAL DECLARATION OF ACCOUNTS FOR FINANCIAL YEAR (.....)	84
ANNEX 7.	PAYMENT FORECASTS	87
ANNEX 8.	INFORMATION AND COMMUNICATION ON SUPPORT FROM THE IPA III ASSISTANCE	88
ANNEX 9.	LIST OF ALL PAYMENTS MADE IN THE FINANCIAL YEAR 20XX FOR IPARD III PROGRAMME IN MONTENEGRO	92

The European Commission, acting for and on behalf of the European Union, hereinafter referred to as "**the Commission**",

on the one part, and

the Government of Montenegro, acting for and on behalf of Montenegro, hereinafter referred to as "**Montenegro**",

on the other part,

and together, jointly referred to as "**the Parties**"

Whereas:

- (1) Regulation (EU) 2021/1529 establishing an instrument for pre-accession assistance¹ ("IPA III Regulation") constitutes the legal basis for the provision of financial assistance to the beneficiaries listed in Annex I to the IPA III Regulation to support them in adopting and implementing reforms in different sectors, including in particular the agricultural sector, required in order to comply with the Union's values and to progressively align to the Union's rules, standards, policies and practices, with a view to Union membership.
- (2) Implementing Regulation (EU) 2021/2236² sets out the applicable management and control provisions ("IPA III Implementing Regulation").
- (3) In accordance with Article 5 of the IPA III Implementing Regulation, financial framework partnership agreements may be complemented by sectoral agreements setting out specific provisions for the management and implementation of IPA III assistance in specific policy areas or programmes.
- (4) Montenegro is eligible for assistance under the IPA III Regulation.
- (5) On 2 November 2022 a Financial Framework Partnership Agreement was concluded between the Government of Montenegro and the Commission on the arrangements for implementation of Union financial assistance to Montenegro under IPA III (hereinafter referred to as the "FFPA").
- (6) Rural development programmes are to be implemented by Montenegro on the basis of indirect management in accordance with Article 62(1)(c) of Regulation (EU, Euratom) 2018/1046 of the European Parliament and of the Council³ ("Financial Regulation") and they have to indicate the actions to be financed with IPA III assistance. The selected types of actions have to be of a nature similar to those provided for under the European Agricultural Fund for Rural Development.
- (7) In some sections of the FFPA, the level of detail of the rules for the implementation of rural development programmes is not sufficient. It is therefore necessary to set out further details for the implementation and management of the assistance under the IPA III rural development programme in a sectoral agreement in accordance with Article 9 of the FFPA.
- (8) As a sectoral agreement should complement the FFPA, the structure of this Agreement follows the structure of the FFPA,

HAVE AGREED AS FOLLOWS:

¹ Regulation (EU) 2021/1529 of the European Parliament and of the Council of 15 September 2021 establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III) (OJ L 330, 20.9.2021, p. 1).

² Commission Implementing Regulation (EU) 2021/2236 of 15 December 2021 on the specific rules for implementing Regulation (EU) 2021/1529 of the European Parliament and of the Council establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III) (OJ L 450, 16.12.2021, p. 10).

³ Regulation (EU, Euratom) 2018/1046 of the European Parliament and of the Council of 18 July 2018 on the financial rules applicable to the general budget of the Union, amending Regulations (EU) No 1296/2013, (EU) No 1301/2013, (EU) No 1303/2013, (EU) No 1304/2013, (EU) No 1309/2013, (EU) No 1316/2013, (EU) No 223/2014, (EU) No 283/2014, and Decision No 541/2014/EU and repealing Regulation (EU, Euratom) No 966/2012 (OJ L 193, 30.7.2018, p.1).

SECTION I GENERAL PROVISIONS

ARTICLE 1 SCOPE

This Agreement lays down specific provisions for the management and implementation of the assistance under the IPA III rural development programme (IPARD III) in accordance with Article 9 of the FFPA.

It complements the FFPA concluded with Montenegro in accordance with Article 5(1) and (2) of the IPA III Implementing Regulation for the implementation of IPA III. In case of conflict between this Agreement and the FFPA, the provisions of the FFPA shall prevail.

ARTICLE 2 COMPLIANCE WITH THE AGREEMENTS

- (1) Montenegro shall take all necessary steps to ensure the proper execution of all assistance activities and to facilitate the implementation of the IPARD III programme in compliance with the FFPA and this Agreement ("the Agreements"). Montenegro shall also comply with the IPARD III programme and the financing agreement referred to in Article 3 of this Agreement.
- (2) In case of conflict between the Agreements and IPARD III programme, the provisions of the Agreements shall prevail.
- (3) The Sectoral Agreement shall be amended whenever the Commission considers it is appropriate for the best programming and financial implementation of the IPARD III programme for Montenegro. Technical and non-substantial changes can be proposed by the Commission following the "exchange of letters procedure" that will be completed with the agreement of Montenegro. For substantial amendments, in the opinion of the Commission, the "signing and conclusion procedure" will be followed.

ARTICLE 3 FINANCING DECISIONS AND FINANCING AGREEMENTS

Following the entry into force of the FFPA and of this Agreement, and after the adoption by the Commission of a financing decision approving the IPARD III programme, a financing agreement shall be concluded in accordance with Article 5(3) of the IPA III Implementing Regulation.

The financing agreement shall set out the breakdown of the multi-annual legal commitments and the period of validity of those commitments, which shall be broken down over several years into annual instalments.

The financing agreement shall be revised on an annual basis to take account of the amounts provided for in the budget of the Union and, where appropriate, to consider amendments to this Agreement.

ARTICLE 4 CONSISTENCY WITH OTHER ACTIONS AND INSTRUMENTS

- (1) In addition to Article 5(2)(b) of the FFPA, the Commission and Montenegro shall ensure consistency and co-ordination of assistance within and between the IPARD III programme, the other relevant actions under the IPA III Regulation and IPA III programming framework and assistance from the European Investment Bank and other international financial instruments, at the levels of planning, programming and implementation.
- (2) Any overlap between actions covered by assistance provided under the different windows of IPA III programming framework shall be avoided.

SECTION II RULES FOR INDIRECT MANAGEMENT BY THE IPA III BENEFICIARY

TITLE 1: SET-UP OF MANAGEMENT AND CONTROL SYSTEMS

ARTICLE 5 IMPLEMENTING PRINCIPLES

The implementation of the IPARD III programme shall be carried out by Montenegro on the basis of indirect management, as set out in Article 7(1)(b) of the FFPA.

ARTICLE 6 FUNCTIONS AND COMMON RESPONSIBILITIES OF THE STRUCTURES AND AUTHORITIES

The structures and authorities set out in Article 10(1) points (c) and (d) of the FFPA shall be established, by a formal act, carrying out the functions and responsibilities set out in Annex 1 to this Agreement.

ARTICLE 7 FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE NATIONAL AUTHORISING OFFICER

- (1) The National Authorising Officer ("NAO") shall be responsible for establishing a management structure as referred to in Article 10(1)(c) of the FFPA.
- (2) In addition to clause 4 of Annex A to the FFPA, the NAO shall act as the sole interlocutor with the Commission for all questions relating to IPARD as regards:
 - (a) the distribution of Union texts and guidelines relating thereto to the management and control system and to any other bodies responsible for their implementation, as well as their harmonised application;
 - (b) the request for being entrusted with budget implementation tasks referred to in Article 13(1) of the FFPA;
 - (c) the availability to the Commission of a full record of all accounting information required for statistical and control purposes.
- (3) The NAO shall assess any proposed changes in the implementing or paying arrangements of the IPARD Managing Authority/IPARD Agency and Management Structure. The NAO shall inform the Commission, with copy to the Audit Authority, of any substantial change, including NAO's assessment, appropriate explanations, justifications and supporting documents for examination and approval in advance of their implementation.

ARTICLE 8 FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE IPARD MANAGING AUTHORITY

The IPARD Managing Authority shall be allocated the functions and responsibilities in accordance with Annex 1 and Annex A, clause 6a FFPA.

ARTICLE 9 FUNCTIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE IPARD AGENCY

The IPARD Agency shall be allocated the functions and responsibilities in accordance with Annex 1 and Annex A, clause 6b FFPA.

TITLE 2: CONTROL SYSTEMS

ARTICLE 10 GENERAL PROVISIONS ON APPLICATIONS FOR SUPPORT, PAYMENT REQUESTS AND OTHER DECLARATIONS

- (1) Montenegro shall provide appropriate procedures for submitting applications for support and/or payment requests and other declarations relating to rural development measures.
- (2) The results of the administrative and on-the-spot verifications shall be assessed to establish whether there is a risk for other similar operations, recipients or other bodies, of non-compliance with the eligibility criteria and any other applicable obligations imposed in the Agreements and the IPARD III programme, whether the necessary level of control is practiced and corrective and preventive actions are necessary.
- (3) Where applicable, administrative and on-the-spot verifications on eligibility shall take into account suspected cases of non-compliance reported by other services, bodies or organisations.

ARTICLE 11 ADMINISTRATIVE VERIFICATIONS

- (1) Administrative verifications shall be carried out on all applications for support, payment requests or other declarations required to be submitted by a recipient or by a third party, and shall cover all elements that can be checked and are appropriate to be checked by means of administrative verifications. The procedures shall require recording of the control work undertaken, the results of the verification and the measures taken in the event of discrepancies.
- (2) Administrative verifications on applications for support shall ensure the compliance of the operation with applicable obligations established by the Agreements, including those of other obligatory standards and requirements. The verifications shall in particular include verification of:
 - (a) the eligibility of the operation for which support is requested;
 - (b) the eligibility criteria set out in the IPARD III programme, commitments and other obligations of the operation for which support is requested;
 - (c) compliance with the selection criteria;
 - (d) the eligibility of the costs of the operation;
 - (e) the compliance of the operation for which support is requested with applicable national and Union rules on, in particular, and where relevant, public procurement, public aid and the other appropriate obligatory standards established by national legislation or established in the Agreements (including the IPARD III programme);
 - (f) the reasonableness of the costs proposed, which shall be evaluated using a suitable evaluation system, such as reference costs, standard unit costs, a comparison of different offers or an evaluation committee;
 - (g) the reliability of the potential recipient, with reference to any third party information, such as court decisions, initiated criminal procedures by the public prosecutor, initiated bankruptcy procedure.
- (3) Administrative verifications on payment requests shall include a verification of:

- (a) the delivery of the products and services co-financed. Contractual pre-financing by a contracting authority may qualify as eligible expenditure up to 10% of the amount of the contract;
 - (b) the reality of the expenditure claimed;
 - (c) the completed operation and fulfilment of the conditions compared with the operation for which the application for support was submitted and granted;
 - (d) the reasonableness of the costs claimed, which shall be evaluated using a suitable evaluation system, and the payments made.
- (4) Administrative verifications shall include procedures to avoid double financing with other Union or national schemes. Where financing from other sources exists, those verifications shall ensure that the total support received does not breach the maximum permissible aid ceilings.
- (5) Administrative verifications shall also cover the documents referred to in Article 38(7) of this Agreement.
- (6) Indications of irregularities shall be followed-up by an appropriate administrative procedure.

ARTICLE 12 ON-THE-SPOT-VERIFICATIONS

- (1) Montenegro shall organise on-the-spot verifications of applications for support and payment requests using an appropriate methodology and shall cover all elements that can be checked at the time of the verification. Those verifications shall cover all operations at least once during the project implementation period and shall, to the extent possible, be carried out before the final payment is made. However in exceptional circumstances, duly recorded and explained, Montenegro can decide that an on-the-spot verification is not necessary.
- (2) Advance notice of on-the-spot verifications may be given, provided that the purpose of the control is not jeopardised. If the advance notice is given more than 48 hours before the on-the-spot verification, it shall be limited to the minimum necessary, depending on the nature of the measure and the operation being co-financed.
- (3) Where appropriate, on-the-spot verifications provided for in this Agreement shall be carried out at the same time as any other checks provided for in Union or national law. The duration of on-the-spot verifications shall be strictly limited to the minimum time period necessary.
- (4) The controllers undertaking the on-the-spot verification shall not have been involved in administrative verifications of the same operation.
- (5) On-the-spot-verifications may be done using physical visits or alternative means, such as any relevant documentary evidence, including geotagged photos, which would permit definitive conclusions to be drawn to the satisfaction of the competent control authority concerning the realisation of the operation.

ARTICLE 13 CONTENT OF THE ON-THE-SPOT-VERIFICATIONS

- (1) On-the-spot verifications shall verify that the operation has been applied for and implemented in accordance with the applicable rules and shall cover all the eligibility criteria, commitments and other obligations relating to the conditions for the granting of support, which can be checked at the time of the verification and have not been

subject to a conclusive administrative verification. They shall ensure that the operation is eligible.

- (2) On-the-spot verifications shall verify the accuracy of the data declared by the recipient against underlying documents. This includes a verification that the applications and payment requests submitted by the recipient are supported by accounting or other documents, including, where necessary, a check on the accuracy of the data in the payment request on the basis of data or commercial documents held by third parties.
- (3) On-the-spot verifications shall verify that the use or intended use of the operation is consistent with the use described in the application for support and for which the support was granted. On-the-spot verifications shall include a verification in the place where the operation is implemented (by a physical visit or using alternative means) or, if the operation is intangible, verification with the operation promoter.

ARTICLE 14 *EX-POST* VERIFICATIONS ON INVESTMENT OPERATIONS

- (1) *Ex-post* verifications shall be carried out on investment operations to verify the respect of commitments laid down in Article 35(6) or in the IPARD III programme.
- (2) The controllers for the *ex-post* verifications shall not have been involved in any *ex-ante* verifications of the same investment operation, unless other controllers did at least one on-the-spot verification in-between.
- (3) The *ex-post* verifications shall be carried out within five years of the date of final payment to the recipient. All investments shall be checked at least once during the five-year period.
- (4) The *ex-post* verifications, carried out throughout the five-year period, shall be based on an analysis of the risks and financial impact of different operations, groups of operations or measures.
- (5) The sample of approved operations to be checked in accordance with paragraphs 3 and 4 shall take into account in particular:
 - (a) the need to check an appropriate mix of types and sizes of operations;
 - (b) any risk factors which have been identified following national or Union verifications;
 - (c) the need to maintain a balance between measures.
- (6) *Ex-post* verifications may be done using physical visits or alternative means, such as any relevant documentary evidence, including geotagged photos, which would permit definitive conclusions to be drawn to the satisfaction of the competent control authority concerning the respect of the commitments.

ARTICLE 15 CONTROL REPORT

- (1) Every on-the-spot verification under this Title shall be the subject of a control report which makes it possible to review the details of the verifications carried out. The report shall indicate in particular:
 - (a) the measures and applications or payment requests checked;
 - (b) the persons present during the verification;
 - (c) whether notice of the check was given to the recipient and, if so, the period of prior notice;
 - (d) the results of the verifications and, where applicable, any particular observations;

- (e) indications of any specific control measures to be carried out in the context of individual measures;
 - (f) indication of any non-compliance found that could require follow-up during the following years;
 - (g) any further control measures to be carried out.
- (2) In case of on-the-spot verifications, the recipient shall be given the opportunity to sign the report during the check, to attest the recipient's presence at the check and to add observations.

Where any non-compliance is found, the recipient shall receive a copy of the control report.

- (3) Paragraph (1) and the second subparagraph of paragraph (2) shall apply *mutatis mutandis* to *ex-post* verifications under this Title.

ARTICLE 16 AREA-RELATED MEASURES

- (1) For the purposes of this Title, 'area-related measures' means measures for which support is based on the size of the area declared.
- (2) Without prejudice to Articles 11(1) and 12, the verifications of area-related measures shall also comply with the rules set out in Articles 18 to 24.

ARTICLE 17 ANIMAL-RELATED MEASURES

- (1) For the purposes of this Title, 'animal-related measures' means measures for which support is based on the number of animals declared.
- (2) Without prejudice to Articles 11(1) and 12, the rules set out in Articles 18 to 24 shall apply *mutatis mutandis* to the verification of animal related measures

ARTICLE 18 ADMINISTRATIVE VERIFICATIONS OF AREA-RELATED MEASURES

- (1) The administrative verifications shall permit the detection of non-compliances. The verifications shall cover all elements that are possible and appropriate to control by means of administrative verifications, with a view to establishing that:
- (a) the eligibility criteria, commitments and other obligations are fulfilled;
 - (b) there is no double financing through other Union schemes;
 - (c) the aid application or payment request is complete and submitted within the relevant time-limit and, where applicable, that supporting documents have been submitted and that they prove eligibility;
 - (d) there is compliance with long-term commitments, where appropriate.
- (2) Where appropriate, the administrative verifications shall include cross-verifications between the agricultural parcels as declared in the application and/or payment request and the information as contained in national land, farm and animal-registers, to verify the eligibility of the areas as such.
- (3) Indications of non-compliance resulting from cross-verifications shall be followed-up by any other appropriate administrative procedure, and where necessary, by an on-the-spot verification.

ARTICLE 19 ELEMENTS OF ON-THE-SPOT VERIFICATIONS OF AREA-RELATED MEASURES

On-the-spot verifications shall cover the area measurement and verification of the eligibility criteria, commitments and other obligations of the recipient under the measures.

ARTICLE 20 AREA MEASUREMENT

- (1) The area measurement of the agricultural parcel as part of an on-the-spot verification shall be carried out on all agricultural parcels for which an aid application and/or payment request has been submitted.
- (2) The financing agreement concluded by the Commission and Montenegro, or any amendment thereof, may provide that the actual area measurement of the agricultural parcel as part of an on-the-spot verification be limited to a randomly selected sample of parcels. If such a case applies, the financing agreement shall also indicate the minimum sample size. When this sample verification reveals any non-compliance, all agricultural parcels shall be measured, or conclusions from the measured sample shall be extrapolated.
- (3) Agricultural parcel areas shall be measured by any means proven to assure measurement of a quality at least equivalent to that obtained by Global Navigation Satellite Systems (GNSS) or ortho-imagery.
- (4) A single value buffer tolerance shall be defined for all area measurements performed using GNSS and/or ortho-imagery. For this purpose the measurement tools used shall be validated for at least one validation class of buffer tolerance below the single value. However, the single tolerance value shall not exceed 1.25 m.

The maximum tolerance with regard to each agricultural parcel shall not, in absolute terms, exceed 0.1 ha.

- (5) The total area of an agricultural parcel may be taken into account in the measurement provided that it is fully eligible. In other cases, the net eligible area shall be taken into account.

ARTICLE 21 VERIFICATION OF ELIGIBILITY CONDITIONS AND COMMITMENTS OF AREA-RELATED MEASURES

- (1) The verifications shall be carried out by any means that allow the control of the different commitments and obligations of the recipient.
- (2) Where one single control method is not sufficient for the purpose of paragraph 1, the control system shall provide for multiple control means, which, together, allow to comply with paragraph (1).

ARTICLE 22 CONTROL REPORT OF AREA-RELATED MEASURES

- (1) Every on-the-spot verification of area-related measures shall be the subject of a control report which makes it possible to review the details of the verifications carried out and to draw conclusions on the compliance with the eligibility criteria, commitments and other obligations. The report shall indicate in particular and in addition to the report mentioned in Article 15:
 - (a) the agricultural parcels checked, the agricultural parcels measured, including, where applicable, the result of the measurements per measured agricultural parcel and the measuring methods used;

- (b) where applicable, the results of the measurement of non-agricultural land for which support under rural development measures is being claimed and the measuring methods used;
- (2) The recipient shall be given the opportunity to sign the report during the check to attest the recipient's presence at the check and to add observations. Where any non-compliance is found the recipient shall receive a copy of the control report.

ARTICLE 23 REDUCTIONS AND EXCLUSIONS IN RELATION TO THE SIZE OF AREA AND THE NUMBER OF ANIMALS

- (1) If the area determined is found to be greater than that declared in the payment request, the area declared shall be used for the calculation of the aid.

If the area declared in the payment request exceeds the area determined, the aid shall be calculated on the basis of the area determined.

However, where the difference between the total area determined and the total area declared in the payment request for a measure is less than or equal to 0.1 hectare, the area determined shall be considered equal to the area declared.

The third subparagraph shall not apply where the difference represents more than 20% of the total area declared for payments.

If a maximum limit or a ceiling has been set for the area eligible for support, the number of hectares declared in the payment request shall be reduced to the limit or ceiling.

- (2) In the case referred to in the second subparagraph of paragraph (1), if the difference found is more than either 3% or two hectares, but not more than 20% of the area determined the aid shall be calculated on the basis of the area determined reduced by twice the difference found.

If the difference is more than 20% of the area determined, no aid shall be granted.

- (3) If the number of animals declared in an aid application or payment claim exceeds that determined as a result of administrative verifications or on-the-spot verifications, the aid or support shall be calculated on the basis of the animals determined.

Where a difference is found between the number of animals declared and that determined, the total amount of support to which the recipient is entitled under that support measure shall be reduced by:

- (a) the percentage established as animals under all aid schemes and found by irregularities divided by all animals, if it is not more than 10%, and
- (b) twice the percentage established as animals under all aid schemes and found by irregularities divided by all animals, if it is more than 10%, but not more than 20%.

If the difference is more than 20% of the number of animals determined, no aid shall be granted.

- (4) In order to establish the percentage by which the amount of support shall be reduced, the number of animals declared and found with non-compliances shall be divided by the number of animals determined in respect of the aid application or payment claim for the claim year concerned.

ARTICLE 24 NON-COMPLIANCE WITH THE ELIGIBILITY CRITERIA OTHER THAN THE SIZE OF AREA OR NUMBER OF ANIMALS, COMMITMENTS OR OTHER OBLIGATIONS

- (1) The support claimed shall be refused or withdrawn in full where the eligibility criteria are not complied with.
- (2) The support claimed shall be refused or be withdrawn in full or in part where the following commitments or other obligations are not complied with:
 - (a) commitments established in the rural development programme, or
 - (b) where relevant, other obligations of the operation established by Union or national law or established in the rural development programme, in particular public procurement, State aid and other obligatory standards and requirements.
- (3) When deciding on the rate of refusal or withdrawal of support following the non-compliance with the commitments or other obligations referred to in paragraph (2), account shall be taken of the severity, extent, duration and reoccurrence of the non-compliance related to conditions for support referred to in paragraph (2).

The severity of the non-compliance shall depend, in particular, on the importance of the consequences of the non-compliance, taking into account the objectives of the commitments or obligations that were not met.

The extent of the non-compliance shall depend, in particular, on its effect on the operation as a whole.

The duration shall depend, in particular, on the length of time for which the effect lasts or the possibility of terminating this effect by reasonable means.

The reoccurrence shall depend on whether similar non-compliances have been found earlier during the last four years in case of the same recipient and the same measure or type of operation.
- (4) In case of multiannual commitments or payments, withdrawals based on the criteria referred to in paragraph 3 shall also apply to the amounts already paid in the previous years for the same operation.

TITLE 3: SPECIFIC PROVISIONS RELATING TO ENTRUSTING THE IPA III BENEFICIARY WITH BUDGET IMPLEMENTATION TASKS

ARTICLE 25 COMMON REQUIREMENTS

- (1) At the moment of sending the request for being entrusted with budget implementation tasks for a given programme measure or group of measures, the structures and authorities of the management and control system as defined in Articles 10 and 11 of the FFPA shall have a well-defined administrative organisation and system of internal verifications with full internal rules of procedure, clear institutional and personal responsibilities, which comply with the criteria set out in Annex B to the FFPA and Annex 2 to this Agreement regarding the following areas:
 - (a) control environment;
 - (b) risk assessment;
 - (c) control activities;
 - (d) information and communication;
 - (e) monitoring activities.

In respect of the IPARD Managing Authority, the criteria as set out in Annex B to the FFPA and Annex 2 to this Agreement regarding risk assessment, control activities and monitoring activities shall not apply.

The role of the IPARD Managing Authority under the technical assistance measure, if applicable, shall be described in the IPARD III programme.

- (2) Montenegro may lay down further criteria to take account of the size, responsibilities and other specific features of the management and control system.
- (3) Following the conclusion of the FFPA and of this Agreement, and after the adoption by the Commission of a financing decision approving the IPARD III programme, a request for entrustment with budget implementation tasks and the supporting annexes, shall be submitted to the Commission.

ARTICLE 26 PREPARATIONS FOR SENDING THE REQUEST FOR BEING ENTRUSTED WITH BUDGET IMPLEMENTATION TASKS

- (1) Before sending the request for being entrusted with budget implementation tasks for a given programme measure or group of measures, the NAO shall be satisfied that the IPARD Managing Authority/IPARD Agency and the management structure's administrative, accounting, payment and internal control arrangements offer the following guarantees:
 - (a) the eligibility of applications and compliance with the Agreements are checked before contracts with recipients are signed and the commitments recorded;
 - (b) the admissibility of payment requests as well as their compliance with the Agreements are checked before payment is authorised;
 - (c) the commitments and payments effected are accurately and completely recorded in the accounts;
 - (d) the verifications laid down by the Agreements are made;
 - (e) the requisite documents are presented within the time-limit and in the form stipulated by the Agreements or by the approved procedures;
 - (f) the documents are accessible and kept in a manner which ensures their completeness, validity and legibility over time, including with regard to electronic documents within the meaning of the Agreements.
- (2) If the NAO is not satisfied that the management structure and IPARD Managing Authority/IPARD Agency comply with the criteria laid down in Annexes A and B to the FFPA and Annex 2 to this Agreement, it shall address instructions to the respective body which specify the conditions it is required to fulfil before a request for entrustment can be sent to the Commission.
- (3) The IPARD Agency shall hold documents justifying the payments effected and documents concerning the carrying out of the prescribed administrative and physical verifications. Where the relevant documents are held by local offices or delegated bodies, those offices and bodies shall regularly transmit reports to the IPARD Agency on the number of verifications carried out, their content and the action taken in the light of the results.
- (4) The NAO shall ensure that the Accounting Body's and IPARD Agency's accounting systems meet internationally accepted accounting principles.
- (5) The NAO shall be satisfied that the administrative and internal control arrangements of the IPARD Managing Authority offer the following guarantees:
 - (a) the required documents are presented within the time-limit and in the form stipulated by the Agreements;

- (b) the documents are accessible and kept in a manner which ensures their completeness, validity and legibility over time, including with regard to electronic documents within the meaning of the Agreements.
- (6) The examinations needed for the purposes of paragraphs (1) and (5) shall be conducted according to methods equivalent to internationally accepted auditing standards.

For already entrusted measures under IPARD II, the NAO may rely on results of an *ex-ante* assessment carried out with regard to an entrustment pursuant to Regulation (EU) No 231/2014 or an earlier financing agreement.

When the NAO cannot rely on a previous *ex-ante* assessment the request shall be supported by an audit opinion on the structures and authorities under points (a) to (d) of Article 10(1) of the FFPA, drawn up by an external auditor independent from those structures and authorities. The audit opinion shall be based on examinations conducted according to internationally accepted auditing standards.

- (7) The request for being entrusted with budget implementation tasks shall be submitted to the Commission, in accordance with Article 27.

It shall include the results of the examinations needed for the purposes of paragraphs (1) and (5) of this Article.

- (8) The NAO shall ensure that any proposed substantial changes to the working arrangements referred to in Article 7(3) are submitted to the Commission, with a copy to the Audit Authority, for examination and approval before those changes are implemented.

A substantial change shall be considered to be any change introduced in the respective national systems after the entrustment of budget implementation tasks, which may affect significantly the implementing structures and systems initially presented as part of the request.

- (9) The NAO shall keep the Management Structure and IPARD Managing Authority/IPARD Agency under constant supervision in accordance with Article 14(1) of the FFPA.
- (10) Montenegro shall establish a system that ensures that any information suggesting that the Management Structure and IPARD Managing Authority/IPARD Agency does not comply with the criteria is communicated to the NAO without delay.

ARTICLE 27 REQUEST AND SUPPORTING ANNEXES

The NAO shall send the request for being entrusted with budget implementation tasks in accordance with Article 13 of the FFPA to the Commission together with the relevant documents indicated in Annex 3 to this Agreement. Which documents are relevant in which specific case is explained in a Commission guidance concerning the requests for entrustment with budget implementation tasks. A copy of this request and the accompanying documents shall be sent to the Audit Authority.

SECTION III RULES FOR PROGRAMMING

ARTICLE 28 IPARD III PROGRAMME

In accordance with Article 16(7) of the FFPA, rural development measures under the agriculture and rural development policy area shall be subject of a programme (IPARD III programme) to be drawn up at central level covering the entire period of implementation

of the IPA III assistance. The programme shall be prepared by the relevant authorities designated by Montenegro and shall be submitted to the Commission after consulting the appropriate interested parties. Rural development programmes shall be implemented by Montenegro on the basis of indirect management in accordance with Article 62(1)(c) of the Financial Regulation and shall indicate the actions to be financed with IPA III assistance. The selected types of actions shall be of a similar nature as those provided for under the European Agricultural Fund for Rural Development.

ARTICLE 29 IPARD III PROGRAMME MEASURES

- (1) In accordance with the objectives as defined in Article 16(7) of the FFPA, the following measures can be supported under the IPARD III programme for addressing the thematic priorities set out in the Annex II of Regulation (EU) 2021/1529:
1. investments in physical assets of agricultural holdings;
 2. support for the setting up of producer groups;
 3. investments in physical assets concerning processing and marketing of agricultural and fishery products;
 4. agri-environment-climate and organic farming measure;
 5. implementation of local development strategies - LEADER approach;
 6. investments in rural public infrastructure;
 7. farm diversification and business development;
 8. improvement of skills and competences;
 9. technical assistance;
 10. advisory services;
 11. establishment and protection of forests;
 12. financial instruments;
 13. promotion of cooperation for innovation and knowledge transfer.

Further information on the measures is provided in Annex 4 to this Agreement.

- (2) The IPARD Managing Authority and the IPARD Agency shall provide an *ex-ante* assessment of the verifiability and controllability of the measures to be included in the IPARD III programme. The IPARD Managing Authority and the IPARD Agency shall also undertake the assessment of the verifiability and controllability of the measures during the implementation of the IPARD III programme. *Ex-ante* assessment and assessment during the implementation period shall take into account, where relevant, the results of verifications in the previous and current programming period. Where the assessment reveals that the requirements of verifiability and controllability are not met, the measures concerned shall be adjusted accordingly.

SECTION IV RULES FOR IMPLEMENTATION

TITLE 1: GENERAL RULES AND PRINCIPLES FOR IMPLEMENTATION

ARTICLE 30 RULES ON PROCUREMENT

- (1) For the purposes of this Agreement, the contracting authority referred to in Article 178(2)(b) of the Financial Regulation shall be a national public-sector body being a recipient under the IPARD III programme.

However, public procurement may be done on behalf of the recipient by a national public sector body specifically assigned for this task.

- (2) For procurement under the IPARD III programmes in line with Article 18(5) of the FFPA, national law shall only be considered equivalent to the rules applied by the Commission in accordance with the Financial Regulation if the correctness of the transposition is confirmed by the relevant Commission service.

TITLE 2: TRANSPARENCY AND VISIBILITY

ARTICLE 31 INFORMATION, PUBLICITY AND TRANSPARENCY

- (1) Montenegro shall provide information on and publicise the IPARD III programme and the Union contribution in accordance with Annex 8. This information shall be aimed at the general public. It shall highlight the role of the Union and ensure the transparency of Union assistance.
- (2) The IPARD Managing Authority shall be responsible for:
- (a) drafting and implementing a plan of visibility and communication activities in accordance with Article 32;
 - (b) ensuring the existence of a single website or a single website portal providing information on, and access to the IPARD III programme of Montenegro, including information about the timing of implementation of programming and any related public consultation processes;
 - (c) informing potential recipients about funding opportunities under the IPARD III programme.
- (3) In order to ensure transparency concerning support under IPARD, the IPARD Agency shall be responsible for the publication of the list of the projects and recipients of IPA III assistance in accordance with the conditions set out in Article 23(2) of the FFPA.
- The publication shall be available in a spreadsheet data format, which allows data to be sorted, searched, extracted, compared and easily published on the internet. The list of operations shall be accessible through the single website or the single website portal. The minimum information to be set out in the list of operations is laid down in Annex 8 to this Agreement.
- (4) The list of operations and recipients shall be updated at least every six months.
- (5) The IPARD Agency shall inform the recipients of IPARD III assistance of the Union contribution.
- (6) In accordance with Article 23(3) of the FFPA, only contract award notices for public procurement contracts subject to an 'international open call for tender' procedure shall be prepared and sent to the Commission for publication.

ARTICLE 32 VISIBILITY AND COMMUNICATION

- (1) Activities with the objective to make available, and publicise, in Montenegro information about assistance under the IPARD III programme as referred to in Article 24 of the FFPA shall be implemented based on a plan of visibility and communication activities to be agreed between the IPARD Managing Authority and the Commission. This plan of visibility and communication activities shall be approved by the IPARD III monitoring committee, no later than one year after the adoption by the Commission of the IPARD III programme, and shall set out:
- (a) the aims and target groups;

- (b) the content and strategy of the communication and information measures, stating the measures to be taken;
- (c) its indicative budget;
- (d) the administrative departments or bodies responsible for implementation;
- (e) the indicators to be used to evaluate the impact of the information and publicity measures in terms of transparency, awareness of the IPARD III programmes and the role played by the Union.

This plan covering the whole period of the IPARD III programme shall be implemented by an annual list of actions.

- (2) The amount allocated for information and publicity may be part of the technical assistance measure of the IPARD III programme.
- (3) At the meetings of the IPARD III monitoring committee, the chairperson shall report on progress in implementing the information and publicity activities and provide the committee members with examples of such activities.
- (4) When the implementation of this article implies specific information and publicity activities at project level, such activities shall be the responsibility of the recipients of IPA III assistance and shall be funded from the amount allocated to the relevant project.

SECTION V RULES ON FINANCIAL MANAGEMENT OF IPA III ASSISTANCE

TITLE 1: GENERAL PROVISIONS

ARTICLE 33 GENERAL RULES ON FINANCIAL ASSISTANCE

- (1) All activities receiving assistance under the IPARD III programme shall require co-financing by Montenegro. Where the execution of activities depends on financial contributions from Montenegro's own resources or from other sources of funds, the funding of the Union shall become available at such time as the financial contribution of Montenegro and/or the other sources of funds themselves become available. However, in the case of recipients in the public sector, the Union contribution may be made later than that of other public bodies. In no case the Union contribution shall be made before the contribution by public bodies in Montenegro.
- (2) The Union contribution shall co-finance public expenditure actually paid to the recipient.
- (3) Union financing shall be subject to the fulfilment by [*IPA III beneficiary's*] of obligations laid down in the Agreements and in the financing agreement in accordance with Article 3 of this Agreement.
- (4) The euro account opened by the Accounting Body, on behalf of Montenegro in accordance with Article 33(6) of the FFPA, shall, including the interest generated on the euro account, not be subject to any charges or taxes.
- (5) Montenegro shall communicate to the Commission a sample of the signatures of all actors involved in requests for payment from the Union as referred to in Article 39 of this Agreement.

ARTICLE 34 AID INTENSITIES AND RATE OF UNION CONTRIBUTION

- (1) For the purpose of the IPARD III programme, the Union contribution referred to in Article 30(2) of the FFPA shall be calculated on the basis of public expenditure.
- (2) Aid intensities and the rate of Union contribution shall be in accordance with the rates and ceilings laid down in Annex 4 to this Agreement.
- (3) In determining the share of public expenditure as a percentage of total eligible cost of investment, account shall not be taken of national aid to facilitate access to loans.

TITLE 2: ELIGIBILITY

ARTICLE 35 ELIGIBILITY OF EXPENDITURE

- (1) Prior to the conclusion of the relevant financing agreement and to the signature of the contract between the IPARD Agency and the recipient, any contracts and addenda signed or expenditure incurred by the recipients and payments made by Montenegro shall not be eligible for funding under the IPARD III programme.

The first subparagraph shall not apply to actions under the technical assistance measure and to expenditure relating to the activities referred to in paragraph 5(c), provided that the expenditure is incurred by the recipients after 1 January 2021.

- (2) Montenegro shall notify the Commission the list of eligible expenditure for each measure. The Commission shall notify Montenegro of its acceptance or provide its comments.
- (3) The following expenditure shall not be eligible under the IPARD III programme:
 - (a) taxes, including value added taxes, customs and import duties, or any other charges having equivalent effect, as provided for in Article 28 of the FFPA;
 - (b) purchase, rent or leasing of land and existing buildings, irrespective of whether the lease results in ownership being transferred to the lessee, unless the provisions of the IPARD III programme provide for it;
 - (c) fines, financial penalties and expenses of litigation;
 - (d) operating costs, except where duly justified by the nature of the measure in the IPARD III programme or in the case of force majeure or exceptional circumstances;
 - (e) second hand machinery and equipment and consumables (commodities which are not durable);
 - (f) bank charges, costs of guarantees and similar charges;
 - (g) conversion costs, charges and exchange losses associated with the IPARD euro account, as well as other purely financial expenses;
 - (h) contributions in kind, including own labour costs;
 - (i) the purchase of agricultural production rights, annual plants and their planting;
 - (j) any maintenance, depreciation and rental costs, except where duly justified by the nature of the measure in the IPARD III programme or in the case of force majeure or exceptional circumstances;
 - (k) any cost incurred and any payments made by the public administration in managing and implementing assistance, including those of the Management Structure and IPARD Managing Authority/IPARD Agency and, in particular, overheads, rentals and salaries of staff employed on activities of management, implementation,

monitoring and control, except where duly justified by the nature of the measure in the IPARD III programme.

(4) Unless the Commission expressly and explicitly decides otherwise, the following expenditure shall also not be eligible:

- (a) expenditure on projects which, before completion, have charged fees to users or participants unless the fees received have been deducted from the costs claimed;
- (b) promotional costs, other than in the collective interest;
- (c) expenditure incurred by a recipient of whose capital more than 25% is held by a public body or bodies unless the Commission has so decided in a specific case on the basis of a complete reasoned request from Montenegro. The Commission shall take its decision within three months of receiving the request. This exclusion shall not apply to expenditure for measures of which the recipient is/can be a public body, i.e.:
 - measure 5 implementation of local development strategies - LEADER approach;
 - measure 6 investments in rural public infrastructure;
 - measure 9 technical assistance;
 - measure 10 advisory services;
 - measure 11 establishment and protection of forests.

(5) Notwithstanding paragraphs (2) and (3), in the case of investments:

- (a) construction or improvement of immovable property shall be eligible, up to the market value of the asset, as established in accordance with Article 11(2)(f) and Article 11(3)(d);
- (b) the purchase of new machinery and equipment, including computer software, shall be eligible, up to the market value of the asset, as established in accordance with Article 11(2)(f) and Article 11(3)(d);
- (c) general costs linked to collective projects that could additionally include studies, marketing and development of the products concerned and animation costs (all to be specified in the List of Eligible Expenditure (LEE)) and general costs linked to expenditure referred to in points (a) and (b), such as architects', engineers' and other consultation fees and feasibility studies, shall be eligible up to a ceiling of 10% of the costs referred to in those points (a) and (b) under the following conditions:
 - (i) the eligible amount of the general costs shall not exceed the reasonable cost established in accordance with Article 11(2)(f) and Article 11(3)(d);
 - (ii) for projects with eligible expenditure of the investments referred to in points (a) and (b) of more than EUR 3 million, the business plan preparation costs shall not exceed 3% of the eligible expenditure of these investments;
 - (iii) for projects with eligible expenditure of the investments referred to in points (a) and (b) of at least EUR 1 million and no more than EUR 3 million, the business plan preparation costs shall not exceed 4% of the eligible expenditure of these investments;
 - (iv) for projects with eligible expenditure of the investments referred to in points (a) and (b) of less than EUR 1 million, the business plan preparation costs shall not exceed 5% of the eligible expenditure of these investments.

The detailed provisions concerning the maximum eligible amount referred to in this paragraph shall be established in the IPARD III programme on the basis of an assessment of the level of costs for similar actions in Montenegro.

- (6) For the purposes of point (a) of Article 31(1) of the FFPA and Article 14 of this Agreement, substantial modifications to a project are those which result in:
- (a) a cessation or relocation of a productive activity outside the geographical area covered by the IPARD III programme;
 - (b) a change in ownership which gives to a firm or a public body an undue advantage;
 - (c) a substantial change affecting its nature, objectives or implementation conditions which would result in undermining its original objectives.

Where any such modification is detected by Montenegro it shall immediately inform the Commission and start recovering the IPARD III contribution in accordance with Article 52(1) of this Agreement.

- (7) The NAO is overall responsible and liable for the legality and regularity of the underlying transactions and shall apply financial adjustments in accordance with Article 41 of the FFPA. In the event that the Commission determines that the expenditure declared is not fully in conformity with the Agreements and in particular the principles set out in this Article, it shall assess the amounts to be excluded from Union financing in accordance with Article 51 of this Agreement.

TITLE 3: FINANCING AND PAYMENTS

ARTICLE 36 DE-COMMITMENT OF UNUSED FUNDS

- (1) The Commission shall automatically de-commit any portion of a budgetary commitment for the IPARD III programme that, by 31 December of the third year following that of the budgetary commitment, hereinafter referred to as "n+3", has not been used for the purpose of pre-financing in accordance with Article 40 of this Agreement or making interim payments in accordance with Article 39 of this Agreement or for which the NAO entrusted with budget implementation tasks has not presented a payment request including a certified statement of expenditure in accordance with Article 35(1) of the FFPA and Article 39(1) of this Agreement.
- (2) In duly justified circumstances, accepted by the Commission, the period of three years referred to in paragraph (1) can be extended to up to five years in the financing agreement referred to in Article 3 of this Agreement.
- (3) The Commission shall inform Montenegro by the end of September of the current financial year of any de-commitment risk it has identified based on the information received from Montenegro in accordance with Article 33(3) of the FFPA and on the need to take decisions to remedy this situation.
- (4) After receipt of the payment request referred to in Article 39(4)(d) in January following the year n+3, the Commission shall inform Montenegro on the amount covered by the automatic de-commitment rule on the basis of the information the Commission has access to.
- (5) By the end of March following the year n+3, the Commission shall issue a letter to Montenegro, requesting to confirm the amount covered by the automatic de-commitment rule or send their observations within two months of the receipt of the letter together with the revised financing plan.

ARTICLE 37 FINANCING PLAN FOR THE IPARD III PROGRAMME

- (1) The financing plan of the IPARD III programme shall lay down, in particular, the maximum amount of the Union contribution, its annual breakdown, the co-financing rates applicable for each measure, and, for programme monitoring purposes, a breakdown by measure.
- (2) Contracting and making payments by the IPARD Agency shall only start after the IPARD III programme has been adopted by the Commission and after the financing agreement has entered into force.

ARTICLE 38 PAYMENTS OF THE UNION CONTRIBUTION

- (1) Only assistance under the IPARD III programme granted in accordance with the Agreements and paid by the IPARD Agency shall be subject to co-financing by the Union.
- (2) In accordance with the provisions as set out for each measure in the programme and for the simplified costs options as referred to in points (b), (c) and (d) as defined by the IPARD Agency in advance of the call for applications, payments by the Commission of the Union contribution shall cover:
 - (a) eligible costs actually incurred and paid by recipients;
 - (b) standard unit costs;
 - (c) lump sums not exceeding EUR 100 000, per recipient, per year, of public contribution;
 - (d) flat-rate financing, determined by the application of a percentage to one or several defined categories of costs.
- (3) Where aid is granted on the basis of the simplified costs options as referred to in subparagraph (2) points (b), (c) and (d) or additional costs and income foregone, Montenegro shall ensure that the relevant calculations are adequate and accurate and established in advance on the basis of a fair, equitable and verifiable calculation. To this end, a body that is functionally independent from the authorities responsible for the IPARD III programme implementation and possesses the appropriate expertise shall confirm the adequacy and accuracy of the calculations. The relevant documents shall be provided to the Commission in advance of the implementation of the simplified costs options, for information purposes.

Where, in area-based measures, aid is granted on the basis of the simplified costs options, the calculations shall be made by a body functionally independent from the authorities responsible for the IPARD III programme implementation.

- (4) Payments by the Commission of the Union contribution shall be made within the limits of the funds available in accordance with the financing agreement referred to in Article 3. Each payment shall be posted to the earliest open budget commitment made for the IPARD III programme.
- (5) The combined total of pre-financing and interim payments shall not exceed 95% of the Union contribution as set out in the financing table of the IPARD III programme.
- (6) When the ceiling referred to in paragraph (5) is reached, the NAO shall continue transmitting to the Commission the payment requests including the certified statement of expenditures in accordance with Article 39, as well as information about the amounts recovered.

- (7) Expenditure paid by recipients shall be substantiated by receipted invoices or accounting documents of equivalent probative value. Where the assistance is not a function of expenditure, other appropriate documents, as specified in the IPARD III programme may be accepted. In all cases, expenditure shall be certified by the NAO.

ARTICLE 39 PAYMENT REQUESTS BY MONTENEGRO

- (1) The NAO shall make payment requests for the IPARD III programme. These requests shall include the certified statements of expenditure as laid down in clause 4(3) of Annex A to the FFPA and shall cover, for each IPARD III programme measure, the amount of eligible public expenditure for which the IPARD Agency has actually paid the corresponding Union contribution during the reference period.
- (2) Payment requests shall be drawn up in accordance with the model in Annex 5. They shall be signed and certified, and transmitted by the NAO, on behalf of Montenegro, to the Commission, with copies to the Audit Authority.
- (3) At the closure of the programme, the NAO shall provide a final statement of expenditure.
- (4) Once the conditions of Article 37(2) have been fulfilled, Montenegro shall submit to the Commission its payment requests by the following deadlines:
- (a) by 30 April at the latest in the case of expenditure in the period 1 January to 31 March;
 - (b) by 31 July at the latest in the case of expenditure in the period 1 April to 30 June;
 - (c) by 31 October at the latest in the case of expenditure in the period 1 July to 30 September;
 - (d) by 31 January at the latest in the case of expenditure in the period 1 October to 31 December.

Montenegro may modify the data declared in the payments requests in the annual statement of expenditure to be submitted by 15 of February of the financial year following the year in which the expenditure has been made. In duly justified cases the Commission may allow Montenegro to declare expenditure from previous financial years in the final statement of expenditure under paragraph (3). The expenditure from previous financial years shall be accompanied by an opinion and report of the Audit Authority and its inclusion in the final statement shall be without prejudice to acceptance of accounts decisions in accordance with Articles 50 and 51 of this Agreement.

Requests shall be sent even in cases in which no reimbursement is requested.

- (5) Where there are disagreements, differences of interpretation or inconsistencies relating to payment requests for a reference period, resulting in particular from the failure to communicate the information required in the Agreements, and these require further checks, Montenegro shall be required to provide additional information. Such information shall be provided in accordance with Article 33 of the FFPA.

The time limit for payment laid down in paragraph (6) may in such cases be interrupted for all or part of the amount for which payment is claimed, from the date on which the request for information is sent until receipt of the information requested.

Where no solution is found within that time limit, the Commission may interrupt or suspend payments in accordance with Articles 38 and 39 of the FFPA.

- (6) Interim payments shall be made by the Commission within 90 days of registering the payment request for which the requirements set out in Article 35 of the FFPA are met, without prejudice to the decisions referred to in Articles 50 and 51 of this Agreement, provided that:
- (a) the expenditure declared is eligible for Union funding in accordance with Article 35 of this Agreement;
 - (b) the checks in Article 43 of this Agreement have not indicated any problems;
 - (c) no interruption or suspension of payments has been decided concerning the measure(s) that is or are the subject of the application in question;
 - (d) appropriations are available.

ARTICLE 40 PRE-FINANCING

- (1) Pre-financing payments referred to in Article 34 of the FFPA may amount to 30% of the Union's contribution for the three most recent years of the IPARD III programme as established in the financing agreement. Subject to the availability of budgetary appropriations, pre-financing may be paid in two or more instalments.
- (2) The Commission shall make an initial pre-financing payment of at least 50% of the amount referred to in paragraph (1) as first instalment.

Additional instalments may be paid following a request of Montenegro in accordance with the requirements provided for in paragraphs (1) and (4).

- (3) Where the pre-financing payments referred to in paragraph (1) are not sufficient to ensure timely payment of claims from recipients, they may be increased. The increase shall be the amount needed for this purpose. It shall be based on the sum of substantiated expenditure incurred by recipients, but not yet settled due to the exhaustion of Union funding in the IPARD euro account. However, the cumulative amount of payments for pre-financing shall not exceed 30% of the Union contribution for the three most recent years established in the financing agreement.
- (4) The total amount paid as pre-financing shall be reimbursed to the Commission if no payment request for the IPARD III programme is sent within 15 months of the date on which the Commission made the first pre-financing payment. The Union contribution to the IPARD III programme shall not be affected by such reimbursement.

ARTICLE 41 CALCULATION OF THE AMOUNT TO BE PAID

- (1) The Union contribution to be paid in respect of the eligible public expenditure declared for each measure and for each reference period shall be calculated on the basis of the financing plan in force on the first day of that period.
- (2) The amounts of the Union contribution recovered from recipients under the IPARD III programme during each reference period and the debts that have not been collected within two years of their registration in the debtors' ledger as referred to in Article 49(6) of this Agreement shall be deducted from the amount to be paid by the Commission in the payment request for that period in accordance with Article 50 of this Agreement.
- (3) Without prejudice to the ceiling of 95% as provided for in Article 38(5), where the combined total of declarations of expenditure exceeds the total programmed for a given measure, the amount to be paid shall be capped at the amount programmed for that measure in the financing plan in force. Expenditure excluded as a result may be taken

into account in a subsequent payment request provided that an adjusted financing plan has been submitted by Montenegro and accepted by the Commission.

ARTICLE 42 SETTLEMENT OF THE FINAL BALANCE

- (1) For the settlement of the final balance as referred to in Article 36 of the FFPA, the deadline referred to in Article 36(1) and (2) of this Agreement as laid down in the financing agreement shall apply.
- (2) The settlement of the final balance shall not prejudice the adoption of subsequent decisions pursuant to Article 51.
- (3) The settlement shall also not prejudice the follow-up of the provisions laid down in Article 46 and Article 52.
- (4) No further financial transactions may be made by Montenegro on the IPARD euro account after the final payment request was sent to the Commission. Montenegro shall ensure that the requirements referred to in Article 36(1) of the FFPA are respected until the requirements mentioned in Article 46 of this Agreement are fulfilled. As regards Article 52 of this Agreement, the Commission shall be informed whenever the recovered amounts are recorded in the national accounts.
- (5) Montenegro shall set up a system which allows it to follow-up on the requirements set out in paragraph (4). Montenegro shall identify the responsible body and shall inform the Commission of the practical arrangements concerning the transfer of responsibilities to this body.

ARTICLE 43 PAYMENTS TO THE RECIPIENTS

- (1) Montenegro shall ensure that payments to the recipients are:
 - (a) debited as appropriate against the IPARD euro account. The payable order(s) or any other accounting documents of equivalent probative value to the recipient(s) or to their assignee(s) shall as a general rule be issued within five working days of this debit;
 - (b) based on declarations of expenditure incurred by the recipient and evidenced by original receipted invoices. Where the assistance is not a function of expenditure, other appropriate documents, as specified in the IPARD III programme, may be accepted.
- (2) In order to be eligible, expenditure shall be in accordance with Article 35(1).
- (3) Payments shall be made by means of a transfer to the bank account on the name of the recipient. Payments to the recipients cannot be seized, withheld or adjusted in any manner in place of a recipient's debt obligation. The IPARD Agency can, however, offset against the payments, any amount to be recovered from recipients related to financial assistance under the Instrument for Pre-Accession Assistance.
- (4) Where original invoices or the other relevant documents referred to in paragraph (1) point (b) are not retained by the IPARD Agency following receipt, the IPARD Agency shall ensure that copies shall be taken and arrangements made to ensure that the originals will be made available for audit and inspection purposes.
- (5) The NAO and the IPARD Agency shall ensure that total public expenditure by all public bodies in Montenegro for each measure and project is identifiable in the IPARD Agency's accounts.

- (6) The IPARD Agency shall maintain records of each payment which include at least the following information:
 - (a) the amount in national currency, if applicable;
 - (b) the corresponding amount in euros.
- (7) The NAO and the IPARD Agency shall ensure that any amount which they find has been paid in excess of the sum due, and which has been incorporated in certified statements of expenditure in accordance with Article 39, is transferred within ten working days in the IPARD euro account and is deducted from the next payment request to the Commission.
- (8) The NAO and the IPARD Agency shall ensure timely treatment of payment requests by recipients. In cases where the interval between receipt of the payment request and issuing of the payment order exceeds six months, Union co-financing may be reduced in accordance with the following rules:
 - (a) where expenditure effected after the deadlines is equal or less than 5% of the expenditure effected before the deadlines, no reduction shall be made, irrespective of the number of months' of a delay;
 - (b) where expenditure effected after the deadlines is more than 5% of the expenditure effected before the deadlines, all further expenditure effected with a delay of up to:
 - (i) one month, shall be reduced by 10%
 - (ii) two months, shall be reduced by 25%
 - (iii) three months, shall be reduced by 45%
 - (iv) four months, shall be reduced by 70%
 - (v) five months, or more shall be reduced by 100%.

For the purposes of this paragraph, the receipt of a payment request is considered the date when a payment request made by the recipient has been received by the relevant services of Montenegro, irrespective of whether or not that payment request, when received, is complete of all supporting documents needed to make the payments. The IPARD Agency shall provide for procedures ensuring that missing documents are received from the recipients in time for the payment to be made in accordance with the first subparagraph.

The Commission may apply a different time scale and/or lower or no reductions, if exceptional management conditions are encountered for certain measures, or if well-founded justifications are provided by Montenegro. Delays by the recipient to provide documents missing from the payment request shall not be considered a well-founded justification. Montenegro shall establish appropriate provisions in the contracts signed with the recipients setting appropriate deadlines for the provision of missing documents.

Before taking the decision the Commission shall inform Montenegro allowing it to make its position known within 10 working days. The Commission shall inform Montenegro of its final decision, stating the reasons on which the decision is based.

For any expenditure effected after the deadlines Montenegro shall submit to the Commission a detailed justification of the delay, written evidence to substantiate this justification as well as a demonstration of a direct relationship between the justification and the relevant expenditure effected after the deadlines.

- (9) When deciding on cancelling all or part of the Union contribution, the NAO and the IPARD Agency shall take into account the nature and gravity of the irregularities and the financial loss to the Union contribution.

ARTICLE 44 EXCHANGE RATE AND INTEREST

- (1) <deleted>
 - (a) ...;
 - (b) ...;
 - (c) ...;
 - (d) ...;
 - (e) ...;
 - (f) ...;
 - (g) ...;
 -
- (2) <deleted>.
- (3) <deleted>.
- (4) Any interest earned on the IPARD euro account remains the property of Montenegro. Interest generated by the financing by the Union of the IPARD III programme shall be posted exclusively to the IPARD III programme, being regarded as a resource for Montenegro in the form of a national public contribution, and shall be declared to the Commission, at the time of the closure of the eligible period of the IPARD III programme. At the time of the closure of the programme by the Commission any amount of interest that has not been spent in the form of a national public contribution shall be returned to the Commission.

TITLE 4: CLOSURE OF A PROGRAMME

ARTICLE 45 CLOSURE OF THE IPARD III PROGRAMME

- (1) In addition to the minimum requirements for the settlement of the final balance set out in Article 36(1) of the FFPA, the IPARD III programme shall be considered closed for the purposes of Article 47 of the FFPA as soon as one of the following conditions are fulfilled:
 - (a) based on the acceptance of the accounts of the final year in question and of the total years of IPARD III implementation, the payment of the final balance due or the issuance of a recovery order by the Commission;
 - (b) de-commitment of appropriations by the Commission;
 - (c) the closure of the debtors' ledger referred to in Articles 49(6) and 52(6) of this Agreement.
- (2) The closure of the IPARD III programme shall not affect the obligations of Montenegro referred to in Articles 43(9) and 52 and the obligation to continue to retain related documents, in accordance with Article 46, and shall not prejudice a subsequent decision under Article 51.

ARTICLE 46 RETENTION OF DOCUMENTS

- (1) The IPARD Agency and the Accounting Body shall ensure that if they do not hold the documents referred to in Article 49 of the FFPA themselves, the documents are kept at the disposal of the Commission for the period referred to in that Article. In the case of situations referred to in Article 43 of the FFPA, the supporting documents referred to Article 49 of the FFPA shall be kept at the disposal of the Commission for at least seven years following that in which the sums are entirely recovered from the recipient and credited to the IPARD III programme or in which the financial consequences of non-recovery are determined in Article 52 of this Agreement.
- (2) In case of a conformity clearance procedure provided for in Article 51 of this Agreement, the supporting documents referred to in paragraph 1 shall be kept at the disposal of the Commission for at least one year after the conclusion of that procedure or, if a conformity decision is the subject of legal proceedings, for at least one year after the conclusion of those proceedings.

TITLE 5: FINANCIAL CORRECTIONS AND EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF ACCOUNTS

ARTICLE 47 CONTENT OF THE ANNUAL ACCOUNTS

The annual accounts, composed of the annual financial reports and statement referred to in Article 61(2)(a) of the FFPA shall include:

- (a) the revenues and the expenditure of the IPARD III programme, showing Union, national and total revenues and expenditure summarised by measures and presented on an annual basis and submitted using Form D 2 as set out in Annex 6 to this Agreement;
- (b) a table of differences by IPARD III programme and measure, between the expenditure and the revenues declared in the annual accounts and that declared for the same period in the documents referred to in Article 39 of this Agreement, accompanied by an explanation for every difference;
- (c) the table of the amounts to be recovered at the end of the financial year (debtors' ledger);
- (d) a list of all payments made in the financial year in line with Annex 9 to this Agreement.

ARTICLE 48 TRANSMISSION OF THE INFORMATION NECESSARY FOR THE EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF THE ACCOUNTS

- (1) For the purpose of the examination and acceptance of the accounts pursuant to Article 42 of the FFPA, the NAO shall send to the Commission:
 - (a) the annual financial reports and statements referred to in Article 47 of this Agreement, together with any reports by authorities acting under delegation from relevant structures, authorities and bodies as referred to in Article 10(1) of the FFPA and a bank statement indicating the closing balance of the IPARD euro account at 31 December of the financial year;
 - (b) the management declaration by the NAO as referred to in Article 61(2)(d) of the FFPA, including a summary of the reports in accordance with Article 61(2)(b)(i) of the FFPA.

- (2) The documents referred to in points (a) and (b) of paragraph (1) shall be provided by the NAO, on behalf of Montenegro, to the Commission in accordance with Article 61(2) of the FFPA with copies to the Audit Authority. The documents shall be sent in one single package electronically via the Commission's IT portal SFC in accordance with the format and under the conditions established by the Commission.
- (3) The annual audit opinion and the annual audit activity report established by the Audit Authority for the financial year shall be submitted to the Commission in accordance with Article 63 of the FFPA, with copies to the NAO by 15 March of the following financial year. The documents shall be sent in one single package electronically via the Commission's IT portal SFC in accordance with the format and under the conditions established by the Commission.

The deadline of 15 March may exceptionally be postponed by the Commission to 1 April, upon justified request by the Audit Authority.

- (4) At the request of the Commission or on the initiative of the NAO, further information concerning the examination and acceptance of the accounts shall be addressed to the Commission within a time period set by the Commission, taking into account the amount of work required for providing that information. In the absence of that information, the Commission may examine and accept the accounts on the basis of such information as is in its possession.

ARTICLE 49 FORM AND CONTENT OF THE ACCOUNTING INFORMATION

- (1) The form and content of the accounting information referred to in Article 48(1)(a) shall be established in accordance with internationally accepted accounting principles and shall ensure that total public expenditure by all public bodies in Montenegro for each measure and project under the IPARD III programme is identifiable in the books and records of the Accounting Body and the IPARD Agency by an adequate accounting code.
- (2) Where there are disagreements, differences of interpretation or inconsistencies relating to documents and the accounting information referred to in paragraph (1) for a reference period, resulting in particular from the failure to communicate the information required in this Agreement, and these require further checks, Montenegro shall be required to provide additional information.
- (3) Where payments due under the IPARD III programme are encumbered by financial claims on the recipient, they shall be deemed to have been made in their entirety:
 - (a) on the date of the payment of the sum still due to the recipient, if the claim is less than the expenditure settled;
 - (b) on the date of the settlement of the expenditure, if the latter is less than or equal to the claim.
- (4) The accounting information shall be used by the Commission for the sole purposes of:
 - (a) carrying out its functions in the context of the examination and acceptance of the accounts or conformity clearance;
 - (b) monitoring developments and providing forecasts in the agricultural sector.

The European Court of Auditors and the European Anti-fraud Office (OLAF) shall have access to that information.

- (5) Payment orders not executed and payments debited to the account and then re-credited shall be deducted in Form D 2 as set out in Annex 6, from expenditure in respect of the

month during which the failure to execute or the cancellation is reported to the IPARD Agency.

- (6) Montenegro shall set up, in respect of the IPARD III programme, a system for the recognition of all amounts due and for the recording in a debtors' ledger of all such debts, including irregularities prior to their receipt. Without prejudice to Article 43(5) or any national provisions concerning recovery of debts, any financial contribution charged to the Union with respect to these sums, including irregularities, shall be written off at the end of the second year following its registration in the debtors' ledger and deducted from the next request for payment as provided for in Article 41(2). The IPARD Agency and the Accounting Body shall ensure that any amounts recovered are credited to the IPARD euro account within five working days of the date of recovery.

ARTICLE 50 EXAMINATION AND ACCEPTANCE OF ACCOUNTS PROCEDURES

- (1) The acceptance of accounts decision shall confirm that the annual financial reports and statements referred to in Article 47(a) and (c) as included in the annual accounts are complete, accurate and true. It shall not prejudice the adoption of a subsequent conformity clearance decision, pursuant to Article 51. The acceptance of accounts decision shall also cover the balance of the IPARD euro account.
- (2) The Commission shall communicate to Montenegro the results of its analysis of the information supplied, together with any amendments it proposes, by 15 July following the end of the financial year at the latest.
- (3) The amount which, as a result of the acceptance of accounts decision, is normally recoverable from or payable to Montenegro shall be established by deducting the interim payments with respect to the financial year concerned from the expenditure recognised for the same year in accordance with paragraph (1). That amount shall be deducted by the Commission from or added to the following interim payment or the final payment.
- (4) Where the amount to be deducted, fixed by the acceptance of accounts decision, exceeds the level of possible subsequent payments, the NAO shall ensure that the amount not covered by the balance shall be credited to the Commission in euro within two months of notification of that decision. The Commission may however, on a case by case basis, decide that any amount to be credited to it shall be offset against payments due to be made by the Commission to Montenegro under any Union instrument.
- (5) This Article shall apply *mutatis mutandis* to pre-financing payments within the meaning of Article 40.
- (6) Article 84 of the FFPA shall not apply to the financial clearance.

ARTICLE 51 CONFORMITY CLEARANCE

- (1) If the Commission finds that expenditure under the IPARD III programme has been incurred in a way that has infringed applicable rules, it shall decide what amounts are to be excluded from Union financing.
- (2) The Commission shall assess the amounts to be excluded on the basis of the nature and the gravity of the non-conformity and of the financial damage caused to the Union.
- (3) When, as a result of any inquiry, the Commission considers that expenditure was not effected in compliance with the applicable rules, it shall communicate its findings to

the NAO, and indicate the corrective measures needed to ensure future compliance with those rules.

The communication shall make reference to this Article. The NAO shall reply within two months of receipt of the communication, with copy to the Audit Authority, and the Commission may modify its position in consequence. In justified cases, the Commission may agree to extend the period for reply.

After expiry of the period for reply, the Commission may request additional information and, where necessary, convene a bilateral meeting.

- (4) Within two months from the date of the reception of the request for additional information or the minutes of the bilateral meeting referred to in the third subparagraph of paragraph (3), the NAO shall communicate any information requested during that meeting or any other information which it considers useful for the ongoing examination.

In justified cases, the Commission may, upon reasoned request of the NAO, authorise an extension of the period referred to in the first subparagraph. The request shall be addressed to the Commission, with copy to the Audit Authority, before the expiry of that period.

After the expiry of the period referred to in the first subparagraph, the Commission shall formally communicate its conclusions to the NAO, with copy to the Audit Authority, on the basis of the information received in the framework of the conformity clearance procedure. The communication shall evaluate the expenditure which the Commission envisages to exclude from Union financing.

Where the Commission proposes a financial correction, the NAO shall be given the opportunity to provide its assessment of the actual financial impact of the irregularity. The communication of the assessment to the Commission shall take place within two months from the date of reception of the Commission's proposal for a financial correction. In justified cases the Commission may agree to extend the period for reply.

- (5) The NAO shall inform the Commission, with a copy to the Audit Authority, of the corrective measures it has undertaken to ensure compliance with the applicable rules and the effective date of their implementation.
- (6) The Commission may, at any stage, terminate the procedure, without financial consequences for Montenegro, if it expects that the possible financial effects of non-compliance identified as a result of an inquiry referred to in paragraph (1) would not exceed EUR 10 000 and 2% of the relevant expenditure or the amounts to be recovered.
- (7) The deductions from the Union financing shall be made by the Commission from the following interim payment or the final payment. However, at Montenegro's request and where warranted by the materiality of the deductions, the Commission may set a different date for the deductions.
- (8) In accordance with Article 45(1) of the FFPA, the deductions made by the Commission shall not be reallocated to the IPARD III programme.
- (9) Article 84 of the FFPA shall not apply to the conformity clearance.

ARTICLE 52 RECOVERY OF FUNDS

- (1) The financial adjustments and reuse of the Union contribution shall be undertaken by the NAO and shall be subject to the following conditions:
 - (a) where irregularities are detected, the NAO shall extend its inquiries to cover all operations liable to be affected by such irregularities;

- (b) the NAO shall notify the corresponding adjustments to the Commission, with a copy to the Audit Authority;
 - (c) amounts of the Union contribution which are cancelled and amounts recovered shall be reallocated to the IPARD III programme in accordance with Article 45(2) of the FFPA.
- (2) When the annual accounts are sent, as provided for in Article 48, the NAO shall provide the Commission, with a copy to the Audit Authority, with a summary report on the recovery procedures undertaken in response to irregularities. This shall give a breakdown of the amounts not yet recovered, by administrative and/or judicial procedure and by year of the primary administrative or judicial finding of the irregularity. Any interest recovered by Montenegro attributable to the IPARD III programme with respect to debts recovered shall be recorded in the Montenegro's accounts.
 - (3) The Union contribution not recovered by the IPARD Agency from the recipients within two years of their registration in the debtor's ledger shall be refunded by the NAO to the Union budget. Where possible, the amount recovered shall be deducted by the Commission from the following interim payment or the final payment to Montenegro. Montenegro shall ensure that any amounts recovered are credited to the IPARD euro account within five working days of the date of recovery.
 - (4) *[IPAI II beneficiary]* shall ensure that any amounts to be recovered from recipients in accordance with Article 51 of the FFPA are established taking into account the nature and gravity of the irregularities and the financial loss to the Union contribution and are recognised, registered in the debtors' ledger and subject to recovery procedure in a timely manner. If the Commission finds that the late registration of debts has resulted in a lower amount of debts written off in accordance with paragraph (3), it shall determine the financial correction to be applied under Article 51 of this Agreement.
 - (5) Where it has been possible to effect the recovery referred to in paragraph (1) when the combined total of declarations of expenditure exceeds the ceiling of 95% as provided for in Article 38(5) of this Agreement or after the final payment by the Union for the IPARD III programme has been made, the NAO shall refund the sums recovered to the Union budget in accordance with the procedures laid down in Article 46 of the FFPA.
 - (6) Any Union contribution to the IPARD III programme not recovered at the date of the final closure as referred to in Article 48(1) of the FFPA and in Article 45 of this Agreement shall be written-off in the debtors' ledger and the corresponding amount shall be refunded to the Union budget. This payment shall not prejudice the adoption of a subsequent decision pursuant to Article 51 of this Agreement.

SECTION VI MONITORING, EVALUATION AND REPORTING

TITLE 1: PROGRAMME MONITORING

ARTICLE 53 PROGRAMME MONITORING AND MONITORING INDICATORS

- (1) The IPARD Managing Authority and the monitoring committee for the IPARD III programme ("IPARD III monitoring committee") shall monitor the effectiveness and the quality of the implementation of the IPARD III programme. They shall report to the IPA monitoring committee and to the Commission on progress of the measures.

- (2) Programme monitoring shall be carried out by reference to the indicators presented in the IPARD III programme.

ARTICLE 54 IPARD III MONITORING COMMITTEE

- (1) The IPARD III monitoring committee, which shall be established after adoption of the programme, shall be chaired by a senior representative of Montenegro, who shall have voting rights.
- (2) The Commission, the IPARD Managing Authority/IPARD Agency, the NAO and the NIPAC shall participate in the work of the IPARD III monitoring committee without voting right.
- (3) For the purposes of Article 53(1) of the FFPA, the IPARD III monitoring committee shall examine the results of the IPARD III programme, in particular the achievement of the targets set for the different measures and the progress on utilisation of the financial allocations to those measures. In this regard, the IPARD Managing Authority shall ensure that all relevant information in relation to the progress of measures is made available to the monitoring committee and the NIPAC.
- (4) The IPARD III monitoring committee shall periodically review progress made towards achieving the objectives set out in the IPARD III programme. For this purpose, it shall, in particular, be given the following:
 - (a) information on any sectors or measures where difficulties are experienced;
 - (b) information on the results of verifications carried out.
- (5) Article 53(4)(g) of the FFPA shall be interpreted for the IPARD III monitoring committee in a way that the IPARD III monitoring committee has to consider and approve, where appropriate, any proposal drawn up by the IPARD Managing Authority to amend the IPARD III programme to be submitted to the Commission, with a copy to the NIPAC and the NAO.
- (6) Notwithstanding Article 8(4), the IPARD III monitoring committee may, following consultation with the IPARD Managing Authority and the IPARD Agency, propose to the IPARD Managing Authority for submission to the Commission, with a copy to the NIPAC and the NAO, amendments or reviews of the IPARD III programme to ensure the achievements of the programme's objectives and enhance the efficiency of the assistance provided.
- (7) The IPARD III monitoring committee shall consider and approve the annual and final implementation reports before they are sent to the NIPAC for submission to the Commission, with copies to the NAO and the Audit Authority.
- (8) The IPARD III monitoring committee shall examine the evaluations of the IPARD III programme referred to in Article 57.
- (9) The IPARD III monitoring committee shall consider and approve the plan of visibility and communication activities referred to in Article 30 as well as any subsequent updates of the plan.
- (10) The IPARD III monitoring committee shall be consulted on the technical assistance activities under the IPARD III programme. It shall consider and approve each year an indicative annual action plan for the implementation of technical assistance activities including indicative amounts for information purposes.
- (11) When required by the IPARD III programme to give an opinion on any matter, the IPARD III monitoring committee shall act accordingly.

- (12) All final documents of IPARD III monitoring committee meetings shall be made public.
- (13) The IPARD III monitoring committee shall meet at least twice per 12 months.

ARTICLE 55 INDICATORS

- (1) The progress, efficiency and effectiveness of the IPARD III programme in relation to its objectives shall be measured by means of indicators relating to the baseline situation as well as progress with regard to financial execution.
- (2) The IPARD III programme shall contain a limited number of additional indicators specific to that programme.

TITLE 2: EVALUATION

ARTICLE 56 PRINCIPLES FOR THE EVALUATION OF THE IPARD III PROGRAMME

- (1) For the purposes of Article 54 of the FFPA, evaluations shall aim to improve the quality, effectiveness and consistency of the assistance from Union funds and the strategy and implementation of the IPARD III programme.
- (2) The IPARD III programme shall be subject to *ex-ante* and *ex-post* evaluation and, where considered as appropriate by the Commission, interim evaluations carried out by independent evaluators under the responsibility of Montenegro.
- (3) The evaluations shall assess the implementation of the IPARD III programme towards the achievement of objectives set out in Article 16(7) of the FFPA.
- (4) The evaluations shall examine the degree of utilisation of resources, the effectiveness and efficiency of the programming, its socio-economic impact and its impact on the defined objectives and priorities. They shall cover the goals of the IPARD III programme and aim to draw lessons concerning rural development policy. They shall identify the factors which contributed to the success or failure of the implementation of the IPARD III programme, including the sustainability of actions and identification of best practices.
- (5) Evaluation reports shall explain the methodology applied and include an assessment of the quality of the data and the findings.
- (6) The quality and implications of evaluations shall be assessed by the IPARD Managing Authority, the IPARD III monitoring committee and the Commission.
- (7) The results of the *ex-ante* and the interim evaluations shall be taken into account in the programming and implementation cycle.

ARTICLE 57 EX-ANTE EVALUATION OF THE IPARD III PROGRAMME

- (1) *Ex-ante* evaluation shall form part of drawing up of the IPARD III programme and aim to optimise the allocation of budgetary resources and improve programming quality. It shall identify and appraise medium and long-term needs, the goals to be achieved, the results expected, the quantified targets, the Union value-added, the extent to which the objectives, have been taken into account in accordance with Article 16(7) of the FFPA, the lessons learned and the quality of the procedures for implementation, programme monitoring, evaluation and financial management.

- (2) Montenegro shall ensure that the *ex-ante* evaluator is involved in the process of development of the IPARD III programme, is included in the development of the SWOT analysis, in the design of the programme's intervention logic and in the establishment of the programme's targets.
- (3) *Ex-ante* evaluation shall be carried out under the responsibility of Montenegro.

ARTICLE 58 EVALUATION PLAN FOR THE IPARD III PROGRAMME

- (1) An evaluation plan shall be drawn up by the IPARD Managing Authority, in consultation with the NIPAC, for the IPARD III programme in accordance with Article 56 of the FFPA. The evaluation plan shall be submitted to the monitoring committee no later than one year after the adoption by the Commission of the IPARD III programme.
- (2) The IPARD Managing Authority and the IPARD III monitoring committee shall use the evaluation plan to:
 - (a) examine the progress of the IPARD III programme in relation to its goals by means of result and, where appropriate, impact indicators;
 - (b) improve the quality of the IPARD III programme and its implementation;
 - (c) examine proposals for substantial changes to the IPARD III programme;
 - (d) prepare for interim and *ex-post* evaluation.
- (3) The IPARD Managing Authority shall report each year on the results achieved under the evaluation plan to the IPARD III monitoring committee, with copies to the Audit Authority. A summary of the activities shall be included in the annual report provided for in Article 61.

ARTICLE 59 INTERIM EVALUATION

- (1) If the Commission considers as appropriate, in the third year following the year of adoption of the first entrustment of budget implementation tasks for the IPARD III programme, an interim evaluation shall be performed.
- (2) The interim evaluation shall propose measures to improve the quality of the IPARD III programme and its implementation, where appropriate. In particular Montenegro shall ensure that the interim evaluation examines the initial results of the IPARD III programme, their consistency with the *ex-ante* appraisal, the relevance of the targets and objectives and the extent to which they have been attained. It shall also assess the quality of programme monitoring and implementation and the experience gained in setting up the system for implementation of the IPARD III programme.
- (3) The interim evaluation shall be submitted to the IPARD III monitoring committee, and to the Commission by 31 December of the year referred to in paragraph (1).
- (4) In addition to the assessment referred to in Article 56(7), the IPARD III monitoring committee, the IPARD Managing Authority and the Commission shall consider the implications of the evaluation with a view to reviewing the IPARD III programme.
- (5) The IPARD Managing Authority shall inform the Commission about the follow-up to the recommendations in the evaluation report. If Montenegro fails to submit the interim evaluation report by the date referred to in paragraph (3). Article 39(5) shall apply.

ARTICLE 60 *EX-POST* EVALUATION

- (1) At the latest by the end of the first year after the programme implementation period, an *ex-post* evaluation shall be prepared by Montenegro for the IPARD III programme. That report shall be completed and submitted to the Commission not later than the end of that year.
- (2) On the basis of the evaluation results already available as well as evaluation questions relevant to the IPARD III programme, the *ex-post* evaluation shall cover the utilisation of resources and the effectiveness and efficiency of the IPARD III programme, its impact and its consistency with the *ex-ante* evaluation. It shall cover factors contributing to the success or failure of implementation, the achievements of the IPARD III programme and results, including their sustainability. It shall draw conclusions relevant to the IPARD III programme and to the enlargement process.
- (3) If Montenegro fails to submit the *ex-post* evaluation report by the date referred to in paragraph 1, Article 39(5) shall apply.

TITLE 3: REPORTING

ARTICLE 61 ANNUAL AND FINAL IMPLEMENTATION REPORTS

- (1) By 30 June each year following a full calendar year of implementation of the IPARD III programme, the IPARD Managing Authority, after consultation with the IPARD Agency, shall draw up annual reports on the implementation of the IPARD III programme in the previous calendar year, in accordance with Article 62(6) of the FFPA. The first report submitted shall cover the calendar years from 2021 onwards.
- (2) The IPARD Managing Authority shall draw up a final report on the implementation of the IPARD III programme. The final report shall be submitted at the latest six months after the final date of eligibility of expenditure under the IPARD III programme in accordance with Article 29(4) of the FFPA.
- (3) The annual implementation reports shall cover the previous calendar year and shall include data related to the calendar year before and the cumulative financial and monitoring data for the whole period of implementation of the IPARD III programme as well as aggregated monitoring tables. The final reports on implementation of the IPARD III programme shall cover the whole period of implementation and may include the last annual report.
- (4) The reports referred to in paragraphs (1) and (2) shall be sent, after examination and approval by the IPARD III monitoring committee, to the NIPAC for submission to the Commission with copies to the NAO and the Audit Authority.
- (5) All annual and final implementation reports shall include the following information:
 - (a) any change in general conditions of relevance to the implementation of the IPARD III programme, in particular, the main socio-economic trends, changes in national, regional or sectoral policies and, where applicable, their implications for the consistency between IPARD III assistance and that from other Union financial instruments;
 - (b) the progress in the implementation of priorities and measures in relation to the attainment of the objectives of the IPARD III programme by reference to the financial data, common and programme-specific indicators and quantified target values, including changes in the value of result indicators where appropriate. The data transmitted shall relate to values for indicators for fully implemented

operations and also, where possible, having regard to the stage of implementation, for selected operations. They shall also set out a synthesis of the findings of all evaluations of the programme that have become available during the previous calendar year, any issues which affect the performance of the programme, and the measures taken;

- (c) financial commitments and expenditure by measure, and a summary of the activities undertaken in relation to the evaluation plan;
- (d) the steps taken by the IPARD Managing Authority, the IPARD III Agency and the IPARD III monitoring committee to help to ensure the quality and effectiveness of implementation, in particular:
 - i. a summary of any significant problems encountered in implementing the IPARD III programme and any action taken, including that on recommendations for adjustments made pursuant to paragraph (8);
 - ii. a summary of the results of the verifications carried out per measure and of the irregularities detected;
 - iii. the use made of technical assistance;
 - iv. the steps taken to involve local bodies to a greater extent;
 - v. the steps taken to ensure publicity for the IPARD III programme;
 - vi. data to demonstrate that Union funds are complementing funding available in Montenegro.
- (e) the steps taken to ensure co-ordination of all the Union pre-accession assistance referred to in Article 4;
- (f) financial tables showing Union, national and total expenditure per measure and/or sector;
- (g) a summary of the activities undertaken in relation to the evaluation plan in accordance with Article 58;
- (h) a description of the activities carried out for the implementation of the plan of visibility and communication activities referred to in Article 32.

The content and presentation of the annual and final implementation reports shall be based on the Commission guidelines.

- (6) The Commission shall inform Montenegro within 15 working days of the date of receipt of the annual implementation reports if it is not admissible, failing which it shall be deemed admissible.
- (7) The Commission shall inform Montenegro of its observations within three months of the date of receipt of the annual implementation report and within four months of the date of receipt of the final implementation report. Where the Commission does not provide observations within those deadlines, the reports shall be deemed to be accepted.
- (8) If, after this review, the Commission makes comments to Montenegro concerning issues which significantly affect the implementation of the IPARD III programme, Montenegro shall inform the Commission of the action taken on these comments within three months. Where the Commission, without prejudice to the Decisions to be taken pursuant to Articles 50 and 51, makes recommendations to Montenegro for adjustments aimed at improving the effectiveness of the programme monitoring or management arrangements for the IPARD III programme, Montenegro shall subsequently demonstrate the steps taken to improve the programme monitoring or management

arrangements or it shall explain why it has not acted so within three months of the receipt of the Commissions' comments. The IPARD III monitoring committee shall be informed on these activities.

SECTION VII FINAL PROVISIONS

ARTICLE 62

Articles 81 to 84 and 88 to 91 of the FFPA shall apply *mutatis mutandis* to this Agreement.

ARTICLE 63 APPLICABILITY OF THE SECTORAL AGREEMENTS FOR IPA

Sectoral agreements signed under previous Instruments for Pre-Accession Assistance between the Commission and Montenegro shall remain applicable to assistance adopted under previous pre-accession instruments, until such assistance is completed in accordance with the terms of the relevant sectoral agreements. However, Articles 47 to 51 of this Agreement shall apply in respect of expenditure under IPA when financial clearance or conformity clearance procedure is instigated after the entry into force of this Agreement.

ARTICLE 64 FORCE MAJEURE AND EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES

- (1) Neither party is responsible for any failure to perform its obligations under this agreement if it is prevented or delayed in performing those obligations by an event of *force majeure* or exceptional circumstances.
- (2) Cases of *force majeure* or exceptional circumstances shall be notified in writing to the IPARD Agency and the NAO, with relevant evidence to the satisfaction of the IPARD Agency and the NAO, within fifteen working days from the date on which the recipient or the person entitled through him, is in a position to do so.

ARTICLE 65 ADDRESS FOR COMMUNICATIONS

Any communication in connection with this Agreement shall be sent to the following addresses:

- (1) For all correspondence other than that referred to in point (2):

For the European Union:

European Commission
Directorate General for Agriculture and Rural Development
Unit for neighbourhood, enlargement and pre-accession assistance
Rue de la Loi 130
BE - 1049 Bruxelles
Website: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/international-cooperation/enlargement_en

For Montenegro:

Government of Montenegro
Ministry of European Affairs
Bulevar Revolucije 15

Montenegro – 81000 Podgorica
Tel: +382 20 481 301
E-mail: kabinet@mep.gov.me

Government of Montenegro
Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management
Rimski trg 46
Montenegro – 81000 Podgorica
Tel: +382 20 482 109
E-mail: kabinet@mpsv.gov.me

(2) For correspondence relating to information set out in Article 51(2) of the FFPA, the addresses shall be as follows:

For the European Union:

European Commission
OLAF – European Anti-Fraud Office
Directorate C
30, Rue Joseph II
BE – 1049 Bruxelles
Website: http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.htm

For Montenegro:

Government of Montenegro
Ministry of Finance
National Authorising Officer
Stanka Dragojevića 2
E-mail: mila.kasalica@mif.gov.me; mf@mif.gov.me

Government of Montenegro
Anti-Fraud Coordination Service (AFCOS)
Stanka Dragojevića 2
Montenegro - 81000 Podgorica
Tel: +382 20 242 835
E-mail: nataša.kovacevic@mif.gov.me

ARTICLE 66 NON-COMPLIANCE AND TERMINATION

Without prejudice to Article 90 of the FFPA, where the Commission has detected non-compliance with the obligations of this Agreement, it:

- (a) shall notify Montenegro of its intentions, with justification(s), and
- (b) shall have the right, with regard to the IPARD III programme, but without prejudice to the Decisions referred to in Articles 50 and 51:
 - (i) to make financial corrections against Montenegro;
 - (ii) to cease to transfer money to Montenegro;

- (iii) to refrain from undertaking any new financial obligations on the part of the Union; and
- (iv) if appropriate, to terminate this Agreement with effect from the time non-compliance was first detected.

ARTICLE 67 ENTRY INTO FORCE

This Agreement shall enter into force on the date on which the last of the Parties informs the other one in writing of its approval in accordance with the existing internal legislation or procedure of the Party.

ARTICLE 68 SIGNATURE

This Agreement is drawn up in duplicate in the English language.

Signed, for and on behalf of the Government of Montenegro, in Podgorica, on 08/12/2022

by Mr Vladimir JOKOVIĆ
Deputy Prime Minister for the Economic System
Minister of Agriculture, Forestry and Water Management

Signed, for and on behalf of the European Commission, in Brussels, on 13/12/2022

by Mr Wolfgang BURTSCHER
Director-General for Agriculture and Rural Development
Delegated Authorising Officer

ANNEXES

ANNEX 1. MAIN FUNCTIONS OF THE INTERNAL CONTROL SYSTEM

The structures, authorities and bodies of the internal control system as defined in Articles 10(1)(c) and 10(2) of the FFPA shall have an organisational structure allowing them to execute the following main functions in respect of IPARD expenditure:

The basic approach for the allocation of functions and responsibilities shall be established in accordance with the following table:

General Functions	Specific Functions	Management Structure		IPARD Managing Authority/IPARD Agency	
		NAO Support Office	Accounting Body	IPARD Agency	IPARD Managing Authority
Managing functions	Selection of measures				*
	Programme monitoring				*
	Management of IPA III accounts and financial operations		*		
	Evaluation				*
	Reporting			*	*
	Coordination				*
Paying functions	Authorisation and control of commitments			*	
	Authorisation and control of payments		(*)	*	
	Execution of payments			*	
	Accounting for commitment and payment		*	*	
	Debt management		*	*	
	Treasury		*		
Implementing functions	Selection of projects			*	
	Publicity			*	*
	Verifiability and controllability of measures			*	*
	Provide assurance on the effective functioning of the internal control system	*			
Audit functions	Internal audit	*	*	*	

In case it is indicated as optional (*), the function may be allocated depending on the size, the responsibilities and other specific features of the internal control systems.

Unless the Commission expressly and explicitly provides for otherwise, allocations of functions and responsibilities must not be in contradiction to the basic approach as shown in this Annex.

Managing functions

- (a) *Selection of the measures*: the objective of this function is that according to Article 10(1)(c)(i) of the FFPA the IPARD Managing Authority is responsible for the selection of measures and their publicity, including the selection of measures under each call in accordance with Article 8(2)(c) of this Agreement.
- (b) *Programme monitoring*: the objective of this function is to monitor the effectiveness and quality of the implementation of the IPARD III programme. It shall be carried out by reference to relevant physical, environmental and financial indicators. It shall also ensure that operations are selected for funding in accordance with the criteria and mechanism applicable to the programme, and comply with the relevant Union and national rules.
- (c) *Management of IPA III accounts and financial operations*: the objective of this function is to ensure a smooth financial management including recording of activities, transferring of funds and making financial adjustments when necessary.
- (d) *Evaluation*: the objective of this function is to improve the quality, effectiveness and consistency of the assistance from Union funds and the strategy and implementation of the IPARD III programme. The evaluations shall examine the degree of utilisation of resources, the effectiveness and efficiency of the programming and its socio-economic impact on the defined objectives and priorities, and shall, as a general rule, be accompanied by achievement related criteria and indicators.
- (e) *Reporting*: the objective of this function is to ensure that implementation of the programme and progress of the individual operations and measures are reported in a way which helps to ensure the effective and efficient implementation of the measure, using adequate information and communication systems.
- (f) *Coordination*: the objective of this function is to guide and monitor the work of the IPARD III monitoring committee in accordance with Article 53 of the FFPA, notably by providing the documents necessary for monitoring the quality of the implementation of the programmes.

Paying functions

- (a) *Authorisation and control of commitments and payments*: the objective of this function is to establish that the applications for approval of operations and subsequent amount to be paid to a recipient or to their assignee(s) is in conformity with the Agreements and eligible for the Union assistance claimed, which shall include, *inter alia*, the administrative and, where appropriate, on-the-spot verifications, in particular those concerning the regularity and legality of the expenditure:
 - (i) checking the eligibility of applications for approval and request for payment;
 - (ii) checking of compliance with commitments entered into, concerning project approvals;
 - (iii) where appropriate, checking of tendering and contracting procedures and verification of the work carried out or services supplied;
 - (iv) applying the necessary verifications, including checks of possible artificially created conditions for obtaining payments.

Verifications may include pre-project selection checks, re-measurement, checks on quantity and quality of goods or services delivered, an analysis or a sample control, pre-payment checks, *ex-post* payment checks and any special provisions for implementing the Agreements as to the regularity and legality of the expenditure. In order to establish the regularity and legality, verifications shall include, where

appropriate, examinations of a technical nature, which can involve economic financial assessments and checks of a specific agricultural, technical or scientific nature.

- (b) *Execution of payments*: the objective of this function is the issuing of an instruction to the IPARD Managing Authority/IPARD Agency's bankers, or, in appropriate cases, a governmental payments office, to pay the authorised amount to the recipient (or their assignee(s)).
- (c) *Accounting for commitment and payment*: the objective of this function is the recording of all commitments and payments in the separate books of accounts for IPARD III expenditure, which will normally be in the form of an electronic data processing system, and the preparation of periodic summaries of expenditure, including the expenditure declarations to the Commission. The books of account shall also record the assets financed by the IPARD III funds, in particular concerning un-cleared debtors.
- (d) *Debt management*: the objective of this function is to have a system in place for the recognition of all amounts due and for the recording in a debtors' ledger of all such debts, including irregularities, prior to their receipt.
- (e) *Treasury*: the objective of this function is to organise the bank accounts, requesting funds from the Commission, verifying the existence and correctness of the co-financing elements, authorising the transfer of IPARD III funds from the Commission to the IPARD Agency or to the recipients and the financial communication to the Commission, which includes the quarterly payment applications and annual declarations.

The organisational structure shall provide for clear assignment of authority and responsibility at all operational levels and for separation of the paying functions referred to in points (a), (b) and (c), the responsibilities of which shall be defined in an organisational chart.

Implementing functions

- (a) *Selection of projects*: the objective of this function is to select projects in accordance with the criteria, mechanisms and rules applicable to the IPARD III programme.
Exceptionally, this function may be carried out by the IPARD Managing Authority for the measures 'implementation of local development strategies - LEADER approach' and 'technical assistance'.
- (b) *Publicity*: the objectives of this function are both:
 - (i) the issuing of calls for applications and publicising terms and conditions for eligibility, including information on contractual obligations and possible sanctions in the event of non-compliance with those obligations and, where necessary, the issue of approval to commence work; and
 - (ii) to highlight the role of the Union and to ensure the transparency of Union assistance.
- (c) *Verifiability and controllability of measures*: the IPARD Managing Authority and the IPARD Agency shall provide an *ex-ante* assessment of the verifiability and controllability of the measures to be included in the IPARD III programme in accordance with annex A, clause 6a(3)(b) and clause 6b(1)(a) of the FFPA.

The IPARD Managing Authority and the IPARD Agency shall also undertake the assessment of the verifiability and controllability of the measures during the implementation of the IPARD III programme.

- (d) *Provide assurance on the effective functioning of the internal control system*: the objective of this function is to continuously check the good performance of the internal

control system, including necessary measures as follow-up of audit findings and detected irregularities.

Audit functions

Internal audit: the objective of this function is to ensure that regular specific activities are carried out to provide higher management with independent review of the subordinate systems.

ANNEX 2. INTERNAL CONTROL FRAMEWORK

For the purposes of Annex B to the FFPA the following provisions shall apply:

1. Control environment

General complementary provisions to Section 1 of Annex B to the FFPA

Delegation

Part or all of the evaluation, reporting, authorisation and control functions⁴ may be delegated to other bodies provided that the following conditions are fulfilled:

- (1) A written agreement must be concluded specifying, apart from the delegated tasks, the nature of the information and the supporting documents to be submitted to the delegating entity and the time limit within which they must be submitted. The agreement must enable the delegating entity to comply with the requirements from Annex B to the FFPA and this Annex. A sufficient audit trail shall be maintained.

The Agreement shall provide for access by duly authorised agents or representatives of Montenegro or the Union to information held by these delegated bodies and for investigation by such officials of applications including carrying out of checks on projects and recipients of aid and any other information they need for the execution of their tasks.

- (2) The concerned structures, authorities and bodies of the Management and Control System (hereinafter referred to as "MCS") shall in all cases remain responsible for the efficient and sound management of the IPARD assistance concerned. It remains fully responsible for the legality and regularity of the underlying transactions, including protecting the Union's financial interest.
- (3) The responsibilities and obligations of the other body, notably concerning the control and verification of the compliance with the Agreements and any applicable guidelines, shall be clearly defined.
- (4) The concerned structures, authorities and bodies of the MCS shall ensure that the other body has effective systems for ensuring that it fulfils its tasks in a satisfactory manner.
- (5) The body shall explicitly confirm to the concerned structures, authorities and bodies of the MCS that it in fact fulfils its tasks and shall describe the means employed.
- (6) The concerned structures, authorities and bodies of the MCS shall regularly review the tasks delegated to confirm that the work performed is of satisfactory standard and that it is in compliance with the Agreements.
- (7) The Audit Authority shall report on the delegated functions as if they were managed by the delegating entity itself.

The conditions set out in points (1), (2), (3) and (5) shall apply *mutatis mutandis* in the cases where the delegating entity functions are performed by another body as part of its regular tasks on the basis of national legislation.

Specific complementary provisions to Section 1 of Annex B to the FFPA

Reference is made to Section 1 of Annex B to the FFPA.

⁴ In no case may the functions of execution of payment, and of accounting of commitment and payment be delegated.

For the purposes of point 4.2. Professional development of Section 1 of Annex B to the FFPA, staff training shall be appropriate at all operational levels including fraud awareness.

For the purposes of 4.4. Succession planning and deputising arrangements of Section 1 of Annex B to the FFPA, job descriptions shall include the setting of financial limits of commitments and payments to the authority of the jobholder.

2. Risk assessment

[No complementary provisions]

3. Control activities

General complementary provisions to Section 3 of Annex B to the FFPA

Ensuring a sound internal control requires the following common written procedures:

A. Procedures for authorising applications and payment request:

- (1) The relevant structures, authorities and bodies of the MCS shall lay down detailed procedures for the receipt, recording and processing of applications for project approval, payment requests and invoices including a description of all documents to be used.
- (2) Each official responsible for authorisation shall have at his/her disposal a detailed checklist of the verifications to be carried out, and shall attest in the supporting documents of the payment request that those verifications have been carried out. That attestation may be made by electronic means. There shall be evidence of systematic, such as sample, system or plan-based review of the work by a senior staff member. The analysis of the project shall be guided by the principles of sound financial management.
- (3) A payment request shall be authorised for payment only after sufficient verifications have been carried out to ensure compliance with the Agreements. Those verifications shall include those required by the regulation governing the specific measure under which aid is claimed, and those required pursuant to Article 51 of the FFPA to prevent and detect irregularities and fraud with particular to the risks observed.
- (4) The management shall, at an appropriate level, be informed on a regular and timely basis of the results of administrative and on-the-spot verifications carried out, so that the sufficiency of those verifications may always be taken into account before a payment request is settled.
- (5) The administrative verification performed shall be detailed in a checklist (see (2) accompanying each payment request or batch of payment requests. The checklist shall be accompanied by an attestation of the eligibility of the approved payment requests and of the nature, scope and limits of the work done. In addition, there shall be an assurance that the criteria for the granting of aid, including contracting, have been respected and that all applicable Union and national rules, including those fixed in the rural development program, have been complied with. The on-the-spot verification performed shall be detailed in a report in accordance with Article 15 or Article 23 of this Agreement.

If any on-the-spot or administrative verification is not exhaustive, but performed on a sample of payment requests, the payment requests selected shall be identified, the sampling method described, the results of all inspections and the measures taken in respect of discrepancies and irregularities reported upon. The supporting documents

shall be sufficient to provide assurance that all the required verifications on the eligibility of the authorised payment requests have been performed.

- (6) Where documents (in paper or electronic form) relating to the payment requests authorised and verifications made are retained by other bodies, both those bodies and the concerned structures shall set up procedures to ensure that the location of all such documents relevant to specific payments is recorded.
- (7) Applications from recipients shall be processed in a timely manner.
- (8) Criteria for assessing applications and their order of priority shall be clearly defined and documented.

B. Procedures for payment

- (1) The concerned structures, authorities and bodies of the MCS as defined in Article 10(1) and (2) of the FFPA shall adopt the necessary procedures to ensure that the national authorities can fulfil their contractual commitments regardless of the delays or interruptions in funding from the Commission.
- (2) The national authorities shall adopt the necessary procedures to ensure that payments are made only to bank accounts belonging either to recipients or to their assignees. The payment shall be made by the IPARD agency's bank, or, as appropriate, a governmental payments office, within five working days of the date of debiting against the IPARD euro account. Procedures shall be adopted to ensure that all payments for which transfers are not executed are not declared for reimbursement. If such payments have already been declared these should be re-credited to the Fund via the next monthly/quarterly declarations or in the annual accounts at the latest. Payments shall be made by means of a transfer to the bank account on the name of the recipient. The approval of the authorising official and/or his/her supervisor may be made by electronic means, provided an appropriate level of security over those means is ensured, and the identity of the signatory is entered into the electronic records.

C. Procedures for accounting

- (1) The concerned structures, authorities and bodies of the MCS shall adopt full and transparent accounting procedures following internationally accepted accounting principles and any applicable guidelines. Accounting procedures shall ensure that quarterly and annual declarations are complete, accurate and timely, and that any errors or omissions are detected and corrected, in particular through verifications and reconciliations performed at regular intervals. A full audit trail for every item entered into the accounts shall be provided.
- (2) The national authorities' accounting procedures shall ensure that accounting system can produce, in euro and national currency, and for each project, contract or measure, the total cost, the committed expenditure, part payments and balance payments. Deadlines shall be set for cancellation of commitments where work has not been completed within an agreed timetable. Such cancellations shall be appropriately recorded in the accounting systems.

D. Procedures for advances and guarantees (if applicable)

Payments of advances qualify as eligible expenditure up to 50% of the public aid related to the project and shall be subject to the establishment of a bank guarantee or an equivalent

guarantee corresponding to 110% of the amount of the advance. Advances cannot be paid in combination with pre-financing as provided for in Article 11(3)(a).

Procedures shall be adopted to ensure that:

- (1) Payments of advances are separately identified in the accounting or subsidiary records.
- (2) Guarantees are obtained only from financial institutions which are approved by the appropriate authorities and which remain valid until cleared or called upon, on the simple request of the IPARD agency.
- (3) The advances are cleared within the stipulated time limits and those overdue for clearing are promptly identified and the guarantees promptly called upon.

Payments of advances, for the measure 9 'technical assistance' qualify as eligible expenditure up to 90% of the public aid related to the operation and shall not be subject to the establishment of a bank guarantee or an equivalent guarantee.

E. Procedures for debts

All the requirements provided for in Sections A. to D. shall apply *mutatis mutandis* to guarantees, reimbursed payments, assigned revenues etc. which the IPARD agency is required to collect on behalf of the IPARD III programme. The IPARD agency shall set up a system for the recognition of all amounts due and for the recording in a single debtors' ledger of all such debts prior to their receipt. The debtors' ledger shall be inspected at regular intervals and action shall be taken to collect debts that are overdue.

F. Audit trail

The information regarding documentary evidence of the authorisation, accounting and payment of payment requests and handling of advances, securities and debts shall be available to ensure at all times a sufficiently detailed audit trail.

The management shall, at appropriate level, be informed on a regular and timely basis of the results of verifications carried out, so that the sufficiency of those verifications may always be taken into account before a payment request is settled.

For those purposes, the concerned structures, authorities and bodies of the MCS shall set up necessary procedures to ensure retention of all documents required to guarantee an adequate audit trail.

Specific complementary provisions to Section 3 of Annex B to the FFPA

Reference is made to Section 3 of Annex B to the FFPA.

11. The organisation selects and develops general control activities over technology to support the achievement of objectives.

For the purposes of point 11 of Section 3 of Annex B to the FFPA, information systems security shall be based on the criteria laid down in a version applicable in the financial year concerned of the following standard:

International Standards Organisation 27002: Code of practice for Information Security controls (ISO) or equivalent.

4. Information and communication

Specific complementary provisions to Section 4 of Annex B to the FFPA

Reference is made to Section 4 of Annex B to the FFPA.

15.1. External communication

For the purposes of point 15.1 of Section 4 of Annex B to the FFPA, the following provisions shall apply:

- (i) every change in the Agreements, including the rates of aid applicable or terms and conditions, has to be recorded and the instructions, databases and checklists updated in good time;
- (ii) all the substantial changes in the MCS after their accreditation and entrustment of budget implementation shall be submitted to the competent national authority(ies) and the Commission, with copy to the Audit Authority, for examination and approval before their implementation.

5. Monitoring activities

Specific complementary provisions to Section 5 of Annex B to the FFPA

Reference is made to Section 5 of Annex B to the FFPA.

16. The organisation selects, develops, and performs ongoing or specific assessments to ascertain whether the components of internal control are present and functioning.

For the purposes of point 16 of Section 5 of Annex B to the FFPA, the following provisions shall apply:

- (i) at all levels the daily operations and control activities of the national authorities shall be monitored on an on-going basis to ensure a sufficiently detailed audit trail;
- (ii) monitoring of the technical services and delegated bodies responsible for carrying out the verifications and other functions to ensure a proper implementation of regulations, guidelines and procedures;
- (iii) monitoring procedures to prevent and detect fraud and irregularity with particular regard to those areas of expenditure under the IPARD agency's competence which are exposed to a significant risk of fraud or other serious irregularities.

The internal audit service shall be independent of the national authorities' other departments and shall report directly to the entity's director. The internal audit service shall verify that procedures adopted by the entity are adequate to ensure that compliance with Union rules is verified and that the accounts are accurate, complete and timely. Verifications may be limited to selected measures and to samples of transactions provided that an audit plan ensures that all significant areas, including the departments responsible for authorisation, are covered over a period not exceeding five years. The internal audit service's work shall be performed in accordance with internationally accepted standards, shall be recorded in working papers and shall result in reports and recommendations addressed to the agency's top management.

ANNEX 3. DOCUMENTS REQUIRED FOR THE APPLICATION OF ENTRUSTMENT OF BUDGET IMPLEMENTATION TASKS

This Annex 3 provides by entity which documents are required for the application of entrustment of budget implementation tasks.

Montenegro shall provide:

- (a) the signed request for entrustment in paper and in electronic format; and
- (b) the documents indicated in this Annex and any other relevant supporting documents in electronic format only, on a physical support (CD/DVD/USB key or other similar commonly used means).

No.	Evidences
1	Formal legal designation, confirmation of readiness and procedures
1.1	Formal legal designation of the NIPAC, the NAO and the AA.
1.2	Confirmation of its own readiness of the NIPAC, the NAO and the AA.
1.3	Procedures by which the main functions of the NIPAC are implemented The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.
1.4	Procedures by which the main functions of the NAO are implemented The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.
1.5	Procedures by which the main functions of the AA are implemented The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.
1.6	Self-assessment reports for all management and control system entities prepared by the internal auditors.
1.7	Supporting audit opinion and report on the management structure and the IPARD Managing Authority/IPARD Agency drawn up by an external auditor independent from the structures and authorities under Article 10(1) and (2) of the FFPA and be based on examinations conducted according to internationally accepted auditing standards. This point is not applicable for already entrusted programme measures for which the NAO can rely on results of previous <i>ex-ante</i> assessment carried out with regard to an entrustment pursuant to Regulation (EU) No 231/2014 or an earlier financing agreement.
2.	MANAGEMENT STRUCTURE
2.1	Written confirmation by the NAO that the management structure satisfies the requirements for being entrusted with budget implementation tasks.
2.2	Name and statute of the concerned structures, bodies and authorities (NAO support office, Accounting Body), including copies of the formal legal designation at ministerial level.
2.3	Description of the following: – the responsibilities vested in the NAO support office and the Accounting Body;

	<ul style="list-style-type: none"> – the allocation of responsibilities between their departments; – relationship of the management structure with other bodies, public or private, which also hold responsibilities for executing measures under which it charges expenditure to the IPARD III programme; – the administrative, accounting and internal control requirements under which payments are made relating to implementation of the IPARD III programme.
2.4	<p>Procedures by which the main functions of the NAO support office are implemented</p> <p>The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.</p>
2.5	<p>Procedures by which the main functions of the Accounting Body are implemented</p> <p>The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.</p>
3	IPARD MANAGING AUTHORITY/IPARD AGENCY
3.1	Written confirmation by the NAO that the IPARD Managing Authority/IPARD Agency satisfies the requirements for being entrusted with budget implementation tasks.
3.2	Name and statute of the constituting bodies of the IPARD Managing Authority/IPARD Agency (IPARD Agency, IPARD Managing Authority, and any of their delegated bodies where applicable), including copies of the formal legal designation at ministerial level.
3.3	<p>Description of the following:</p> <ul style="list-style-type: none"> – the responsibilities vested in the IPARD Agency and the IPARD Managing Authority (including their delegated bodies, if applicable); – the allocation of responsibilities between their departments; – relationship of the IPARD Managing Authority/IPARD Agency with other bodies, public or private, which also hold responsibilities for executing measures under which it charges expenditure to the IPARD III programme; – the administrative, accounting and internal control requirements under which payments are made relating to implementation of the IPARD III programme; – written agreements between the bodies in the system including memorandum of understanding or protocols signed also with other delegated or technical bodies; – information on how the delegated functions will be supervised must also be included.
3.4	<p>Procedures by which the main functions of the IPARD Agency are implemented</p> <p>The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.</p>
3.5	<p>Procedures by which the main functions of the MA are implemented</p> <p>The Commission shall issue further clarification and guidance regarding the required documents, their format and their level of detail.</p>

The requirements stated above should be considered as indicative and not limitative. The responsibility for providing all the necessarily documentation in view of the request for entrustment of budget implementation tasks remains primarily with the national authorities.

The Commission services may request additional documentation prior to, or in the course of their assignments.

ANNEX 4. RULES FOR PROGRAMMING

Aid intensities, rates of Union contribution and eligibility for IPA Rural Development programmes 2021-2027

1. Definitions

For the purposes of this Annex, the following definitions apply:

- “Union standards” means the standards laid down by the Union in the fields of environmental protection, public health, animal and plant health, animal welfare and occupational safety;
- “Mountain areas” means the areas referred to in Article 32(2) of Regulation (EU) No 1305/2013;
- “Young farmer” means a farmer under 40 years of age at the time of submitting the application, possessing adequate occupational skills and competence;
- “Collective investments” means investments by officially recognised producer organisations in:
 - sharing facilities, machines, equipment and other infrastructure for production and processing of agricultural products up to the EU standards or for quality products (see Annex II for further details);
 - establishing and development of short supply chains and local markets;
- “Short value chain” is “a supply chain involving a limited number of economic operators, committed to cooperation, local economic development, and close geographical and social relations between producers, processors and consumers” (Article 2 of Regulation (EU) No 1305/2013). Moreover, support for the establishment and development of short supply chains ... shall cover only supply chains involving no more than one intermediary between farmer and consumer;
- “Circular economy-type” investments, imply investments in changing the pattern of the conventional business model in production, such as: water reuse and use efficiency, reduction and reuse of waste and use of by-products, substitution of single-use packaging by reusable, recyclable or biodegradable packaging and biodegradable mulch films;
- “Natural disaster”, means a naturally occurring event of a biotic or abiotic nature that leads to important disturbances in agricultural production systems or forest structures, eventually causing important economic damage to the farming or forestry sectors;
- “Organic farmer”, means a recipient certified as organic farmer under the nationally accepted certification scheme;
- “Deadweight risk” means the risk of inefficiency in public financing. It means that recipients receive subsidies for projects that would have been implemented even without the subsidy;
- “Operating costs” should be understood as the ongoing expenses incurred from the normal day-to-day of running a business that include both overhead and costs of goods sold.

2. IPARD III programme

Each programme shall include:

- (a) a description of the current situation, SWOT and identification of needs, by providing a quantified description of the current situation showing disparities, shortcomings and potential for development;
- (b) SWOT analyses (strengths, weaknesses, opportunities and threats) focussing on a few specific areas;
- (c) an overview of main results of previous intervention, by national funds, Union assistance or multilateral assistance;
- (d) a description of the existing national rural development strategy, including alignment of the selected measures and selection criteria to the main elements of the EU Green Deal and the Green Agenda for the Western Balkans;
- (e) an indicative overall financial table;
- (f) a description of each of the measures selected, including, national minimum standards, national legislation relevant to the programme, evidence of targeting, confirmation that verifiability and controllability of measures have been ensured.
- (g) a description of the existing and/or planned national rural development network;
- (h) information on the complementarity of IPARD with the measures financed by other (national or international) sources;
- (i) a description of the key IPARD entities, including monitoring and evaluation;
- (j) summary description of management and control structure;
- (k) a description of the results of consultations on programming and provisions to involve relevant authorities and bodies as well as appropriate economic, social and environmental partners;
- (l) the results and recommendations of the *ex-ante* evaluation of the programme;
- (m) a description of actions foreseen in the context of publicity, visibility and transparency in accordance with IPA legislation, to inform potential beneficiaries, professional organisations, economic, social and environmental partners, bodies involved in promoting equality between men and women and NGOs about possibilities offered by the programme and rules of gaining access to funding;
- (n) a description of provisions linked to the equality between men and women and non-discrimination promoted at various stages of programme (design, implementation, monitoring and evaluation);
- (o) a description of the actions taken to ensure the availability of sufficient technical and advisory capacity for the proper implementation of the programme.

Further guidance on programme preparation and implementation, provided by the Commission, shall be respected.

3. Aid intensities

Public expenditure shall not exceed a ceiling of 50% of the total eligible cost of the investment, with the following exceptions:

- (a) 60% for investment in:

- physical assets of agricultural holdings,
- farm diversification and business development.

(b) 65% for investments in physical assets of agricultural holdings in mountain areas.

(c) 70% for:

- investments made by young farmers and/or organic farmers in physical assets of agricultural holdings and in farm diversification and business development,
- collective investments.

An additional 10% can be given for:

- investments related to effluent and waste management, renewable energy and circular economy-type investments.

For the above types of investments, cumulative aid intensity cannot exceed 75%, except in case of non-productive investments, under measure 1, where the aid intensity can be up to 85%.

(d) 100% for investments in support of:

- rural public infrastructure, non-productive investments for agri-environment-climate objectives, agri-environment-climate and organic farming commitments and establishment and protection of forests,
- activities financed under the technical assistance measure.

Fixed amounts of support to be paid are defined and justified individually under the following measures:

- setting-up of producer groups,
- agri-environment-climate and organic farming measure,
- implementation of local development strategies - LEADER approach,
- improvement of skills and competences,
- advisory services,
- establishment and protection of forests.

4. Rates of Union contribution

The IPARD III beneficiary shall set the Union contribution rate which shall not exceed 75% of public expenditure.

However, for the following measures and in the case of investment projects carried out in regions where the Commission determines that exceptional natural disasters have occurred, the Union contribution rate shall not exceed 85% of public expenditure for:

- agri-environment-climate and organic farming,
- establishment and protection of forests,
- technical assistance,
- improvement of skills and competences,
- advisory services.

The Union contribution rate shall not exceed 90% of public expenditure for the “implementation of local development strategies – LEADER approach”.

5. Eligibility

For the different measures the following will be applicable:

Measure 1 - Investments in physical assets of agricultural holdings

Recipients

Recipients under this measure are farmers or groups of farmers, whether natural or legal persons and other agricultural legal entities (micro, small and medium size private agricultural enterprises⁵), producer organisations (e.g., cooperatives, associations) etc.) responsible for carrying-out and financing investments on agricultural holdings (as defined by the national law of the beneficiary country and included in the national farm register).

When the recipient is not the owner of the holding where the investment is carried out, a contract which includes provisions allowing for the structural effects of the project during at least 5 years after its conclusion should be established between the parties concerned.

All recipients must be included in the relevant national (farm/business) register.

Common eligibility criteria

Type of eligible holdings

Since EU rules do not define specific conditions/restrictions on the size of the holdings eligible (both minimum and maximum size, particularly targeting micro to medium size holdings), the national authorities should identify the appropriate conditions in the programme. These conditions should be in coherence with the national strategy, which should be based on the sector analyses carried-out for the relevant sectors.

Economic viability of the recipient

The economic viability of the recipient must be demonstrated by means of a business plan. The business plan includes a brief description of the business, its current assets and liabilities, human resources, a description of the investment proposed, its financing and projections on the future economic operation (incl. marketing).

The criteria to be used by the IPARD Agency to assess the future economic viability of the recipient, such as feasibility analysis, credibility of assumptions and assessment of the financial situation, etc. must be presented in the programme, whereas the detailed formula forms part of the respective manual established by the IPARD Agency.

The IPARD funds granted to the recipient must be taken into account when calculating the economic viability of the recipient.

In case of smaller investments, to be defined in the programme, a simplified form of a business plan can be accepted. The IPARD Agency shall prepare templates for such business plans to be made available to all potential recipients.

Other eligibility criteria

- The investment must concern production, storing and processing of agricultural products as listed in Annex I to the Treaty and described in the Section 8.1 of the programme. Concerning production of MAPs, mushrooms, beekeeping, ornamental plants, the country can decide under which measure (1, 3, 7) it can provide support, provided that clear demarcation between the measures is ensured.

⁵ In line with the SME definition as listed in Section 8.1 of the IPARD programme.

- Types of livestock and crops for support shall be clearly identified.
- Selection of the eligible sectors to be supported under this measure must be based on a sector analysis. Identification of the type of recipients and specific investments needed/eligible under each sector must follow the same approach and should give priority to developing those weakest links identified in the agricultural production chain by the relevant sector analysis.
- In the case of investments for the purchase of tractors and farm equipment, these investments shall respect the relevant European Union legislation as regards environmental protection⁶, in particular as regards gaseous and particulate pollutant emission limits^{7 8}.
- Recipient should follow the general eligibility rules as described in Section 8.1 of the IPARD programme (incl., eligible and non-eligible expenditure).
- Recipients should follow the rules regarding origin as described in Section 8.1 of the IPARD programme.
- Minimum conditions regarding farmer's occupational skills and competences must be defined in the programme (e.g., the recipient should provide a training certificate issued by the relevant vocational training/educational/research institution or public advisory services; prove his/her experience in working in agricultural production, processing or services related to agriculture etc.).

At the latest before the final payment, if relevant, the national veterinary and environmental authorities must assess whether the respective EU and national standards are met. In this case, the authorities should issue a certificate confirming the above. Such a certificate should be submitted to the IPARD Agency before the final payment.

Non-productive investments

Certain agri-environment-climate operations and objectives can only be put in place if preceded by non-productive investments. Non-productive investments are investments which do not generate a significant return, income, or revenue, or increase significantly the value of the beneficiary's holding, but have a positive environmental impact.

Support for non-productive investments covers capital works related to the implementation of agri-environment-climate objectives, e.g. for restoration of habitats and landscapes, including setting-up or re-instating the infrastructure needed to allow appropriate management of habitats.

Investments in renewable energy plants

Under this investment support, the selling of electricity into the grid is allowed as far as the "self-consumption" limit is respected (i.e., electricity sold into the grid equals on average the electricity taken out in the course of the year). This is justified by the fact that, as electricity cannot be stored, it must, unless wasted, be sold into the grid; the electricity grid can be conceived as a storage place for electricity where it is introduced and withdrawn during the year in the similar amount and at a different rhythm.

⁶ There is a specific section for the automotive industry relating to tractors: https://ec.europa.eu/growth/sectors/automotive/legislation/tractors_en.

⁷ Regulation (EU) No 167/2013 of the European Parliament and of the Council on of 5 of February 2013 on the approval and market surveillance of agricultural and forestry vehicles, and Commission delegated regulation (EU) 2018/985 supplementing Regulation (EU) No 167/2013 of the European Parliament and of the Council as regards environmental and propulsion unit performance requirements for agricultural and forestry vehicles and their engines and repealing Commission Delegated Regulation (EU) 2015/96.

⁸ In line with DG AGRI guidance of Ares(2019)6933835-08/11/2019.

The concept of "self-consumption" should be checked at the stage at which a project is submitted/assessed. The investment is considered eligible when the (theoretical) power capacity of the renewable energy plant ("the investment") does not exceed 120% of the 3 years-average (self-) consumption of the farm.

In the case of new farms or in the case of farms which have substantially changed the size of their operations in the last three years, the expected consumption should be estimated by the IPARD agency. The same concerns expected power consumption increases due to the new investments to be made as part of the same application by the potential recipient⁹.

Measure 2 – Setting-up of producer groups

Recipients

1. Support shall be granted to producer groups and organisations, which are officially recognised by the country's competent authority, on the basis of a business plan. It shall be limited to producer groups and organisations that are SMEs¹⁰.
2. The country should define an appropriate legal and organisational form for producer groups, allowing them to acquire rights and assume obligations (e.g. cooperative, limited company, general partnership, SMEs, etc.).
3. Professional and/or inter-professional organisations representing one or more sectors do not qualify as producer groups.

Common eligibility criteria

Applicants shall comply with the following conditions:

- New producer groups which are set-up for the first time and officially recognized by the competent national authority after 1 January 2021.
- Producer groups should be recognized by the competent authority on the basis of a business plan. The latter has to detail the planned activities of the Group in relation to at least three of the following (with the 3rd bullet point being compulsory):
 - Adapting the production and output of the members of producer groups to market requirements.
 - Jointly placing goods on the market, including through direct marketing, preparation for sale, centralisation of sale, and supply to bulk buyers.
 - Adapting the production and output of producers to meet the relevant EU standards, in compliance with the *acquis communautaire*.
 - Establishing common rules on production information, with particular regard to harvesting and availability of the product.
 - Ensuring effective standardization in all marketing steps and delivery of products into the food-chain.
 - Developing business and marketing skills and organization and facilitation of innovation processes.

⁹ In line with DG AGRI guidance of Ares(2018)6385137-12/12/2018.

¹⁰ Information about producer groups/organisations can be found on https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/market-measures/agri-food-supply-chain/producer-and-interbranch-organisations_en

The country should specify the minimum requirements concerning the content of the business plan as well as the administrative procedures for its approval and verification. It must verify that the objectives of the business plan have been reached within 5 years after the recognition of the supported producer groups. Implementation of the business plan should be considered as a commitment – in case of partial implementation, proportional reduction of the support should be applied.

Applicants must also comply with the following minimum requirements:

- The group can only have producer members who sign a contract with the producer group about the organisation of production and marketing of produce.
- The countries should define a minimum number of members of the producer groups.
- The countries should define the sectors in which newly established producer groups can be supported.
- The countries should define minimum annual marketable production targets for producer groups (different ceilings may be established in different sectors).
- The producer group should maintain a registry of the members and their economic activities and follow the rules of fair competition.

Measure 3 - Investments in physical assets concerning processing and marketing of agricultural and fishery products

Recipients

Recipients are enterprises (as defined by the national law of the beneficiary country) responsible for carrying-out the projects in their establishment(s). An enterprise can consist of one or more establishments as defined in Article 2 of Regulation (EC) 852/2004.

Collective investments

Producer organisations (such as cooperatives, associations, etc.) can also apply to receive support for collective investments. The detailed definition of eligible collective investments will be described in the IPARD programmes.

Common eligibility criteria

Types of enterprises and producer organisations supported

The main focus should be on the enterprises which employ fewer than 250 persons and which have an annual turnover not exceeding EUR 50 million, and/or an annual balance sheet in total not exceeding EUR 43 million, which corresponds to the current definition of SME provided in Commission Recommendation 2003/361/EC.

In beneficiary countries where the SME definition is not yet in compliance with the EU rules, the national definition should be used which has to be provided in the IPARD programme, as long as it respects the limits set in Commission Recommendation 2003/361/EC.

The investment supported must comply with the relevant EU standards by the end of the realisation of the investment. The selection criteria for this type of investment must ensure that priority is given to applicants aiming at alignment of the entire establishment with all relevant EU standards.

Enterprises not covered by the SME definition, but with fewer than 750 employees or an annual turnover not exceeding EUR 200 million, can also be eligible, however in this case support can

only be granted for investments specifically intended to make the entire establishment fully compliant with the relevant EU standards.

The Commission may, on the basis of a duly substantiated request from the beneficiary country, decide that assistance can also be provided to enterprises other than those mentioned above only for investments necessary to meet specific EU standards, which involve particularly costly investments.

Such support may be granted only to enterprises identified in the national plan for upgrading to EU standards for investments specifically intended to make the entire establishment compliant with the relevant EU standards. Such a plan is usually prepared by the countries and supervised by DG SANTE as part of the accession process. In such cases, the beneficiary country shall submit a specific request to the Commission to consider this type of company as eligible. This can only be done after the national plan for upgrading establishments to EU standards has been drawn up. The national plan is subject to negotiations with DG SANTE (in the framework of the accession negotiations). The beneficiary countries must identify the type of investments necessary to meet the EU standards as well as the type of companies with 750 employees or more and with an annual turnover exceeding EUR 200 million justifying why such companies cannot conduct the investments without IPARD assistance. The national plan for upgrading the processing units must be completed before this provision can be applied.

For investments in renewable energy or the circular economy, the establishments, which already are on the SANTE list of non-EU establishments authorised to export food of animal origin to the EU can apply irrespective of the national plan.

Economic viability of the recipient

The economic viability of the recipient must be demonstrated by means of a business plan. The business plan includes a brief description of the business, its current assets and liabilities, human resources, a description of the investment proposed, its financing and projections on the future economic operation (incl. marketing).

The criteria to be used by the IPARD Agency to assess the future economic viability of the recipient, such as feasibility analysis, credibility of assumptions and assessment of the financial situation etc must be presented in the programme, whereas the detailed formula forms part of the respective manual established by the IPARD Agency. Countries are recommended to adopt the approach used by the banking sector.

The IPARD funds granted to the recipient must be taken into account when calculating the economic viability of the recipient.

Other eligibility criteria

Investments supported must concern the processing and/or marketing of products covered by Annex I to the Treaty, including fishery products, and/or the development of new products, processes and technologies linked to products covered by Annex I to the Treaty, including fishery products.

Processing of tobacco is not eligible under IPARD.

The condition establishing that "investments must contribute to improving the situation of the basic agricultural production sector in question" can be translated into the selection criteria by giving higher priority to projects which have a high proportion of raw materials obtained via contracts established directly with farmers.

The selection of the eligible sectors to be supported under this measure must be based on a sector analysis involving external expertise. Identification of the type of recipients and specific

investments needed/eligible under each sector must follow the same approach and should prioritise developing the weakest links identified in the agricultural production chain by relevant sector analysis.

The investment when concluded must respect the relevant EU standards. For large enterprises, the entire establishment must respect the EU standards (see requirements for recipient).

Specific eligibility criteria

All sectors to be covered by this measure must be subject to a sector analysis. The identification of the type of recipients and investments eligible under each sector must prioritise developing the weakest links of the processing and marketing chain identified by the relevant sector analysis. Sector analyses should also identify opportunities to increase renewable energy production.

Measure 4 - Agri-environment-climate and organic farming measure

Recipients

The recipients can be farmers, group of farmers, and other land managers (only if latter cooperate with farmers) who, as a general rule, for a period of 5 years (with the possibility of extension corresponding to the remaining length of programming period) undertake commitment(s) within type of operation(s).

As the definition of a “farmer” may differ across various countries, it is left to countries to define a target group in accordance with the national definition of a farmer and describe it in the IPARD programme.

“A group of farmers” means an entity which includes more than one farmer or which combines farmer(s) and other land managers in view of implementing AECM. It corresponds to the concept of “a collective approach”. This approach holds several advantages:

- enhancement of the environment’s quality at a larger scale (e.g., better connectivity between environmentally important spots through establishing ecological corridors);
- administrative simplification (fewer applications mean less paperwork) and lower administrative implementation costs;
- a stronger sense of joint commitment among group members;
- a basis for allowing higher transaction cost payments than in case of individual recipient.

The methods of operating of such groups will have to be specified in contracts between Managing Authorities and the groups and through internal arrangements between members of the groups (e.g., rules ensuring that each member knows his/her rights and obligations).

“Other land managers” means land managers other than farmers. The most common example of such managers are environmental NGOs, environmental associations or municipalities, which manage land valuable for the environment in accordance with the specific needs of such land.

Common eligibility criteria

Type of operation

On the basis of the chosen objective / combination of objectives, the country should identify the type of operation(s) to be supported and provide a justification with regard to the expected impacts and targets to be achieved.

When defining the type of operation(s), particular attention should be paid to: (1) the specific relevant objectives and needs described in the IPARD programme for the selected areas; (2) particular circumstances and context of agricultural holdings in the selected areas; and (3) the administrative capacity to implement such type of operation(s). Commitments for each type of operation(s) shall be defined clearly and be verifiable (controllable).

A special consideration in designing the type of operation(s) shall be given to the relevant objectives and targets of the Green Agenda for the Western Balkans and the EU Green Deal.

Commitments to be respected by the recipients will be developed for each type of operation(s). Commitments are the specific/detailed obligations on the recipients that have to be clearly described in the IPARD programme. They are the main elements that will determine the nature of the operation, its ambition above the baseline and its potential to achieve the set targets and objectives and will influence the premiums' level.

Countries will have to ensure that the commitments are clear in terms of objectives and content, have potential to provide the environmental benefits, and are verifiable and controllable. It is necessary to present a clear link between the baseline (relevant national standard/standards) and commitments for each supported type of operation, for example in a format of a table.

If the country decides to develop more than one type of operation within the measure, it is important to mention that various types of operation(s) may be combined by the recipient, provided that they are complementary and compatible. Possibilities of such combination shall be described in the programme. However, it is important to note that some combinations might not be possible and, in any case, that double financing resulting from partial overlaps between the commitments must be excluded.

Baseline

- Eligible for this measure will be the recipients who will voluntarily undertake for the period of 5 years the type of operation(s), which go beyond relevant mandatory EU standards and conditions (baseline). The recipients will have to respect the relevant mandatory standards and conditions on the entire holding.
- Description of the relevant mandatory standards and conditions will have to be presented in the IPARD programme. A table format is a good and clear way of illustrating the relation (and correspondence) between agri-environment-climate commitments and the relevant elements of the baseline and of normal agricultural production methods.

The concept of relevant mandatory EU standards and conditions should be understood in the light of the EU framework for cross-compliance (including good agricultural and environmental conditions – GAEC) as provided for in Annex II of Regulation (EU) 1306/2013¹¹. The exact content of the baseline should be based on national rules, which are equivalent to the above-mentioned relevant mandatory EU standards and conditions relating to soil, water, biodiversity and landscape management. The baseline shall also include relevant minimum requirements for fertilisers and plant protection products (as defined in point 8(9) of Annex I of Regulation (EU) 808/2014¹²), and any other national standards relevant to the measure established by the national legislation as well as normal agricultural production methods.

The beneficiary countries should avoid defining type of operation(s) for which relevant national rules equivalent to the relevant mandatory EU standards and conditions are missing. In case

¹¹ Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy.

¹² Implementing Regulation (EU) No 808/2014 laying down rules for the application of Regulation (EU) No 1305/2013.

such type of operation(s) is proposed, the EU standards and conditions will be used in view of setting the relevant baseline.

Relevant knowledge

Based on the experience with implementing this measure in the EU Member States, it can be asserted that the provision of guidance, advice and training specific to the measure's content has shown the improved delivery of the measure's results and the reduced number of errors in its implementation.

In order to ensure that the implementation of this measure is as effective as possible, the country should guarantee that each recipient before undertaking any type of operation(s) will possess relevant knowledge and be provided with necessary information.

Specific eligibility criteria

The country should establish a minimum size of agricultural land that can be declared under any type of operation, and a minimum size of a herd of endangered animal breeds.

This measure is to be implemented on agricultural land. The notion of "agricultural land" gives certain discretion for the beneficiary countries to define it while requiring such land to have a link to agriculture. For example, it could include "potential" agricultural land, such as abandoned land. This flexibility will make it possible to implement the type of operations on land, which is valuable for the environment.

While the ownership status of the land does not have impact on its eligibility for the support under this measure, in case of rented (leased) land, it should be ensured that it is rented for the period covering at least the period of the commitment.

NB. In case of organic farming operations, they are to be implemented on Utilised Agricultural Area (UAA).

In case of support for the endangered animals, the minimum size of a herd must be established in an agreement with the relevant institution in the country, based on the scientific evidence in this respect.

“Endangered breed” means a local breed, recognised to be endangered, genetically adapted to one or more traditional production systems or environments in the country and where the endangered status is scientifically established by a body possessing the necessary skills and knowledge in the area of endangered breeds.

The list of the supported, eligible endangered breeds and species must be included in the IPARD programme.

Measure 5 - Implementation of local development strategies - LEADER approach

Recipients

Local Action Groups selected and contracted by the IPARD Agency.

LEADER implementation under IPARD

The LEADER approach at programme level shall comprise at least the following elements:

- Area-based local development strategies intended for well-identified sub-regional rural territories.

- Local public-private partnerships (Local Action Groups).
- Bottom-up approach with a decision-making power for local action groups concerning the elaboration and implementation of local development strategies.
- Multi-sectoral design and implementation of the strategy based on the interaction between actors and projects of different sectors of the local economy.
- Networking of local partnerships.
- Implementation of innovative approaches.

Local Action Groups (LAGs) implement a Local Development Strategy (LDS), which can contain one or more of the following six priority themes:

- Rural economy: development of short supply chains and added value products, including quality products, crafts and other activities, for diversification of rural economy.
- Rural tourism: development of rural tourism products based on the use of local, natural, and cultural resources.
- Community: boosting the cultural and social life of the community and supporting collective local organisations, associations and NGOs.
- Public spaces: improvement of public space in villages.
- Environment: improvement of environmental standards in LAG's areas and promotion of renewable energy use by the local community.
- Networking: networking of LAGs, best practice exchange, dissemination of IPARD programme and learning new approaches to rural development.

The implementation of the Local Development Strategy covers: animation and capacity building activities, small projects and running costs for the LAG. The activities must be linked with the selected priority themes outlined above.

Local Action Groups shall satisfy the following conditions:

- Must propose an integrated local development strategy based on the LEADER characteristics as defined under 6 (a) to (f).
- They must consist of a group representing partners from the various locally based socio-economic sectors in the territory concerned. The gender equality should be ensured by women's participation at a decision-making level. A minimum number of women and young people will be established in the programme.
- They must show an ability to define and implement a Local Development Strategy (LDS) for the area.
- Local Action Group must have a legal form (e.g., association, foundation, etc.).
- Ability to administer public funds: The IPARD Managing Authority must ensure that the LAGs select an administrative and financial lead actor able to administer public funds and ensure the satisfactory operation of the partnership. Certain functions, if cannot be provided by a LAG member, such as accounting, can be outsourced.

Requirements for the LAG area covered by the Local Development Strategy (LDS):

- The LAG area shall be coherent and offer sufficient critical mass in terms of human, financial and economic resources to support a viable development strategy.

- The population of each area must be, as a general rule, greater than 10 000 inhabitants and not exceed 150 000 inhabitants, including settlements with a population of less than 25 000. Deviation from this general rule would be possible in properly justified cases.
- The same location must not belong to more than one LAG, meaning one partnership, one strategy, one territory.
- Beneficiary countries may opt to cover either their whole territory or part of it by adapting accordingly the criteria for selecting the Local Action Groups and the areas they represent.

Minimum content of the Local Development Strategy (LDS):

- Definition of the area and population covered by the LDS, incl. coherence and sufficient critical mass in terms of human, financial and economic resources.
- Analysis of the development needs and potential of the area, including an analysis of strengths, weaknesses, opportunities and threats (SWOT) – LAGs should take into consideration not only statistics, but also views of local actors.
- Description of the strategy and its objectives – LAGs define the vision and objectives in line with the IPARD priority themes.
- Description of the process of community involvement in the strategy preparation, the partnership structure and the internal decision-making rules.
- Action plan – the “heart” of the LDS. All proposed activities are linked to the selected priority themes. The Action Plan sets out the minimum (binding) level of activities (minimum level of targets). The Action Plan is later translated into more detailed Annual Plans.
- Financial plan with an indicative budget for the period of LDS duration broken down into: LAG’s running costs, animation / capacity building, small projects.

Detailed requirements for the Local Development Strategy will be provided in the guidelines by the IPARD Managing Authority.

Measure 6 - Investments in rural public infrastructure

Recipients

Recipients under this measure are public administrative entities in rural areas.

Common eligibility criteria

- The project must concern infrastructure needed for the development of rural areas including community roads, local access to roads of particular importance for the local economic development, access to farm and forestland, energy supply, waste and water management, local access to information and communication technology points, etc.
- All projects must be procured in accordance with the rules for external aid of the Commission contained in the Financial Regulation. For this purpose, the application of PRAG could be adapted to the specificities of the beneficiary country. However, public procurement may be done on behalf of the recipient by a centralized competent public authority.
- The recipient must provide/ensure the maintenance of the project for at least five years after the final payment of the project. However, maintenance costs are not eligible for EU-co-financing.

- Each project must comply with the relevant national legal requirements and the relevant Union standards in force, before final payment of the investment by the IPARD Agency.

Specific eligibility criteria

To be defined by the beneficiary country, if any.

Measure 7 - Farm diversification and business development

Recipients

Recipients for this measure are farmers and farm household members, natural persons in rural areas, producer organisations (such as cooperatives, associations, etc.) and micro and small-sized enterprises in rural areas.

Common eligibility criteria

Type of farmers, enterprises and producer organisations to be supported

Recipients under this measure are:

- Farms and / or their household members, diversifying on or off farm activities, may be eligible recipients regardless of whether they are located in urban or rural area.
- Legal persons or natural persons, running an economic activity and living in a rural area, which could be proven, for example, by their household registration. They can work as self-employed (e.g., in the case of crafts).
- Producer organisations (such as farmers' cooperatives, associations etc.) regardless of whether these are located in urban or rural areas.
- Micro and small enterprises established or located in rural areas, including craft enterprises, which have the potential to carry out the project as well as any type of legal person living in a rural area. Legal entities established outside of rural areas, can be also eligible if the supported investments/activities are located in rural areas. In the case of legal entities, verification of linked and partner enterprises should be carried out to confirm the size of the enterprise.

Economic viability of the recipient

The economic viability of the recipient must be demonstrated by means of a business plan. The business plan includes a brief description of the business, its current assets and liabilities, human resources, a description of the investment proposed, its financing and projections on the future economic operation (incl. marketing).

The criteria to be used by the IPARD Agency to assess the future economic viability of the recipient such as feasibility analysis, credibility of assumptions and assessment of the financial situation, etc., must be presented in the programme, whereas the detailed formula forms part of the respective manual established by the IPARD Agency.

The IPARD funds granted to the recipient must be taken into account when calculating the economic viability of the recipient.

In case of smaller investments to be defined in the programme, a simplified form of a business plan can be accepted. The IPARD Agency shall prepare templates for such business plans to be made available to all potential final beneficiaries.

Other eligibility criteria

Occupational skills – the applicant must comply with national legislation in particular sectors.

Specific eligibility criteria

Specific eligibility criteria per sector should be provided by a country and agreed with the Commission, to target specific recipients, e.g., number of places / persons within a rural tourism sector, restriction with regard to the size of farms and enterprises or a list of selected traditional crafts. The projects under this measure should be in general of a small scale.

A country should provide a clear demarcation, based for instance on selected sectors, between investments under this measure and measures "Investments in physical assets of agricultural holdings" and "Investments in physical assets concerning processing and marketing of agricultural and fishery products".

Within the rural tourism sector, investments should be limited to relatively small-scale tourism infrastructure. In general terms, maximum occupancy should not exceed 30 places / persons.

Measure 8 – Improvement of skills and competences

Recipients

- Recipients of funds for support under this measure are the entities or bodies that will provide eligible activities for the benefit of persons engaged in the agricultural, food and forestry sectors, land managers, economic actors/SMEs operating in rural areas.
- The training providers can be private or public, NGOs, either local or from the EU countries or from the EU candidate countries.
- Bodies organizing farm and forest exchanges and visits are also eligible recipients.
- For the selection of recipients, the country can choose between various procedures, e.g., calls for applications and public procurement. The process should be organised by maintaining equal treatment, transparency and impartiality.

Participants

Participants in the activities provided under this measure should be persons engaged in the agricultural, food, and forestry sectors and other economic actors operating in areas covered by the IPARD programme.

Support under this measure cannot be paid directly to the participants. Costs incurred by the participants who take part in the activities should be reimbursed by the relevant service provider (the recipient).

There is no limit on the size of the farm, food and forestry holding which can take part in the activities promoted under this measure. However, there is a limitation on SMEs operating in rural areas, which have to comply with the relevant SME definition applied in the country.

Neither unemployed people nor municipalities are eligible as recipients or participants under the measure. For unemployed and municipalities, specifically targeted support will be available under IPA and EaSI (EU Programme for Employment and Social Innovation)/ESF+. Therefore, in order to ensure a clear demarcation, unemployed persons are excluded as participants.

Common eligibility criteria

The beneficiary country shall elaborate a **training strategy** for the implementation of the operations for improvement of the occupational skills and competences of the persons engaged in the agricultural, food, and forestry sectors and other economic actors operating in the fields covered by the IPARD programme. The training strategy should be approved by the IPARD monitoring committee.

The training strategy shall include an assessment of the existing training structures, an analysis of the needs and objectives. It shall also establish a set of criteria for the selection of service providers and a curriculum of possible activities to improve the skills and competences of participants. A brief description of the training strategy shall be included in the IPARD programme. The programme should identify the type of activities to be carried out as well as the target audience of each one.

In order to provide appropriate activities, which actually match the needs of the target groups in the programming area, a regular update of the strategy should be carried out. The activities should respond to the demands of the rural actors rather than being driven by the recipients/service providers. As the needs of rural actors evolve over time, the strategy should be updated in order to respond timely and accurately to the actual needs.

Specific eligibility criteria

The IPARD Managing Authority should specify in the IPARD programme as well as in the guidance for applicants the definition of appropriate capacities of bodies providing knowledge transfer and demonstration activities, in order to be eligible under the measure. Recipients should be capable and responsible for the delivery of eligible activities under the measure.

- The recipient should provide evidence of the qualifications of their staff and technical capacity in the provision of respective eligible activities.
- The respective eligible activity shall emphasize transfer of specific skills and competences identified in the training strategy of the respective country.
- The eligible activity should be in compliance with the measures' specific objectives and training areas.
- Each eligible activity should only be organised for a minimum number of participants to be determined by the recipient country.

Specific eligibility criteria shall be met at the moment of submitting the project application.

Measure 9 - Technical assistance

Recipients

The recipient under this measure is the IPARD Managing Authority. Other IPARD III entities and related bodies (IPARD Managing Authority/IPARD Agency, management structure, advisory services, technical bodies, potential local action groups (LAG's) and national rural (development) networks) can benefit from the Technical Assistance activities via the IPARD Managing Authority.

Common eligibility criteria

Eligible expenditure is based on real costs, which are linked to the implementation of the co-financed operation and must relate to payments effected by the recipient, supported by receipted invoices or accounting documents of equivalent probative value¹³. Simplified cost options can also be used as an alternative for real costs.

¹³ "accounting document of equivalent probative value" means any document submitted to prove that the book entry gives a true and fair view of the actual transaction in accordance with current accountancy law.

All projects must be procured in accordance with the rules for external aid of the Commission contained in the Financial Regulation. For this purpose, the application of PRAG could be adapted to the specificities of the beneficiary country. However, public procurement may be done on behalf of the recipient by a centralized independent competent public authority. The implementation of the Technical Assistance actions shall be compliant with public procurement.

Eligible expenditure shall be reported in the context of the annual implementation report. The expenditure may also be based on flat rate amounts (such as per diem), in accordance with the terms and rates applied in the public sector of the beneficiary country concerned for similar actions where no EU co-financing is involved. All expenditure as regards experts and other participants will be limited to those travelling from EU Member States to IPARD beneficiary countries or vice versa or within the beneficiary countries.

For this measure, actions financed or foreseen to be financed as part of twinning covenants or other projects supported under other IPA components will not be eligible.

Technical assistance to support the setting-up of management and control systems is eligible prior to the entrustment of budget implementation tasks for new measures, for expenditure incurred after 1 January 2021.

Measure 10 - Advisory services

Recipients

The authorities or body, which will provide advice, shall be the recipient of support (in terms of the reception of funds).

The authorities or bodies providing advice are public advisory services, and complementarily: sector organisations (such as agricultural chambers), development agencies, NGOs, municipal councils, etc. While private firms and consultants are not eligible, the private extension services sub-contracted by the Ministry as a part of national advisory system can be eligible.

Advice shall be provided free of charge to farmers, forest holders and microenterprises in rural areas.

Common eligibility criteria

The authorities or bodies, which will provide advice, shall have the appropriate resources in the form of regularly trained and qualified staff and advisory experience and reliability with respect to the fields they advise in. The staff of the advisory service has to be regularly trained.

The recipient shall demonstrate the evidence of the above for the authorities or bodies providing advice.

Candidates with conflict of interest shall be excluded from the selection procedure. An example of conflict of interests happens when one of the selected bodies has taken part in the definition of the terms of reference.

Specific eligibility criteria (per sector)

Measures, types of sectors / project size, for which advisory services for IPARD project and payment claim preparation will be provided, should be defined in the programme. Typically, the advisory services provided under this measure will cover smaller projects to encourage smaller farms and microenterprises with limited financial capacities to use IPARD programme. Bigger projects will be financed under general costs (project preparation costs) in each measure.

Advisory services to farmers or micro-enterprises can cover economic, agricultural and environmental performance of the agricultural holdings, forest holdings or micro-enterprises. Particular attention shall be given to climate change (incl. use of renewable energy, energy efficiency), environment (incl. waste management), sustainability (incl. circular economy, bio-economy), biodiversity, compliance with the EU environmental, hygiene and animal welfare standards, producer organisations and technical innovation and digitalisation aspects of farms, and micro enterprises.

A minimum number of participants of group advisory session shall be fixed in the programme. A cycle of several group advisory sessions should be encouraged for a maximum effect. Clear demarcation line between group advisory and training activities supported in "Improvement of skills and competences" measure shall be set-up in each programme. Group advisory will prioritise sectors supported in the IPARD programme and the participation of young farmers and producer organisations (e.g., on joint use of production infrastructure, processing, quality products and short value chains).

Farm advisory service is an entity or body intended to provide advice to farmers, forest holders and micro-enterprises operating in rural areas. It is important to distinguish as clearly as possible between advice and the mere provision of information to farmers. It should be noted that farm advisory services should assess the specific situation of the farmer and not only present general information. It is also important to avoid double funding of general costs (project preparation costs) in the respective measures.

Measure 11 - Establishment and protection of forests

Recipients

Private and public land holders and their associations may be recipients under this measure.

Common eligibility criteria

The supported projects must be in compliance with the National Forest Programmes/ Strategies or equivalent instruments and, if applicable, with the national afforestation programme or guidance document, climate change adaptation or mitigation plan, biodiversity, or equivalent, strategy.

A common definition for “forest” should be included in the IPARD programme by the beneficiary country. The following definition is applied in the EU: *“forest” means an area of land spanning more than 0.5 hectares with trees higher than 5 meters and a canopy cover of more than 10 percent, or trees able to reach these thresholds in situ. It does not include land that is predominantly under agricultural or urban land use. A beneficiary country may choose to apply another forest definition based on existing national legislation or inventory system.*

The beneficiary country shall provide the definition in the rural development programme.

In case forestry operations take place also in "other wooded areas", a definition of such areas should be also included in the IPARD programme accordingly. It is recommended to use the same definition for “other wooded” areas, as used in the EU: *“Wooded areas” means land not classified as ‘forest’, spanning more than 0,5 hectare, with trees higher than 5 metres and a canopy cover of 5-10 percent, or trees able to reach those thresholds in situ, or with a combined cover of shrubs, bushes and trees above 10 percent. The term does not include land that is predominantly under agricultural or urban use.*

Specific eligibility criteria

Afforestation, agroforestry, restoration of forest after fire

- The short rotation coppice (SRC)¹⁴ and Christmas trees are excluded from assistance.
- Both agricultural and non-agricultural land shall be eligible.
- Tree planting should be adapted to local conditions, compatible with the environment and enhance biodiversity. The selection of species, varieties, ecotypes and provenances, and of trees shall take account of the need for resilience to climate change and to natural disasters, as well as of the potential invasive character of the species as defined by the Beneficiary country under local conditions of the area concerned. Eligibility of perennial woody species is to be defined by the beneficiary country in the programme based on soil, climate and environmental conditions. Same species could fall under different categories (fast growing species, forest) depending on the "rotation-harvesting" period.
- No new forests can be established in protected natural areas, except for when the increase of forest cover is among the desired interventions provided for in management plans or equivalent instruments set for managing such natural areas.
- The recipient shall be obliged to obtain an afforestation permit issued to his/her name and approved by the forestry authority (the approving resolution of the afforestation plan). The permit shall be based on afforestation plan, to be made in accordance with the Country's forestry legislation by, e.g., professional forester, considering the site conditions and ecological features. The relevant authorities (authority of nature protection, defence, water protection) take part in the approval procedure.
- Support is possible if additional planting is necessary in the case of self-seeded/spontaneous afforested areas (e.g., on abandoned farmland where the woody vegetation started to appear); in this case, the establishment costs only for the area under additional plantation are eligible. Concerning maintenance costs (including, e.g. enclosures, etc.) - the entire "afforested" area (both of natural and artificial origin) can be covered (as the entire area should be treated by early and late cleaning according to the needs of the type of the young forest stand), if maintenance activities are regularly carried out.
- The support will not exclude the use of wood or non-wood materials or of other forest goods and services for economic reasons (such as inoculation of truffles, sustainable harvesting, thinning with the materials being sold for energy during the maintenance period, etc.) as long as this use does not harm the environmental or protective functions. In such cases this should be taken into account when calculating the support level.
- In areas where planting of trees is made difficult by severe pedo-climatic conditions (scarce availability of water, poor soils etc.) support may be provided for planting perennial other woody species, such as shrubs or bushes, suitable to the local conditions.
- For agroforestry, the recommended ratio of woodland/trees and agricultural land in place is to be defined by the beneficiary country taking account of local pedo-climatic conditions, forestry species (applicable tree and shrub species) and the need to ensure the agricultural use of the land. As a recommendation, more than one forest tree species, particularly of multipurpose trees (both fruit and timber) should be planted in the same agroforestry system, thus contributing to wider biodiversity. Beneficiary country shall define the maximum and minimum number of trees at the maturity. This number should reflect the

¹⁴ "Short rotation coppice" means areas planted with tree species of CN code 06 02 9041 to be defined by the Beneficiary country that consist of woody, perennial crops, the rootstock or stools of which remain in the ground after harvesting, with new shoots emerging in the following season and with a maximum harvest cycle to be determined by the Beneficiary country, as established in the Article 4(1)(k) in the Regulation (EU) No 1307/2013.

dual use of land. The number of trees planted should ensure the sustainable and dual use of land.

- In order to restore the damage, a formal recognition by public authorities acknowledging officially an occurrence of natural disaster is necessary. The beneficiary country/region should provide a reference in the Rural Development Programme to the method of assessment of such damage.
- The beneficiary countries have to ensure that restoring of forest after fire measures are consistent with the respective national forest protection plans.

Prevention of damage to forests from forest fires

- Costs for establishment of fire prevention infrastructure, including surveillance, monitoring and communication systems, can be covered.
- No support shall be granted for agriculture-related activities in areas covered by agri-environment commitments.
- For holdings above a certain size to be determined in the programme, support shall be conditional on the submission of relevant information from a forest management plan or equivalent instrument in line with sustainable management of forests as understood by the Helsinki H1 Resolution adopted at the Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe of 1993 (hereinafter "sustainable forest management"¹⁵).
- Preventive actions against fire should take place in areas classified by the beneficiary country as medium or high fire risk. All preventive actions should be part of forest protection plan.
- The necessary preventive actions have to be targeted according to the objectives of a public programme (national forest programme/strategy, forest protection programme and plan, climate change adaptation strategy, watershed management programme, desertification strategy, etc.).
- The beneficiary countries have to ensure that the forest fire prevention measures considered above are consistent with the respective national forest protection plans.
- As regards the creation of forest firebreaks, cleared areas, eligible costs may comprise, beyond the cost of establishment, subsequent maintenance costs of the area concerned. However, this support shall not be granted for agriculture-related activities in areas covered by agri-environmental commitments.
- Only material related to prevention of occurrence of damage should be covered under this measure.

Improving the resilience and environmental value of forest ecosystems

- For holdings above a certain size set by the Beneficiary country in the programme, investments shall be based on forest management plans or equivalent instrument.
- All investments should be in line with the relevant and appropriate level plans and strategies, such as biodiversity strategy, climate change adaptation plan/strategy, forest and soil protection plans, watershed/water quality management/protection plans, public health related plans or programmes (concerning public amenity – recreation aspects), landscape management plans (concerning complex, district level plans and programmes in which

¹⁵ https://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH1.pdf

ecosystem services provided by forests need to be supported by appropriate type and level of investments in forest areas).

- Simplified cost options (SCO) could be applied for those appropriate cases when the relevant verifiability and controllability rules are fulfilled, for example, in case of thinning and pruning.

Measure 12 – Financial instruments

Recipients

The financial instrument could provide support to farmers, micro, small and medium-sized enterprises, producer organisations, public-private partnerships, etc. The support from the FI has to be given to the same group of recipients targeted by the grant operations and allowed by the IPARD programme.

Applicants for support from the financial instrument should be registered in the farm register or be recognised as a producer group/organisation in accordance with national law.

Support to agricultural holdings/enterprises may target any objectives of the IPARD programme. This could be new business creation, business development and expansion or, in case of serious disturbances in the economy, also general business activities, which are potentially economically viable, including strengthening, development and expansion of existing business activity.

It may also be a specific group of potential IPARD recipients, such as young farmers, women, farmers from mountainous deprived areas. Individuals who are going to establish an agricultural holding/enterprise may also be eligible to obtain a loan supported by the financial instrument.

Common eligibility criteria

Investments planned by an applicant (recipient) to be supported by a financial instrument have to contribute to improving the results of the agricultural activity and have to be financially viable. This has to be shown in the business plan of the applicant (recipient), which will be a subject to banks' assessment. The investment needs to generate income or save costs, so that the recipient (the farmer) would be able to re-pay it. The banks shall assess individual projects by looking at the general viability of the farm.

No support for working capital (stand-alone or linked to the investment) is to be provided through the financial instrument. Such costs should be financed separately from the FI support.

Specific eligibility criteria

The specific eligibility conditions of the operations under which the FI is set-up, have to be respected. The national authority may define for the FI broader specific eligibility conditions compared to those for grants, or narrower, depending on its strategic objectives under the FI.

Measure 13 – Promotion of cooperation for innovation and knowledge transfer

Recipients

The IP Operational Groups comprising at least three actors from different groups, for example, farmers, advisors, researchers, NGOs, forest owners and agri-businesses and operating in agriculture, forestry, aquaculture or food processing.

For sound financial purposes, IP Operational Group either has to register as a legal entity – the form would depend on the national legislation concerned – or have a documented rule

attributing liability among the members of the operational group. It is up to the country to select the most appropriate legal form for the IP Ops, in line with the national legislation.

The entities could use an innovation support service / innovation broker¹⁶ to help establish the IP Operational Group. If the country is concerned that too few individuals / entities will take the initiative in coming forward to set-up the IP Operational Groups, a IPARD Managing Authority could contract innovation brokers directly to go out and look for potential members of an Operational Group and help them to form it. In this case, the costs are covered by Technical Assistance (if brokered by NRN) or Advisory services (if brokered by national Advisory service) measures.

While the measure particularly targets formation of new IP Operational Groups, already established IP Operational Groups are also eligible for support if fulfilling conditions set under the measure.

Eligibility criteria

Successful IP Operational Group must submit a plan identifying, amongst other things:

- a lead-entity within the IP Operational Group, which will have the responsibility for administration of payments;
- division of responsibilities among the IP Operational Group's partners and identification of ownership of any investment or assets that may exist once the project is finalised;
- internal procedures ensuring that their operation and decision-making is transparent;
- description of the innovative practice, method, process or product to be developed, adapted or tested (including objectives, results, financing plan, timetable, distribution of responsibilities among partners) in agriculture, forestry, aquaculture or food processing. It's link to at least one priority of the IPARD programme and an IPARD measure where the project result/s could be introduced/applied shall be demonstrated;
- the anticipated results, together with details on how the project is expected to contribute towards enhancing productivity and sustainable resource efficiency;
- details on how the results of the project will be disseminated.

The IP Operational Group must provide a proof on being pre-selected in the first stage by the selection committee.

Support should not be granted to set-up or operate an IP Operational Group, which "discuss" particular issues with no specific outcome/project/testing in mind. In order to receive support, discussion must be accompanied by specific planned action with specific planned outcomes.

Specific eligibility criteria

Additional eligibility criteria can be identified by each beneficiary country based on the context of the Strategy and SWOT Analysis provided in the IPARD programme.

For example, it can be related to specific sector/s or sustainable resource management; preservation of the environment; climate change adaptation; strengthening exchange of knowledge and technology between farmers, research, business services and advisory services; facilitating the dissemination and application of results and innovative approaches on the ground.

¹⁶ It can also be a regional organisation or an innovation agency (currently operating in Serbia, North Macedonia, Montenegro and Turkey).

Measure fiches

The IPARD III beneficiary shall follow the measure fiches provided by the Commission.

ANNEX 5. FORM D 1 – DECLARATION OF EXPENDITURE AND REVENUE

Measure	Payments		Recoveries/corrections		Requested to IPARD III	Acceptance of accounts amounts		Transitory reductions		Payment calculated
	Public. exp.	IPARD III	Public. exp.	IPARD III		Reusable	Non reusable	Excess Fin Plan	Information request	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<i>to be filled in by Montenegro</i>	<i>automatically calculated by the Commission</i>	<i>to be filled in by Montenegro</i>		<i>automatically calculated by the Commission</i>	<i>to be filled in by the Commission</i>			<i>automatically calculated by the Commission</i>	
Investments in physical assets of agricultural holdings										
Support for the setting up of producer groups										
Investments in physical assets concerning processing and marketing of agricultural and fishery products										
Agri-environment-climate and organic farming measure										
Implementation of local development strategies - LEADER approach										
Investments in rural public infrastructure										
Farm diversification and business development										
Improvement of skills and competences										
Technical assistance										
Advisory services										
Establishment and protection of forests										

Financial instruments										
Promotion of cooperation for innovation and knowledge transfer										
Total										

ANNEX 6. FORM D 2 – ANNUAL DECLARATION OF ACCOUNTS FOR FINANCIAL YEAR (.....)

(to be sent together with the documents referred to in Articles 47 and 48 to the Commission)

IPARD III programme:

Commission Decision(s) No **of**

(as last modified by Decision No **of**

Commission reference number (CCI): 2021ME06IPRD001

The undersigned,, as the National Authorising Officer representing Montenegro as provided for in the Agreements concluded between Montenegro and the Commission, hereby declares that the total eligible expenditure in accordance with the programme incurred from (1/1/year to 31/12/year) amounts to euros.

Details relating to this expenditure are set out in the table annexed hereto and form an integral part of this declaration.

I also declare that the measures are progressing at a satisfactory rate in accordance with the objectives laid down in the programme, and that the supporting documents are, and will remain, available as provided for in Article 46 of the sectoral agreement.

I declare that:

1. The listing of expenditure is exact. It is based on accounts at the level of individual operations and supported by documentary evidence.
2. Payments to the recipients were made without any specific charge, deduction or withholding of any amount which might reduce the amount of financial assistance to which they are entitled.
3. I have checked that the expenditure declared eligible has been carried out in compliance with the IPARD III programme, the financing agreement, the Commission Decision(s) referred to in Articles 50 and 51 of the sectoral agreement and the principles of sound financial management.
4. The declaration includes all debts which have been registered for less than two years. The total amount of these debts at the end of the year to which this declaration refers amounts to euros.
5. The volume of Union funds in the IPARD euro account as at the end of the year to which this declaration refers amounts to euros, out of which the interest accrued during the years amounts to euros.
6. Conversions between national currency and euro have been carried out in conformity with the provision of Article 44 of the sectoral agreement.
7. The acceptance information, as referred to in Article 48 of the sectoral agreement, has been certified and transmitted to the Commission on time.
8. The form and the content of the annual accounts, as referred to in Article 47 of the sectoral agreement, and the accounting information, as referred to in Article 49 of the sectoral agreement, have been established in accordance with internationally accepted accounting principles.

9. The supporting documents are, and will remain, available as provided for in Article 48 of the sectoral agreement. They are open to verification.

This declaration of accounts contains numbered pages.

This declaration has been made by:
(Date, stamp and signature of the Head of the Accounting Body)

The declaration has been established on the basis of financial amounts provided by:
.....
(Date(s), stamp(s) and signature(s) of the Accountant of the IPARD Agency and/or the Accounting Body)

Certified by:
(Date, stamp and signature of the National Authorising Officer on behalf of Montenegro)

Done at, (date).....

**FORM D 2 - ANNUAL DECLARATION OF ACCOUNTS FOR FINANCIAL YEAR
(YEAR)**

IPARD III programme:.....

CCI Number: 2021ME06IPRD001

Measure	European Union part that has been declared to the Commission in quarterly payment applications for the financial year (YEAR) in EUR
	<i>to be filled in by Montenegro</i>
Investments in physical assets of agricultural holdings	
Support for the setting up of producer groups	
Investments in physical assets concerning processing and marketing of agricultural and fishery products	
Agri-environment-climate and organic farming measure	
Implementation of local development strategies - LEADER approach	
Investments in rural public infrastructure	
Farm diversification and business development	
Improvement of skills and competences	
Technical assistance	
Advisory services	
Establishment and protection of forests	
Financial Instruments	
Promotion of cooperation for innovation and knowledge transfer	
Total	
Total amount of outstanding debt at 31.12. (YEAR)	
Closing balance of the IPARD Euro-account at 31.12. (YEAR)	
Out of which interest accrued during the year	

ANNEX 7. PAYMENT FORECASTS

**FORECASTS OF THE AMOUNT TO BE PAID BY IPARD III
TO BE SUBMITTED NOT LATER THAN 15 JANUARY AND 15 JULY**

Estimate of the amounts in euro to be paid by IPARD III in year 'N' for:				
	1QN	2QN	3QN	4QN
Programme	January - March	April - June	July - September	October - December
		(1)(2)		
Estimate of the amounts in euro to be paid by IPARD III in year 'N+1' for:				
	1QN+1	2QN+1	3QN+1	4QN+1
Programme	January - March	April - June	July - September	October - December

(1) In the submission of 15 July, the 1QN should be 'empty' as the declaration has been prior submitted and the payment has been executed.

(2) In the submission of 15 July, the 2QN amount should be identical to the one to be submitted as payment declaration request by end of July of the year N.

ANNEX 8. INFORMATION AND COMMUNICATION ON SUPPORT FROM THE IPA III ASSISTANCE

1. LIST OF OPERATIONS

The list of operations referred to in Article 31(3) shall contain the following data fields:

- recipient name¹⁷,
- address of the recipient if legal entity (for natural persons only the NUTS 2 area),
- operation name,
- operation summary,
- operation start date,
- operation end date (expected date for physical completion or full implementation of the operation),
- the amount awarded (= total (public) eligible expenditure) allocated to the operation,
- Union co-financing rate, operation postcode; or other appropriate location indicator,
- country,
- measure and sector of the operation,
- date of last update of the list of operations.

The headings of the data fields shall be provided in English.

2. INFORMATION AND COMMUNICATION MEASURES FOR THE PUBLIC

Montenegro, the IPARD Managing Authority/IPARD Agency and the recipients shall take the steps necessary to provide information to, and communicate with, the public on operations supported by an IPARD III programme.

2.1. Responsibilities of Montenegro and the IPARD Managing Authority/IPARD Agency

1. Montenegro and the IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall ensure that the information and communication measures are implemented in accordance with the plan of visibility and communication activities and that those measures aim for the widest possible media coverage using various forms and methods of communication at the appropriate level.
2. Montenegro or the IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall be responsible for at least the following information and communication measures:
 - a. organising a major information activity publicising the launch of the programme or programmes, even prior to the approval of the relevant plan of visibility and communication activities;
 - b. organising one major information activity a year which promotes the funding opportunities and the strategies pursued and presents the achievements of the programme or programmes, including project examples;

¹⁷ The names of natural persons shall be replaced by "natural person" two years after the end of the financial year in which the funds were awarded. The same shall apply to personal data referring to legal persons for whom the official title identifies one or more natural persons. Publication of names of natural persons shall be waived if such publication risks violating their fundamental rights or damaging their commercial interests.

- c. displaying the Union emblem, in accordance with the rules on EU visual identity, at the premises of each entity of the IPARD Managing Authority/IPARD Agency;
 - d. displaying the IPARD visual element, at the premises of each entity of the IPARD Managing Authority/IPARD Agency;
 - e. publishing electronically the list of operations in accordance with Section 1 of this Annex;
 - f. giving examples of operations, by programme, on the single website or on the programme's website that is accessible through the single website portal; the short description of the operations' examples, including their aims and results, should be in English and in the national language of Montenegro concerned;
 - g. updating information about the programme's implementation, including, when appropriate, its main achievements, on the single website or on the programme's website that is accessible through the single website portal.
3. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall involve relevant stakeholders in information and communication measures. These bodies shall widely disseminate the information described in Article 31(1).

2.2. Responsibilities of the recipients

1. All information and communication measures provided by the recipient shall acknowledge support from the Funds to the operation by displaying:
 - a. the Union emblem in accordance with the technical characteristics laid down in the relevant implementing act adopted by the Commission¹⁸, together with a reference to the Union: “Funded by the European Union” or “Co-funded by the European Union”;
 - b. the IPARD visual element.
2. During implementation of an operation, the recipient shall inform the public about the support obtained from the Funds by:
 - a. providing on the recipients' website, where such a website exists, a short description of the operation, proportionate to the level of support, including its aims and results, and highlighting the financial support from the Union;
 - b. placing, for operations not falling under points 4 and 5, at least one poster with information about the project (minimum size A3), including the financial support from the Union, at a location readily visible to the public, such as the entrance area of a building;
 - c. the implementation of the provisions of point 2(b) shall not be required in case of area-based measures. The IPARD Agency/IPARD Managing Authority of the beneficiary country is expected to establish rules on the recipients' obligations regarding communications and information specific to area-based measures, where possible.

¹⁸ Commission Implementing Regulation (EU) No 2022/129 of 21 December 2021 laying down rules for for types of intervention concerning oilseeds, cotton and by-products of wine making under Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council and for the information, publicity and visibility requirements relating to Union support and the CAP Strategic Plans (OJ L 20, 31.1.2022, p.197).

3. Any document, relating to the implementation of an operation which is used for the public or for participants, including any attendance or other certificate, shall include a statement to the effect that the operational programme was supported by the Fund or Funds.
4. For the small (< EUR 20.000 public support) and middle-size (> EUR 20.000 public support) projects, the obligation to inform the public about the source of funding ends at the moment of the final payment.

For big projects (> EUR 100.000 public support) there is the requirement of a (temporary) billboard of a significant size, at a location readily visible to the public, for each operation consisting of the financing of infrastructure or construction operations until the moment of the final payment. After the final payment, and during the *ex-post* period, a permanent plaque shall be placed at a location readily visible to the public. Such permanent plaque must be installed by the recipient from the moment of completion of a project and shall include the name and the main objective of the operation and highlight the financial support provided from the Union.

The billboards, posters, (explanatory) plaques and websites, shall carry a description of the project/operation and indicating that the project has been supported by IPARD and including the Union emblem. That information shall take up at least 25 % of the billboard, plaque or webpage. It shall be prepared in accordance with the technical characteristics laid down in the relevant implementing act adopted by the Commission¹⁹.

3. INFORMATION MEASURES FOR POTENTIAL RECIPIENTS AND RECIPIENTS

3.1. Information measures for potential beneficiaries

1. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall ensure, in accordance with the plan of visibility and communication activities, that the programme's strategy and objectives, and the funding opportunities offered through joint support from the Union and the IPA III recipient, are disseminated widely to potential beneficiaries and all interested parties, with details of the financial support from the Funds concerned.
2. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall ensure that potential recipients have access to the relevant information, including updated information where necessary, and taking into account the accessibility of electronic or other communication services for certain potential recipients, on at least the following:
 - a. the funding opportunities and the launching of application calls;
 - b. the eligibility of expenditure conditions to be met in order to qualify for support under an IPARD III programme;
 - c. a description of the procedures for examining applications for funding and of the time periods involved;
 - d. the criteria for selecting the operations to be supported;
 - e. the contacts at national, regional or local level that are able to provide information on the programmes;
 - f. the responsibility of potential recipients to inform the public about the aim of the operation and the support from the Funds to the operation in accordance with point 2.2. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency may request potential

¹⁹ Commission Implementing Regulation (EU) No 821/2014.

recipients to propose indicative communication activities, proportional to the size of the operation, in the applications.

3.2. Information measures for recipients

1. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall inform recipients that acceptance of funding constitutes an acceptance of their inclusion in the list of operations published in accordance with Article 31(3) of this Agreement.
2. The IPARD Managing Authority/IPARD Agency shall provide information and communication tools, including templates in electronic format, to help recipients to meet their obligations set out in point 2.2, where appropriate.

4. ELEMENTS OF THE PLAN OF VISIBILITY AND COMMUNICATION ACTIVITIES

The plan of visibility and communication activities drawn up by the IPARD Managing Authority/IPARD Agency and, where appropriate, by Montenegro shall include the following elements:

1. a description of the approach taken, including the main information and communication measures to be taken by Montenegro or the IPARD Managing Authority/IPARD Agency and aimed at potential recipients, recipients, multipliers and the wider public, having regard to the aims described in Article 31 of this Agreement;
2. a description of materials that will be made available in formats accessible for people with disabilities;
3. a description of how recipients will be supported in their communication activities;
4. the indicative budget for implementation of the plan of visibility and communication activities;
5. a description of the administrative bodies, including the staff resources, responsible for implementing the information and communication measures;
6. the arrangements for the information and communication measures referred to in point 2, including the website or website portal at which such data may be found;
7. an indication of how the information and communication measures shall be assessed in terms of visibility and awareness of policy, programmes and operations, and of the role played by the Funds and the Union;
8. where appropriate, a description of the use of the main results of the previous IPARD programme;
9. an annual update setting out the information and communication activities to be carried out in the following year.

ANNEX 9. LIST OF ALL PAYMENTS MADE IN THE FINANCIAL YEAR 20xx FOR IPARD III PROGRAMME IN MONTENEGRO

Measure	Contract reference	Payment request reference	Date of receipt of the payment request	Payment order date	Accounting Body IPARD III EURO Account		IPARD III Agency Payment account		Amount of expenditure declared in the D2 for the payment (EUR)	Number of days elapsed between the receipt of the payment request and issuing of the payment order	Comments and explanations for the excess of the 6 month deadline if applicable
					Payment date	Payment amount (EUR)	Payment date	Payment amount (in the currency in which the payment is made)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
FINANCIAL YEAR 20__ TOTAL											

*Please use the following formatting for the fields: date - "DD/MM/YYYY" and amount - "999.999,99".

SEKTORSKI SPORAZUM

IZMEĐU

VLADE CRNE GORE

I

EVROPSKE KOMISIJE

KOJIM SE UTVRĐUJU

**PRAVILA ZA UPRAVLJANJE I SPROVOĐENJE FINANSIJSKE
PODRŠKE UNIJE CRNOJ GORI U OKVIRU INSTRUMENTA
PRETPRISTUPNE PODRŠKE ZA OBLAST POLITIKE
„POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ” (IPARD III)**

SADRŽAJ

ODJELJAK I	OPŠTE ODREDBE	100
ČLAN 1	PODRUČJE PRIMJENE	100
ČLAN 2	USKLAĐENOST SA SPORAZUMIMA.....	100
ČLAN 3.	ODLUKE O FINANSIRANJU I FINANSIJSKI SPORAZUMI	100
ČLAN 4	USKLAĐENOST SA OSTALIM RADNJAMA I INSTRUMENTIMA	100
ODJELJAK II	PRAVILA INDIREKTOG UPRAVLJANJA OD STRANE DRŽAVE KORISNICE IPA III PODRŠKE	101
GLAVA 1:	USPOSTAVLJANJE SISTEMA UPRAVLJANJA I KONTROLE	101
ČLAN 5	NAČELA SPROVOĐENJA.....	101
ČLAN 6	FUNKCIJE I ZAJEDNIČKE ODGOVORNOSTI STRUKTURA, ORGANA I TIJELA	101
ČLAN 7.	FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI NACIONALNOG SLUŽBENIKA ZA OVJERAVANJE	101
ČLAN 8.	FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI UPRAVLJAČKOG TIJELA IPARD PROGRAMA	101
ČLAN 9.	FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI IPARD AGENCIJE	101
GLAVA 2:	SISTEMI KONTROLE	102
ČLAN 10	OPŠTE ODREDBE O ZAHTJEVIMA ZA PODRŠKU, ZAHTJEVIMA ZA ISPLATU I DRUGIM IZJAVAMA	102
ČLAN 11.	ADMINISTRATIVNE PROVJERE.....	102
ČLAN 12	PROVJERE NA LICU MJESTA.....	103
ČLAN 13.	SADRŽAJ PROVJERA NA LICU MJESTA	103
ČLAN 14.	EX POST PROVJERE INVESTICIONIH AKTIVNOSTI.....	104
ČLAN 15	IZVJEŠTAJ O KONTROLI	104
ČLAN 16.	MJERE KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU	105
ČLAN 17.	MJERE KOJE SE ODOSE NA ŽIVOTINJE	105
ČLAN 18.	ADMINISTRATIVNE PROVJERE MJERA KOJA SE ODOSE NA POVRŠINU	105
ČLAN 19.	ELEMENTI PROVJERA NA LICU MJESTA MJERA KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU	105
ČLAN 20.	MJERENJE POVRŠINE	106
ČLAN 21.	PROVJERA USLOVA PRIHVATLJIVOSTI I PREUZETIH OBAVEZA KOD MJERA VEZANIH ZA POVRŠINU	106
ČLAN 22.	KONTROLNI IZVJEŠTAJ MJERA KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU	106
ČLAN 23	SMANJENJA I ISKLJUČENJA U ODNOSU NA VELIČINU POVRŠINE I BROJ ŽIVOTINJA	107
GLAVA 3:	POSEBNE ODREDBE U VEZI SA POVJERAVANJEM ZADATAKA SPROVOĐENJA BUDŽETA DRŽAVI KORISNICI IPA III PODRŠKE	108
ČLAN 25.	ZAJEDNIČKI ZAHTJEVI	108
ČLAN 26	PRIPREME ZA PODNOŠENE ZAHTJEVA ZA POVJERAVANJE ZADATAKA SPROVOĐENJA BUDŽETA	109
ČLAN 27	ZAHTJEV I PRATEĆI ANEKSI.....	110
ODJELJAK III	PRAVILA PROGRAMIRANJA	110
ČLAN 28	IPARD III PROGRAM.....	110
ČLAN 29	MJERE IPARD III PROGRAMA.....	111

ODJELJAK IV PRAVILA SPROVOĐENJA	111
GLAVA 1: OPŠTA PRAVILA I PRINCIPI SPROVOĐENJA	111
ČLAN 30 PRAVILA NABAVKE	111
GLAVA 2: TRANSPARENTNOST I VIDLJIVOST	112
ČLAN 31 INFORMISANJE, JAVNOST I TRANSPARENTNOST	112
ČLAN 32 VIDLJIVOST I KOMUNIKACIJA	112
ODJELJAK V PRAVILA O FINANSIJSKOM UPRAVLJANJU IPA III PODRŠKE	113
GLAVA 1: OPŠTE ODREDBE.....	113
ČLAN 33 OPŠTA PRAVILA O FINANSIJSKOJ POMOĆI	113
ČLAN 34 INTENZITET POMOĆI I STOPA DOPRINOSA UNIJE	113
GLAVA 2: ISPUNJENOST USLOVA.....	114
ČLAN 35 PRIHVATLJIVOST TROŠKOVA	114
GLAVA 3: FINANSIRANJE I PLAĆANJA	116
ČLAN 36 POVLAČENJE NEISKORIŠTENIH SREDSTAVA	116
ČLAN 37 PLAN FINANSIRANJA IPARD III PROGRAMA	116
ČLAN 38. PLAĆANJA DOPRINOSA UNIJE	117
ČLAN 39 ZAHTJEVI ZA ISPLATU OD STRANE CRNE GORE	117
ČLAN 40. PRETFINANSIRANJE	118
ČLAN 41 IZRAČUNAVANJE IZNOSA ZA PLAĆANJE	119
ČLAN 42 SALDIRANJE RAČUNA	119
ČLAN 43. ISPLATE KORISNICIMA	120
ČLAN 44. DEVIZNI KURS I KAMATA	121
GLAVA 4: ZATVARANJE PROGRAMA	122
ČLAN 45. ZATVARANJE IPARD III PROGRAMA.....	122
ČLAN 46 ČUVANJE DOKUMENATA.....	122
GLAVA 5: FINANSIJSKE KOREKCIJE I PROVJERA I PRIHVATANJE RAČUNA	122
ČLAN 47. SADRŽAJ GODIŠNJIH FINANSIJSKIH RAČUNA	122
ČLAN 48. PRENOS INFORMACIJA NEOPHODNIH ZA PROVJERU I PRIHVATANJE OBRAČUNA.....	123
ČLAN 49 OBLIK I SADRŽAJ RAČUNOVODSTVENIH PODATAKA.....	123
ČLAN 50. POSTUPCI PROVJERE I PRIHVATANJE OBRAČUNA.....	124
ČLAN 51. USKLAĐENOST RAČUNA	125
ČLAN 52. POVRAĆAJ SREDSTAVA.....	126
ODJELJAK VI NADGLEDANJE, EVALUACIJA I IZVJEŠTAVANJE	127
GLAVA 1: NADGLEDANJE PROGRAMA.....	127
ČLAN 53 NADGLEDANJE PROGRAMA I INDIKATORI ZA NADGLEDANJE	127
ČLAN 54. ODBOR ZA NADGLEDANJE IPARD III PROGRAMA.....	127
ČLAN 55. INDIKATORI.....	128
GLAVA 2: EVALUACIJA	128

ČLAN 56.	PRINCIPI ZA EVALUACIJU IPARD III PROGRAMA.....	128
ČLAN 57	EX-ANTE EVALUACIJA IPARD III PROGRAMA.....	129
ČLAN 58	PLAN EVALUACIJE IPARD III PROGRAMA.....	129
ČLAN 59	PRIVREMENA EVALUACIJA	129
ČLAN 60.	EX-POST EVALUACIJA	130
GLAVA 3:	IZVJEŠTAVANJE.....	130
ČLAN 61	GODIŠNJI I ZAVRŠNI IZVJEŠTAJI O SPROVOĐENJU	130
ODJELJAK VII ZAVRŠNE ODREDBE	132
ČLAN 62	132
ČLAN 63	PRIMJENJIVOST SEKTORSKIH SPORAZUMA NA IPA.....	132
ČLAN 64.	VIŠA SILA I IZUZETNE OKOLNOSTI	132
ČLAN 65.	ADRESE ZA KOMUNIKACIJU.....	132
ČLAN 66	NEISPUNJAVANJE OBAVEZA I RASKID UGOVORA	134
ČLAN 67	STUPANJE NA SNAGU.....	134
ČLAN 68	POTPIS	134
ANEKS 1.	GLAVNE FUNKCIJE SISTEMA UNUTRAŠNJE KONTROLE	136
ANEKS 2.	OKVIR INTERNE KONTROLE	140
ANEKS 3	POTREBNA DOKUMENTA ZA ZAHTJEV ZA POVJERAVANJE POSLOVA IZVRŠENJA BUDŽETA .. 145	
ANEKS 4	PRAVILA PROGRAMIRANJA	147
ANEKS 5	OBRAZAC D 1 – IZJAVA O TROŠKOVIMA I PRIHODIMA	170
ANEKS 6	OBRAZAC D 2 – GODIŠNJA IZJAVA O RAČUNIMA ZA FINANSIJSKU GODINU (.....)..... 172	
ANEKS 7	PREDVIĐANJE PLAĆANJA.....	175
ANEKS 8	INFORMACIJE I KOMUNIKACIJA O PODRŠCI IZ IPA III PODRŠKE	176
ANEKS 9	LISTA SVIH IZVRŠENIH PLAĆANJA U FINANSIJSKOJ GODINI 20XX ZA IPARD III PROGRAM U [DRŽAVI KORISNICI IPA III PODRŠKE]	180

Evropska komisija, koja predstavlja i zastupa Evropsku uniju, u daljem tekstu: **Komisija**,

s jedne strane, i

Vlada Crne Gore, koja predstavlja i zastupa Crnu Goru, u daljem tekstu Crna Gora,

s druge strane,

u daljem tekstu zajedno označene kao „Strane”

Budući da:

- (1) Uredba (EU) 2021/1529 o uspostavljanju instrumenta pretpristupne podrške¹ (u daljem tekstu: “Uredba IPA III”) predstavlja pravni osnov za pružanje finansijske podrške korisnicima navedenim u Aneksu I Uredbe IPA III kako bi im se pružila podrška u procesu usvajanja i sprovođenja reformi u različitim sektorima, uključujući naročito poljoprivredni sektor, a koje su neophodne za poštovanje vrijednosti Unije i postepeno usklađivanje sa pravilima, standardima, politikama i praksama Unije, sa ciljem članstva u Uniji.
- (2) Uredba o sprovođenju (EU) br. 2021/2236 kojom se² propisuju primjenjive odredbe o upravljanju i kontroli (u daljem tekstu “Uredba o sprovođenju IPA III podrške”).
- (3) U skladu sa članom 5 Uredbe o sprovođenju IPA III podrške, okvirni finansijski sporazumi o partnerstvu se mogu dopunjavati sektorskim sporazumima kojima se utvrđuju posebne odredbe za upravljanje i sprovođenje podrške u okviru IPA III u posebnim oblastima politika ili programima.
- (4) Crna Gora ispunjava uslove za dobijanje podrške na osnovu Uredbe IPA III.
- (5) Dana 2. Novembra 2022. godine zaključen je Okvirni finansijski sporazum o partnerstvu između Vlade Crne Gore i Komisije o modelima za sprovođenje finansijske podrške Unije Crnoj Gori u okviru instrumenta pretpristupne podrške Crnoj Gori na osnovu IPA III (u daljem tekstu: „Okvirni sporazum”).
- (6) Crna Gora treba da sprovodi programe ruralnog razvoja, na osnovu indirektnog upravljanja u skladu sa članom 62(1)(c) Uredbe (EU, Euratom) broj 2018/1046 Evropskog parlamenta i Savjeta³ („Finansijska uredba“), koji moraju da navedu aktivnosti koje će se finansirati kroz podršku IPA III. Odabrane aktivnosti moraju biti slične prirode kao one koje je definisao Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj.
- (7) Neki djelovi Okvirnog sporazuma ne sadrže dovoljno detalja o pravilima sprovođenja programa ruralnog razvoja. Stoga je neophodno da se u Sektorskom sporazumu propišu dodatna pravila za sprovođenje podrške i upravljanjem pomoći u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja u okviru IPA III u skladu sa članom 9 Okvirnog sporazuma.
- (8) S obzirom na to da Sektorski sporazum treba da dopunjava Okvirni sporazum, struktura ovog Sporazuma prati strukturu Okvirnog sporazuma,

SPORAZUMJELE SU SE O SLJEDEĆEM:

¹ Uredba (EU) 2021/1529 Evropskog parlamenta i Savjeta od 15. septembra 2021. godine o uspostavljanju Instrumenta pretpristupne pomoći (IPA III) (SL L 330, 20.9.2021., str. 1.).

² Uredba Komisije o sprovođenju (EU) 2021/2236 od 15. decembra 2021. godine o posebnim pravilima za sprovođenje Uredbe (EU) 2021/1529 Evropskog parlamenta i Savjeta o uspostavljanju Instrumenta pretpristupne pomoći (IPA III) (SL L 450, 16.12.2021., str. 10.).

³ Uredba (EU, Euratom) 2018/1046 Evropskog parlamenta i Savjeta od 18. jula 2018. godine o finansijskim pravilima koja se primjenjuju na opšti budžet Unije, sa izmjenama i dopunama uredbama (EU) br. 1296/2013, (EU) br. 1301/2013, (EU) br. 1303/2013, (EU) br. 1304/2013, (EU) br. 1309/2013, (EU) br. 1316/2013, (EU) br. 223/2014, (EU) br. 283/2014 i Odluke br. 541/2014/EU i stavljanju van snage Uredbe (EU, Euratom) br. 966/2012 (SL L 193, 30.7.2018., str. 1).

ODJELJAK I OPŠTE ODREDBE

ČLAN 1 PODRUČJE PRIMJENE

Ovaj Sporazum propisuje posebne odredbe za upravljanje i sprovođenje podrške u oblasti podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju u okviru IPA III programa (IPARD III) u skladu sa članom 9 Okvirnog sporazuma.

Ovaj Sporazum dopunjuje Okvirni sporazum zaključen sa Crnom Gorom u skladu sa članom 5 (1) i (2) Uredbe o sprovođenju IPA III. U slučaju konflikta između ovog sporazuma i Okvirnog finansijskog sporazuma, odredbe Okvirnog sporazuma imaju veću pravnu snagu.

ČLAN 2 USKLAĐENOST SA SPORAZUMIMA

- (1) Crna Gora dužna je da preduzme sve neophodne korake da obezbijedi odgovarajuću realizaciju svih aktivnosti podrške i olakša sprovođenje IPARD III programa u skladu sa Okvirnim sporazumom i ovim Sporazumom (u daljem tekstu: Sporazumi). Crna Gora je dužna da poštuje IPARD III program i finansijski sporazum iz člana 3 ovog Sporazuma.
- (2) U slučaju konflikta između ovih Sporazuma i IPARD III programa, odredbe Sporazuma imaju veću pravnu snagu.
- (3) Sektorski sporazum dopunjava se i mijenja se kad god Komisija smatra da je to prikladno za najbolje programiranje i finansijsko sprovođenje programa IPARD III za Crnu Goru. Komisija može predložiti tehničke i neznatne promjene i to nakon postupka „razmjene pisama“ koji će biti završen uz saglasnost Crne Gore. Suštinske ili bitne dopune i izmjene, prema mišljenju Komisije, unose se nakon „postupka potpisivanja i zaključenja“.

ČLAN 3. ODLUKE O FINANSIRANJU I FINANSIJSKI SPORAZUMI

Nakon stupanja na snagu Okvirnog sporazuma i ovog Sporazuma i nakon što Komisija usvoji odluku o finansiranju kojom se odobrava IPARD III program, zaključuje se Finansijski sporazum u skladu sa članom 5 (3) Uredbe o sprovođenju IPA III podrške.

Finansijskim sporazumom utvrđuje se presjek višegodišnjih pravnih obaveza i period važenja tih obaveza, raščlanjenih na nekoliko godina u godišnjim ratama.

Finansijski sporazum se revidira na godišnjoj osnovi kako bi se uzeli u obzir iznosi predviđeni budžetom Unije i, po potrebi, kako bi se razmotrile izmjene i dopune Sporazuma.

ČLAN 4 USKLAĐENOST SA OSTALIM RADNJAMA I INSTRUMENTIMA

- (1) Pored člana 5 (2) (b) Okvirnog sporazuma, Komisija i Crna Gora dužne su da obezbijede usklađenost i koordinaciju podrške u okviru i između IPARD III programa, ostalih relevantnih aktivnosti u okviru Uredbe o IPA III podršci i okvira programa IPA III podrške i pomoći Evropske investicione banke i ostalih međunarodnih finansijskih instrumenata, na nivou planiranja, programiranja i sprovođenja.
- (2) Treba izbjegavati svako preklapanje aktivnosti koje su obuhvaćene podrškom pruženom u okviru različitih IPA III oblasti politika.

ODJELJAK II PRAVILA INDIREKTNOG UPRAVLJANJA OD STRANE DRŽAVE KORISNICE IPA III PODRŠKE

GLAVA 1: USPOSTAVLJANJE SISTEMA UPRAVLJANJA I KONTROLE

ČLAN 5 NAČELA SPROVOĐENJA

Sprovođenje programa IPARD III vrši Crna Gora na osnovu indirektnog upravljanja, kako je utvrđeno u članu 7 (1)(b) Okvirnog sporazuma.

ČLAN 6 FUNKCIJE I ZAJEDNIČKE ODGOVORNOSTI STRUKTURA, ORGANA I TIJELA

Strukture, organi i tijela navedena u članu 10 (1) tačke (c) i (d) Okvirnog sporazuma se uspostavljaju formalnim aktom i vrše funkcije i odgovornosti utvrđene u Aneksu 1 ovog Sporazuma.

ČLAN 7 FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI NACIONALNOG SLUŽBENIKA ZA OVJERAVANJE

- (1) Nacionalni službenik za ovjeravanje (u daljem tekstu: NAO) odgovoran je za uspostavljanje upravljačke strukture kao što je to propisano članom 10(1)(c) Okvirnog sporazuma.
- (2) Pored klauzule 4 Aneksa A Okvirnog sporazuma, NAO ima funkciju jedinog sagovornika s Komisijom za sva pitanja koja se odnose na IPARD program u pogledu:
 - (a) distribucije dokumenata i smjernica Unije koji se odnose na sistem upravljanja i kontrole i na sva druga tijela odgovorna za njihovo sprovođenje i usklađenu primjenu;
 - (b) podnošenja zahtjeva za povjerenje zadataka sprovođenja budžeta kao što se navodi u članu 13(1) Okvirnog sporazuma;
 - (c) dostupnosti Komisiji kompletne evidencije svih računovodstvenih podataka potrebnih u statističke i kontrolne svrhe.
- (3) NAO je dužan da izvrši procjenu svih predloženih izmjena koji se odnose na proces sprovođenja i plaćanja od strane Upravljačkog tijela IPARD programa/IPARD Agencije i Upravljačke strukture. NAO obavještava Komisiju, uz dostavljanje primjerka izvještaja Revizorskom tijelu, o svim bitnim promjenama, uključujući i procjenu NAO, odgovarajuća pojašnjenja, opravdanja i svu prateću dokumentaciju na pregled i saglasnost prije njihovog sprovođenja.

ČLAN 8. FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI UPRAVLJAČKOG TIJELA IPARD PROGRAMA

Upravljačkom tijelu IPARD programa dodjeljuju se funkcije i odgovornosti u skladu sa Aneksom 1 i Aneksom A, klauzula 6a Okvirnog sporazuma.

ČLAN 9. FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI IPARD AGENCIJE

IPARD Agenciji dodjeljuju se funkcije i odgovornosti u skladu s Aneksom 1 i Aneksom A, klauzula 6b Okvirnog sporazuma.

GLAVA 2: SISTEMI KONTROLE

ČLAN 10 OPŠTE ODREDBE O ZAHTJEVIMA ZA PODRŠKU, ZAHTJEVIMA ZA ISPLATU I DRUGIM IZJAVAMA

- (1) Crna Gora je dužna da uspostavi odgovarajuće procedure za podnošenje zahtjeva za podršku, i/ili zahtjeva za isplatu i drugih izjava koje se odnose na mjere ruralnog razvoja.
- (2) Rezultati administrativnih provjera i provjera na licu mjesta se procjenjuju kako bi se utvrdilo da li postoji rizik da druge slične aktivnosti, korisnici i druga tijela nisu u skladu sa kriterijumima prihvatljivosti i bilo kojim drugim važećim obavezama propisanim Sporazumima i IPARD III programom, te da se utvrdi da li se primjenjuje neophodan nivo kontrole i da li su neophodne korektivne i preventivne mjere.
- (3) Po potrebi, administrativne provjere i provjere kriterijuma prihvatljivosti na licu mjesta uzimaju u obzir i slučajeve kod kojih se sumnja na neusklađenosti koje su prijavile druge službe, tijela ili organizacije.

ČLAN 11. ADMINISTRATIVNE PROVJERE

- (1) Administrativne provjere vrše se na svim zahtjevima za podršku, zahtjevima za isplatu ili drugim izjavama koje je podnosilac zahtjeva ili treća strana dužan da dostavi i obuhvataju sve elemente koji se mogu provjeriti i adekvatno kontrolisati putem administrativnih provjera. Procedure zahtijevaju evidentiranje izvršene provjere, rezultate provjere i mjere koje su preduzete u slučaju odstupanja.
- (2) Administrativne provjere zahtjeva za podršku osiguravaju usklađenost aktivnosti sa važećim obavezama propisanim Sporazumima, uključujući i one propisane drugim obavezujućim standardima i zahtjevima. Provjere naročito treba da obuhvate kontrolu:
 - (a) prihvatljivosti aktivnosti za koju se podrška traži;
 - (b) kriterijuma prihvatljivosti propisanih IPARD III programom, preuzetih obaveza i drugih dužnosti za aktivnosti za koje se traži podrška;
 - (c) usklađenosti sa kriterijumima odabira;
 - (d) prihvatljivosti troškova aktivnosti;
 - (e) usklađenosti aktivnosti za koju se podrška traži sa važećim nacionalnim pravilima i pravilima Unije, naročito i gdje je to potrebno, o javnim nabavkama, državnoj pomoći i drugim odgovarajućim obaveznim standardima utvrđenim nacionalnim zakonodavstvom ili Sporazumima (uključujući IPARD III program);
 - (f) opravdanosti predloženih troškova koji se procjenjuju uz pomoć odgovarajućeg sistema procjene, kao što su sistem referentnih troškova, standardni jedinični troškovi, poređenje različitih ponuda ili odbor za procjenu;
 - (g) pouzdanosti podnosioca zahtjeva, u odnosu na bilo koju informaciju treće strane, kao što su sudske presude, pokrenuti krivični postupci od strane državnog tužioca ili započet postupak stečaja.
- (3) Administrativne provjere zahtjeva za isplatu obuhvataju kontrolu:
 - (a) isporuke roba i usluga koje se sufinansiraju. Ugovorno tijelo može kvalifikovati ugovorno prefinansiranje kao prihvatljiv trošak u iznosu do 10% od iznosa navedenog u ugovoru;

- (b) realističnosti prijavljenih troškova;
 - (c) završenih aktivnosti i ispunjavanja uslova u odnosu na aktivnost za koju je zahtjev za podršku podnijet i odobren;
 - (d) opravdanosti prijavljenih troškova i izvršenih plaćanja, koji se ocjenjuju pomoću odgovarajućeg sistema procjene.
- (4) Administrativne provjere obuhvataju procedure kojima se izbjegava dvostruko finansiranje sa drugim programima Unije ili nacionalnim programima. Kada postoje finansiranja iz drugih izvora, ove provjere treba da osiguraju da ukupna primljena podrška ne prelazi maksimalno dozvoljene gornje granice pomoći.
- (5) Administrativne provjere obuhvataju i dokumente iz člana 38(7) ovog sporazuma.
- (6) Naznake nepravilnosti moraju biti praćene odgovarajućim upravnim postupkom.

ČLAN 12 PROVJERE NA LICU MJESTA

- (1) Crna Gora vrši provjere na licu mjesta na svim zahtjevima za podršku i zahtjevima za isplatu koje je korisnik dužan da dostavi i ove provjere obuhvataju sve elemente koji se mogu kontrolisati tokom provjere. Te provjere obuhvataju kontrolu svih aktivnosti najmanje jednom u toku sprovođenja projekta i, u mjeri u kojoj je to moguće, vrše se prije konačne isplate. Međutim, u izuzetnim slučajevima, koji se blagovremeno evidentiraju i obrazlažu, Crna Gora može odlučiti da joj provjera na licu mjesta nije potrebna.
- (2) Provjere na licu mjesta mogu se unaprijed najaviti pod uslovom da to ne ugrožava njihovu svrhu. Ukoliko se prethodna najava daje više od 48 časova prije provjere na licu mjesta, onda je treba ograničiti na najmanju neophodnu mjeru, zavisno od prirode mjere i aktivnosti koja se sufinansira.
- (3) Po potrebi, provjere na licu mjesta propisane ovim Sporazumom vrše se u isto vrijeme kada i druge kontrole predviđene zakonima Unije ili nacionalnim zakonom. Trajanje provjera na licu mjesta je strogo ograničeno na minimalni potrebni vremenski period.
- (4) Kontrolori koji vrše provjeru na licu mjesta ne smiju biti uključeni u administrativne provjere iste aktivnosti.
- (5) Provjere na licu mjesta mogu se vršiti fizičkim posjetama ili nekim drugim alternativnim sredstvima, kao što je obezbjeđivanje relevantnih dokumentovanih dokaza, uključujući fotografije označene geografskim koordinatama, što bi omogućilo da se donesu konačni zaključci koje bi nadležno kontrolno tijelo smatralo zadovoljavajućim u vezi sa realizacijom aktivnosti.

ČLAN 13 SADRŽAJ PROVJERA NA LICU MJESTA

- (1) Provjerama na terenu potvrđuje se da se aktivnost sadržana u zahtjevu primjenjuje i realizuje u skladu sa važećim pravilima i da obuhvata sve kriterijume prihvatljivosti, preuzete obaveze i ostale dužnosti koji se odnose na uslove za dobijanje podrške, a koji se mogu kontrolisati u vrijeme provjere a nisu bili podvrgnuti uvjerljivoj administrativnoj provjeri. Provjerama se potvrđuje da je aktivnost prihvatljiva.
- (2) Provjere na licu mjesta potvrđuju tačnost podataka koje je korisnik dostavio u odnosu na dostavljenu dokumentaciju. Ovo uključuje provjeru da li su prijave i zahtjevi za isplatu koje je korisnik dostavio potkrijepljeni računovodstvenom ili drugom dokumentacijom,

uključujući, po potrebi, provjeru tačnosti podataka u zahtjevima za isplatu na osnovu podataka ili komercijalnih dokumenata koju posjeduje treća strana.

- (3) Provjere na licu mjesta potvrđuju da je svrha ili namjeravana svrha aktivnosti u skladu sa svrhom navedenom u zahtjevu za podršku i u zahtjevu za koji je podrška odobrena. Provjera na licu mjesta uključuje i posjetu mjestu gdje je aktivnost realizovana (bilo kroz fizičku posjetu ili korištenjem alternativnih sredstava), ili, ukoliko je aktivnost nematerijalna, posjetu promoteru aktivnosti.

ČLAN 14 *EX POST* PROVJERE INVESTICIONIH AKTIVNOSTI

- (1) Naknadne - *ex-post* provjere vrše se na investicionim aktivnostima kako bi se potvrdilo poštovanje obaveza iz člana 35(6) ovog Sporazuma ili iz IPARD III programa.
- (2) Kontrolori za *ex-post* provjere ne smiju biti uključeni ni u kakve *ex-ante* provjere iste investicione aktivnosti, osim ako drugi kontrolori nisu izvršili makar jednu provjeru na licu mjesta u međuvremenu.
- (3) *Ex-post* provjere vrše se u roku od pet godina od dana konačne isplate prema korisniku. Sve investicije se provjeravaju najmanje jednom tokom petogodišnjeg perioda.
- (4) *Ex-post* provjere izvršene tokom perioda od pet godina, zasnivaju se na analizi rizika i finansijskom uticaju različitih aktivnosti, grupa aktivnosti ili mjera.
- (5) Uzorak odobrenih aktivnosti koje se kontrolišu u skladu sa stavovima 3 i 4 treba da uzme u obzir naročito:
 - (a) potrebu da se provjeri odgovarajuća kombinacija vrsta i obima aktivnosti;
 - (b) sve faktore rizika koji su utvrđeni nakon nacionalnih provjera ili provjera Unije;
 - (c) potrebu da se održi ravnoteža između mjera.
- (6) *Ex-post* provjere mogu se vršiti bilo kroz fizičke posjete ili nekim drugim alternativnim sredstvima, kao što je obezbjeđivanje relevantnih dokumentovanih dokaza, uključujući fotografije označene geografskim koordinatama, što bi omogućilo da se donesu konačni zaključci koje bi nadležno kontrolno tijelo smatralo zadovoljavajućim u vezi sa realizacijom preuzetih obaveza.

ČLAN 15 IZVJEŠTAJ O KONTROLI

- (1) Svaka provjera na licu mjesta u okviru ove Glave je predmet kontrolnog izvještaja, koji omogućava da se preispitaju detalji izvršene provjere. Izvještaj naročito ukazuje na sljedeće:
 - (a) provjerene mjere i zahtjeve za podršku ili zahtjeve za isplatu;
 - (b) lica koja su prisutna tokom provjere;
 - (c) da li je obavještenje o kontroli poslato korisniku, i ako jeste, vremenski period prije obavještenja;
 - (d) rezultate provjera i, gdje je to moguće, neka posebna zapažanja;
 - (e) naznake svih posebnih kontrolnih mjera koje treba sprovesti u kontekstu pojedinačnih mjera;
 - (f) naznaku svih utvrđenih neusklađenosti koje bi mogle zahtijevati praćenje tokom narednih godina;

(g) dalje mjere kontrole koje treba sprovesti.

(2) U slučaju provjera na licu mjesta, korisniku se omogućava da potpiše izvještaj u toku kontrole, kako bi potvrdio svoje prisustvo u toku kontrole i dodao svoja zapažanja.

Ukoliko se utvrdi neusklađenost, korisnik dobija kopiju kontrolnog izvještaja.

(3) Stav (1) i drugi podstav stava (2) primjenju se *mutatis mutandis* na *ex-post* provjere na koje se odnosi ova Glava.

ČLAN 16 MJERE KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU

(1) Za potrebe ove Glave, „mjere koje se odnose na površinu“ su mjere za koje se podrška zasniva na osnovu veličine prijavljene površine.

(2) Ne dovodeći u pitanje članove 11(1) i 12, provjere mjera koje se odnose na površinu moraju se vršiti u skladu sa pravilima propisanim članovima od 18 do 24.

ČLAN 17 MJERE KOJE SE ODOSE NA ŽIVOTINJE

(1) Za potrebe ove Glave, „mjere koje se odnose na životinje“ su mjere za koje se podrška zasniva na broju prijavljenih životinja.

(2) Ne dovodeći u pitanje članove 11(1) i 12, pravila propisana članovima od 18 do 24 primjenjuju se *mutatis mutandis* na provjere mjera koje se odnose na životinje

ČLAN 18. ADMINISTRATIVNE PROVJERE MJERA KOJA SE ODOSE NA POVRŠINU

(1) Administrativne provjere omogućavaju otkrivanje neusklađenosti. Provjere obuhvataju sve elemente koji se mogu provjeriti i adekvatno kontrolisati putem administrativnih provjera, sa ciljem da se utvrdi da:

(a) su kriterijumi prihvatljivosti, preuzete obaveze i druge dužnosti ispunjeni;

(b) nema dvostrukog finansiranja kroz druge programe Unije;

(c) su zahtjevi za podršku i zahtjevi za isplatu potpuni i podneseni u propisanom roku i, gdje je to moguće, da je prateća dokumentacija dostavljena i da dokazuje prihvatljivost;

(d) postoji usklađenost sa dugoročnim obavezama, tamo gdje je to prikladno.

(2) Po potrebi, administrativne provjere uključuju i unakrsne provjere poljoprivrednih parcela navedenih u zahtjevu za podršku i/ili zahtjevu za isplatu i podataka iz nacionalnog registra o zemljišnim knjigama, gazdinstvima ili registrovanim životinjama kako bi se potvrdila prihvatljivost površine kao takve.

(3) Pokazatelji neusklađenosti koji su rezultat unakrsnih provjera moraju biti praćeni drugim odgovarajućim administrativnim postupkom i, ukoliko je neophodno, provjerom na licu mjesta.

ČLAN 19 ELEMENTI PROVJERA NA LICU MJESTA MJERA KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU

Provjere na licu mjesta obuhvataju mjerenja površina i provjeru kriterijuma prihvatljivosti, preuzetih obaveza i drugih dužnosti korisnika u okviru mjera.

ČLAN 20 MJERENJE POVRŠINE

- (1) Mjerenje površine poljoprivredne parcele u okviru provjere na licu mjesta vrši se na svim poljoprivrednim parcelama za koje je podniet zahtjev za podršku i/ili zahtjev za isplatu.
- (2) Finansijskim sporazumom zaključenim između Komisije i Crne Gore, ili dopunama i izmjenama istog, može se propisati da se stvarno mjerenje površine poljoprivredne parcele u okviru postupka provjere na licu mjesta ograniči na slučajno odabrani uzorak parcela. Ukoliko je to slučaj, Finansijski sporazum takođe propisuje minimalnu veličinu uzorka. Ukoliko se provjerom uzorka utvrde ma kakve neusklađenosti, sve poljoprivredne parcele se moraju mjeriti, ili se zaključci iz izmjerenog uzorka ekstrapoliraju.
- (3) Površine poljoprivrednih parcela mjere se bilo kojim načinom kojim se dokazano obezbjeđuje mjerenja kvaliteta koji je makar ekvivalentan kvalitetu koji se dobija putem Globalnog navigacionog satelitskog sistema (u daljem tekstu: GNSS) ili putem orto-foto snimka.
- (4) Jedinstveno odstupanje graničnog područja definiše se za sva mjerenja površina koja se izvode korištenjem GNSS-a i/ili orto-foto snimkom. U tu svrhu alati za mjerenje vrednuju se u odnosu na najmanje jednu kategoriju vrednovanja dozvoljenog odstupanja graničnog područja ispod jedinstvene vrijednosti. Međutim, jedinstvena vrijednost dozvoljenog odstupanja ne smije da prelazi 1,25 m.

Maksimalno odstupanje kod svake poljoprivredne parcele, ne smije, u apsolutnim vrijednostima, preći 0,1 ha.

- (5) Ukupna površina poljoprivredne parcele može se uzeti u obzir za mjerenje pod uslovom da u potpunosti ispunjava sve uslove. U ostalim slučajevima, u obzir se uzima neto prihvatljiva površina.

ČLAN 21 PROVJERA USLOVA PRIHVATLJIVOSTI I PREUZETIH OBAVEZA KOD MJERA VEZANIH ZA POVRŠINU

- (1) Provjere se vrše svim sredstvima koja omogućavaju kontrolu različitih preuzetih obaveza i dužnosti korisnika.
- (2) Ukoliko jedan metod kontrole nije dovoljan za potrebe iz stava (1), sistem kontrole je dužan da omogući nekoliko sredstava kontrole, koji zajedno obezbjeđuju da se kontrola izvrši u skladu sa stavom (1).

ČLAN 22. KONTROLNI IZVJEŠTAJ MJERA KOJE SE ODOSE NA POVRŠINU

- (1) Sve provjere na licu mjesta mjera koje se odnose na površinu predmet su kontrolnog izvještaja koji omogućava pregled detalja izvršenih provjera i izvođenje zaključaka o ispunjenosti kriterijuma, preuzetih obaveza i ostalih dužnosti. Uz izvještaj pomenut u članu 15, izvještaj naročito ukazuje na:
 - (a) kontrolisane poljoprivredne parcele, izmjerene poljoprivredne parcele, uključujući, gdje je to moguće, rezultate mjerenja po izmjerenoj poljoprivrednoj parceli kao i korištene metode mjerenja;
 - (b) gdje je to moguće, rezultate mjerenja nepoljoprivrednog zemljišta za koji se traži podrška na osnovu mjera ruralnog razvoja i korištene metode mjerenja;

- (2) Korisniku se omogućava da potpiše izvještaj u toku kontrole, kako bi potvrdio svoje prisustvo u toku kontrole i dodao svoja zapažanja. Ukoliko se utvrdi neusklađenost, korisnik dobija kopiju kontrolnog izvještaja.

ČLAN 23 SMANJENJA I ISKLJUČENJA U ODNOSU NA VELIČINU POVRŠINE I BROJ ŽIVOTINJA

- (1) Ukoliko se utvrdi da je izmjerena površina veća od one prijavljene u zahtjevu za isplatu, površina navedena u zahtjevu uzima se kao osnova za obračun sredstava pomoći.

Ukoliko je površina koje je navedena u zahtjevu za isplatu veća od izmjerene površine, pomoć se izračunava na osnovu izmjerene površine.

Međutim, ukoliko je razlika između ukupne izmjerene površine i ukupne površine navedene u zahtjevu za isplatu manja od ili jednaka 0,1 hektara, izmjerena površina smatra se jednakom površini navedenoj u zahtjevu za isplatu.

Treći podstav se ne primjenjuje u slučajevima kada razlika iznosi više od 20% od ukupne površine navedene u zahtjevu za isplatu.

Ukoliko je postavljen maksimalni limit ili gornja granica za površinu koja je prihvatljiva za podršku, broj hektara navedenih u zahtjevu za isplatu smanjuje se do tog limita ili granice.

- (2) U slučaju iz drugog podstava stava (1), podrška se izračunava na osnovu izmjerene površine umanjene za dvostruki iznos razlike, ukoliko je ta razlika veća od ili 3% ili dva hektara, ali ne prelazi 20% izmjerene površine.

Ukoliko je razlika veća od 20% izmjerene površine, neće se odobriti sredstva za podršku.

- (3) Ukoliko je broj životinja prijavljenih u zahtjevu za podršku ili zahtjevu za isplatu veći od broja utvrđenog administrativnim provjerama ili provjerama na licu mjesta, pomoć ili podrška se izračunava na osnovu broja utvrđenih životinja.

Ukoliko postoji razlika između broja prijavljenih i utvrđenih životinja, ukupan iznos podrške na koji korisnik ima pravo u okviru te mjere podrške umanjuje se za:

- (a) procenat utvrđen kao broj životinja u okviru svih programa pomoći i utvrđen kroz nepravilnosti podijeljen sa brojem svih životinja, ukoliko nije veći od 10%, i
- (b) dvostruki procenat utvrđen kao broj životinja u okviru svih programa pomoći i utvrđen kroz nepravilnosti podijeljen sa brojem svih životinja, ako je veći od 10%, ali nije veći od 20%.

Ukoliko je razlika veća od 20% od broja utvrđenih životinja, neće se odobriti sredstva za podršku.

- (4) Kako bi se utvrdio procenat za koji se smanjuje iznos podrške, broj prijavljenih životinja i broj onih kod kojih su utvrđene neusklađenosti dijeli se s brojem utvrđenih životinja u odnosu na zahtjev za pomoć ili zahtjev za isplatu za predmetnu godinu zahtjeva.

ČLAN 24 NEUSKLAĐENOST SA DRUGIM KRITERIJUMIMA PODOBNOSTI KOJI NE UKLJUČUJU VELIČINU POVRŠINE ILI BROJ ŽIVOTINJA, PREUZETE OBAVEZE ILI DRUGE OBAVEZE

- (1) Podrška koja se traži se odbija ili povlači u cijelosti ukoliko nisu ispunjeni kriterijumi podobnosti.

- (2) Podrška koja se traži se odbija ili povlači u cijelosti ili djelimično ako se ne poštuju sljedeće preuzete obaveze ili druge dužnosti:
- (a) preuzete obaveze utvrđene programom ruralnog razvoja, ili
 - (b) gdje je to potrebno, druge obaveze aktivnosti utvrđene pravom Unije ili nacionalnim pravom ili utvrđene programom ruralnog razvoja, a posebno pravilima o javnim nabavkama, državnoj pomoći i drugim obaveznim standarda i zahtjevima.
- (3) Prilikom odlučivanja o stopi odbijanja ili povlačenja podrške nakon neusklađenosti sa preuzetim obavezama ili drugim dužnostima iz stava (2), uzima se u obzir težina, opseg, trajanje i ponavljanje neusklađenosti u vezi sa uslovima za podršku iz stava (2).
- Ozbiljnost neusklađenosti zavisi, naročito, od važnosti posljedica neusklađenosti, uzimajući u obzir ciljeve preuzetih obaveza ili dužnosti koji nisu ispunjeni.
- Opseg neusklađenosti zavisi, naročito, od njegovog uticaja na aktivnost u cjelini.
- Trajanje zavisi, naročito, od dužine trajanja posljedice ili od mogućnosti da se ova posljedica prekine na razuman način.
- Ponovno javljanje zavisi od toga da li su slične neusklađenosti utvrđene ranije tokom posljednje četiri godine u slučaju istog korisnika i iste mjere ili vrste aktivnosti.
- (4) U slučaju višegodišnjih obaveza ili isplata, povlačenja na osnovu kriterijuma iz stava 3 primjenjuju se i na iznose koji su već isplaćeni u prethodnim godinama za istu aktivnost.

GLAVA 3: POSEBNE ODREDBE U VEZI SA POVJERAVANJEM ZADATAKA SPROVOĐENJA BUDŽETA DRŽAVI KORISNICI IPA III PODRŠKE

ČLAN 25 ZAJEDNIČKI ZAHTJEVI

- (1) U trenutku slanja zahtjeva za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta za datu mjeru programa ili grupu mjera, strukture, tijela i organi sistema upravljanja i kontrole, kako je definisano Članovima 10 i 11 Okvirnog sporazuma, treba da imaju dobro definisanu administrativnu organizaciju i sistem internih provjera sa kompletnim internim pravilima postupka, jasnim institucionalnim i ličnim odgovornostima, koji su usaglašeni sa kriterijumima propisanim Aneksom B Okvirnog sporazuma i Aneksom 2 ovog Sporazuma u pogledu sljedećih oblasti:
- (a) kontrolno okruženje;
 - (b) procjena rizika;
 - (c) kontrolne aktivnosti;
 - (d) informisanje i komunikacija;
 - (e) aktivnosti nadgledanja.
- Na Upravljačko tijelo IPARD programa se ne primjenjuju kriterijumi propisani Aneksom B Okvirnog sporazuma i Aneksom 2 ovog Sporazuma a koji se tiču procjene rizika, kontrolnih aktivnosti i aktivnosti nadgledanja.
- Uloga Upravljačkog tijela IPARD programa u okviru mjere za tehničku pomoć, ako je primjenjivo, treba da bude opisana u IPARD III programu.
- (2) Crna Gora može propisati dodatne kriterijume koji uzimaju u obzir veličinu, odgovornosti i ostale posebne karakteristike sistema upravljanja i kontrole.

- (3) Nakon zaključivanja Okvirnog sporazuma i ovog Sporazuma, i nakon što Komisija usvoji odluku o finansiranju kojim se odobrava IPARD III program, Komisiji se podnosi zahtjev za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta kao i prateći aneksi.

ČLAN 26 PRIPREME ZA PODNOŠENE ZAHTJEVA ZA POVJERAVANJE ZADATAKA SPROVOĐENJA BUDŽETA

- (1) Prije podnošenja zahtjeva za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta za određenu mjeru programa ili grupu mjera, NAO je dužan da se uvjeri da Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija i administrativni i računovodstveni sistemi, sistemi plaćanja i interne kontrole Upravljačke strukture daju sljedeće garancije:
- (a) da su prihvatljivost zahtjeva za podršku i usklađenost sa Sporazumima provjereni prije potpisivanja ugovora s podnosiocima zahtjeva i da su obaveze evidentirane;
 - (b) da je prihvatljivost zahtjeva za isplatu kao i njihova usklađenost sa Sporazumima provjerena prije odobravanja plaćanja;
 - (c) da su izvršene obaveze i isplate precizno i u potpunosti evidentirane u računovodstvenim evidencijama;
 - (d) da su izvršene provjere propisane Sporazumima;
 - (e) da su neophodna dokumenta dostavljena u vremenskim rokovima i u formi propisanoj Sporazumima ili odobrenim procedurama;
 - (f) da su dokumenta dostupna i da se čuvaju na način koji obezbjeđuje njihovu potpunost, ispravnost i čitljivost tokom vremena, uključujući i dokumenta u elektronskom formatu u okviru značenja Sporazuma.
- (2) Ukoliko se NAO ne uvjeri da upravljačka struktura i Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija ispunjavaju kriterijume propisane Aneksima A i B Okvirnog sporazuma i Aneksom 2 ovog Sporazuma, on je dužan da odgovarajućem tijelu uputi instrukcije u kojima se navode uslovi koje treba ispuniti prije nego se zahtjev za povjeravanje pošalje Komisiji.
- (3) IPARD Agencija dužna je da čuva dokumenta kojima se opravdavaju izvršene isplate i dokumenta koja se odnose na vršenje propisanih administrativnih i fizičkih provjera. Kada relevantna dokumenta čuvaju lokalne kancelarije ili delegirana tijela, te kancelarije i ta tijela moraju IPARD Agenciji dostavljati izvještaje o broju izvršenih provjera, njihovom sadržaju i aktivnostima preduzetim u pogledu dobijenih rezultata.
- (4) NAO je dužan da osigura da računovodstveni sistem Nacionalnog fonda i IPARD Agencije ispunjavaju međunarodne opšteprihvaćene računovodstvene principe.
- (5) NAO je dužan da se uvjeri da administrativna organizacija i organizacija unutrašnje kontrole Upravljačkog tijela IPARD programa nudi sljedeće garancije:
- (a) da su potrebna dokumenta podnijeta na vrijeme i u formi utvrđenoj Sporazumima;
 - (b) da su dokumenta dostupna i da se čuvaju na način koji obezbjeđuje njihovu potpunost, ispravnost i čitljivost tokom vremena, uključujući i dokumenta u elektronskom formatu u okviru značenja Sporazuma.
- (6) Ispitivanja iz stavova 1 i 5 se vrše u skladu sa metodama koje su ekvivalentne međunarodnim opšteprihvaćenim revizorskim standarima.

Kada je riječ o već povjerenim mjerama u okviru IPARD II programa, NAO se može osloniti na rezultate ex-ante procjene sprovedene u vezi s povjeravanjem u skladu s Uredbom (EU) br. 231/2014 ili ranijim finansijskim sporazumom.

Kada se NAO ne može osloniti na prethodnu ex-ante procjenu, zahtjev se potkrepljuje revizorskim mišljenjem o strukturama i organima u skladu s tačkama (a) do (d) iz člana 10(1) Okvirnog sporazuma, koje sačinjava spoljni revizor nezavisan od tih struktura i organa. Revizorsko mišljenje temelji se na ispitivanjima koja se sprovode u skladu sa međunarodno opšteprihvaćenim revizorskim standardima.

- (7) Zahtjev za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta podnosi se Komisiji u skladu sa članom 27.

Zahtjev treba da sadrži rezultate ispitivanja izvršenih za potrebe stavova (1) i (5) ovog člana.

- (8) NAO je dužan da osigura da se sve predložene bitne izmjene radnih dokumenata iz člana 7(3) dostave Komisiji, a jedan primjerak Revizorskom tijelu, na pregled i saglasnost prije početka primjene tih promjena.

Bitnom promjenom smatra se svaka promjena u odgovarajućim nacionalnim sistemima nakon povjeravanja zadataka sprovođenja budžeta, koja može značajno uticati na strukture i sisteme sprovođenja koji su prethodno navedeni kao dio zahtjeva.

- (9) NAO treba da drži upravljačku strukturu i Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agenciju pod stalnim nadzorom u skladu sa članom 14(1) Okvirnog sporazuma.
- (10) Crna Gora je dužna da uspostavi sistem koji obezbjeđuje da se svaka informacija koja upućuje na to da Upravljačku strukturu i Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija ne ispunjavaju kriterijume saopšte NAO bez odlaganja.

ČLAN 27 ZAHTJEV I PRATEĆI ANEKSI

NAO je dužan da pošalje zahtjev za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta u skladu sa članom 13 Okvirnog sporazuma Komisiji zajedno sa odgovarajućim dokumentima iz Aneksa 3 ovog Sporazuma. Koji su dokumenti relevantni u kom konkretnom slučaju objašnjeno je u smjernicama Komisije koje se odnose na zahtjeve za povjeravanje zadataka sprovođenja budžeta. Primjerak ovog zahtjeva sa pratećom dokumentacijom dostavlja se Revizorskom tijelu.

ODJELJAK III PRAVILA PROGRAMIRANJA

ČLAN 28 IPARD III PROGRAM

U skladu sa članom 16(7) Okvirnog sporazuma, mjere ruralnog razvoja u okviru oblasti podrške poljoprivredi i ruralnom razvoj predmet su programa (IPARD III programa) koji se priprema na nacionalnom nivou i koji obuhvata cio period sprovođenja IPA III podrške. Program pripremaju nadležna tijela koja odredi Crna Gora i podnose se Komisiji nakon što su konsultovane sve odgovarajuće zainteresovane strane. Crna Gora sprovodi programe ruralnog razvoja na osnovu indirektnog upravljanja u skladu sa članom 62(1)(c) Finansijske uredbe i u ovim programima navode se aktivnosti koje će se finansirati iz IPA III podrške. Odabrane vrste aktivnosti moraju biti slične onima koje je propisao Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj.

ČLAN 29 MJERE IPARD III PROGRAMA

(1) U skladu sa ciljevima definisanim u članu 16(7) Okvirnog sporazuma, sljedeće mjere mogu biti podržane u okviru IPARD III programa koje se odnose na tematske prioritete definisane u Aneksu II Uredbe (EU) 2021/1529:

1. ulaganja u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava;
2. podrška osnivanju proizvođačkih grupa;
3. ulaganja u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva
4. agro-ekološko-klimatske mjere i mjere organske proizvodnje;
5. sprovođenje strategija lokalnog razvoja - LEADER pristup;
6. ulaganja u javnu ruralnu infrastrukturu;
7. diverzifikacija poljoprivrednih gazdinstava i razvoj poslovanja;
8. unapređenje vještina i kompetencija;
9. tehnička pomoć;
10. savjetodavne usluge;
11. uspostavljanje i zaštita šuma;
12. finansijski instrumenti;
13. unapređenje saradnje za inovacije i prenošenje znanja.

Dodatne informacije o mjerama date su u Aneksu 4 ovog Sporazuma.

(2) Upravljačko tijelo IPARD programa i IPARD Agencija obezbjeđuju *ex-ante* procjenu mogućnosti provjere i kontrole mjera koje će biti obuhvaćene IPARD III programom. Upravljačko tijelo IPARD programa i IPARD Agencija su takođe dužni da izvrše procjenu mogućnosti provjere i kontrole mjera u toku sprovođenja IPARD III programa. *Ex-ante* provjera i provjera u toku perioda sprovođenja treba da uzme u obzir, kada je to relevantno, rezultate provjera u prethodnom i tekućem programskom periodu. Ukoliko se procjenom utvrdi da zahtjevi koji se odnose na mogućnost provjere i kontrole nisu ispunjeni, predmetne mjere se shodno tome moraju prilagoditi.

ODJELJAK IV PRAVILA SPROVOĐENJA

GLAVA 1: OPŠTA PRAVILA I PRINCIPI SPROVOĐENJA

ČLAN 30 PRAVILA NABAVKE

(1) Za potrebe ovog Sporazuma, ugovorno tijelo iz člana 178(2)(b) Finansijske uredbe je nacionalno tijelo javnog sektora koje je primalac podrške u okviru IPARD III programa.

Međutim, postupak javne nabavke u ime korisnika može obaviti nacionalno tijelo javnog sektora koje je posebno zaduženo za ovaj zadatak.

(2) Za nabavke u okviru IPARD III programa u skladu sa članom 18(5) Okvirnog sporazuma, nacionalno zakonodavstvo se smatra ekvivalentnim u odnosu na pravila koje primjenjuje Komisija u skladu sa Finansijskom uredbom jedino ako je ispravnost transpozicije potvrdila nadležna služba Komisije.

GLAVA 2: TRANSPARENTNOST I VIDLJIVOST

ČLAN 31 INFORMISANJE, JAVNOST I TRANSPARENTNOST

- (1) Crna Gora dužna je da objavljuje informacije o IPARD III programu i da javno promoviše program i doprinos Unije u skladu sa Aneksom 8. Ove informacije treba da budu namijenjene široj javnosti i treba da naglašavaju ulogu Unije i osiguraju transparentnost podrške Unije.
- (2) Upravljačko tijelo IPARD programa odgovorno je za:
 - (a) sastavljanje i sprovođenje Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti u skladu sa članom 32;
 - (b) uspostavljanje jedinstvene internet stranice ili jednog portala koji pruža informacije o i omogućava pristup IPARD III programu Crne Gore, uključujući i informacije o vremenskom periodu sprovođenja Programa i o svim procesima javnih konsultacija u vezi sa njim;
 - (c) informisanje potencijalnih korisnika o prilikama za finansiranje u okviru IPARD III programa.
- (3) Kako bi se osigurala transparentnost koja se odnosi na podršku u okviru IPARD programa, IPARD Agencija zadužena je za objavljivanje liste aktivnosti i projekata kao i korisnika IPA III podrške u skladu sa uslovima propisanim članom 23 (2) Okvirnog sporazuma.

Objavljeni podaci treba da budu dostupni u formi tabele, na takav način da se podaci mogu sortirati, pretraživati, izvlačiti, upoređivati i da se mogu lako objaviti na internetu. Lista aktivnosti treba da bude dostupna putem jedinstvene internet stranice ili jedinstvenog internet portala. Minimum informacija koje treba da sadrži ova lista propisan je u Aneksu 8 ovog Sporazuma.
- (4) Lista aktivnosti i korisnika ažurira se na svakih šest mjeseci.
- (5) IPARD Agencija dužna je da obavijesti korisnika podrške u okviru IPARD III programa o doprinosu Unije.
- (6) U skladu sa članom 23(3) Okvirnog sporazuma, samo obavještenja o dodjeli ugovora javne nabavke koji su predmet postupka „međunarodnog poziva za dostavljanje ponuda“ priprema se i šalje Komisiji na objavljivanje.

ČLAN 32 VIDLJIVOST I KOMUNIKACIJA

- (1) Aktivnosti koje se odnose na dostupnost i javno objavljivanje informacija o podršci u okviru IPARD III programa u Crnoj Gori, iz člana 24 Okvirnog sporazuma sprovode se na osnovu Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti koji dogovaraju Upravljačko tijelo IPARD programa i Komisija. Ovaj plan vidljivosti i komunikacionih aktivnosti treba da odobri Odbor za nadgledanje IPARD III programa, najkasnije godinu dana nakon što Komisija usvoji IPARD III program, i on utvrđuje:
 - (a) ciljeve i ciljne grupe;
 - (b) sadržaj i strategiju mjera komunikacije i informisanja, navodeći mjere koje je potrebno preduzeti;
 - (c) okvirni budžet;

- (d) administrativne direkcije ili tijela odgovorna za sprovođenje;
- (e) kriterijume koji će se koristiti za procjenu uticaja informacije i mjera informisanosti i promocije u pogledu transparentnosti, upoznatosti o IPARD III programu i ulozi koju ima Unija.

Ovaj plan obuhvata kompletan period IPARD III programa i sprovodi se u skladu sa godišnjom listom aktivnosti.

- (2) Iznos namijenjen za informisanje i javnu promociju može biti dio mjere Tehnička pomoć u okviru IPARD III programa.
- (3) Na sastancima Odbora za nadgledanje IPARD III programa, predsjedavajući je dužan da izvještava o napretku u sprovođenju aktivnosti informisanja i javne promocije i da prezentuje članovima odbora primjere takvih aktivnosti.
- (4) U slučajevima kada primjena ovog člana podrazumijeva posebne informacije i promotivne aktivnosti na nivou projekta, za takve aktivnosti su odgovorni korisnici IPA III podrške i one se finansiraju iz sredstava dodijeljenih odgovarajućem projektu.

ODJELJAK V PRAVILA O FINANSIJSKOM UPRAVLJANJU IPA III PODRŠKE

GLAVA 1: OPŠTE ODREDBE

ČLAN 33 OPŠTA PRAVILA O FINANSIJSKOJ POMOĆI

- (1) Za sve aktivnosti koje dobijaju podršku u okviru IPARD III programa zahtijeva se sufinansiranje od strane Crne Gore. Kada realizacija aktivnosti zavisi od finansijskog doprinosa iz sopstvenih izvora Crne Gore ili iz drugih izvora finansiranja, sredstva Evropske unije postaju dostupna kada i finansijski doprinos Crne Gore i/ili drugih izvora postane dostupan. Međutim, u slučaju da su krajnji korisnici u javnom sektoru, doprinos Unije se može dati nakon doprinosa ostalih javnih organa. Doprinos Evropske unije se ni u kom slučaju ne daje prije doprinosa javnih tijela i organa Crne Gore.
- (2) Doprinosom Evropske unije sufinansiraju se javni troškovi koji su stvarno isplaćeni korisniku.
- (3) Finansiranje Unije podliježe ispunjavanju obaveza [*države korisnice IPA III podrške*] koje su propisane u Sporazumima i Finansijskom sporazumu u skladu sa članom 3 ovog Sporazuma.
- (4) Račun u evrima otvoren od strane Nacionalnog fonda, u ime Crne Gore u skladu sa članom 33(6) Okvirnog sporazuma, uključujući i kamatu na računu izraženom u evrima, ne podliježe naplati bilo kakvih taksi ili poreza.
- (5) Crna Gora dostavlja Komisiji uzorke potpisa svih učesnika uključenih u zahtjeve za isplatu od Evropske unije, u skladu sa Članom 39 ovog Sporazuma.

ČLAN 34 INTENZITET POMOĆI I STOPA DOPRINOSA UNIJE

- (1) Za potrebe IPARD III programa doprinos Unije iz člana 30(2) Okvirnog sporazuma izračunava se na osnovu javnih troškova.

- (2) Intenzitet pomoći i stopa doprinosa Unije je u skladu sa stopama i gornjim graničnim vrijednostima propisanim u Aneksu 4 ovog Sporazuma.
- (3) Prilikom određivanja udjela javnih troškova kao procenta ukupnih prihvatljivih troškova ulaganja, ne uzima se u obzir nacionalna pomoć za olakšavanje pristupa zajmovima.

GLAVA 2: ISPUNJENOST USLOVA

ČLAN 35 PRIHVATLJIVOST TROŠKOVA

- (1) Prije zaključivanja odgovarajućeg Finansijskog sporazuma i potpisivanja ugovora između IPARD Agencije i korisnika, nijedan ugovor ili pak dodaci/aneksi ugovoru koji su potpisani ili troškovi koje je korisnik napravio i isplate koje je izvršila Crna Gora nisu prihvatljivi za finansiranje u okviru IPARD III programa.

Prvi podstav ne primjenjuje se na aktivnosti u okviru mjere Tehnička pomoć i troškove u vezi sa aktivnostima iz stava 5(c), pod uslovom da su troškovi korisnika nastali nakon 1. januara 2021. godine.

- (2) Crna Gora obavještava Komisiju o listi prihvatljivih troškova za svaku mjeru. Komisija obavještava Crnu Goru o njihovom prihvatanju ili daje svoje komentare.
- (3) Sljedeći troškovi nisu prihvatljivi za finansiranje u okviru IPARD III programa:
 - (a) porezi, uključujući i porez na dodatu vrijednost, carine i uvozne dažbine i sve ostale naknade koje imaju jednak efekat, kao što je navedeno u članu 28 Okvirnog sporazuma;
 - (b) kupovina, zakup ili davanje u zakup zemljišta i postojećih objekata, bez obzira na to da li zakup dovodi do prenosa vlasništva na zakupca, osim ako odredbama IPARD III programa nije tako propisano;
 - (c) novčane kazne, finansijske kazne i troškovi parničnih postupaka;
 - (d) operativni troškovi, osim ako nisu propisno opravdani prirodom mjere u okviru IPARD III programa;
 - (e) polovna mehanizacija i oprema i potrošni materijal (roba koja nije trajna);
 - (f) bankarski troškovi, troškovi garancija i slični troškovi;
 - (g) troškovi konverzije, provizije i gubici po osnovu kursnih razlika vezani za IPARD račun u evrima kao i drugi čisto finansijski troškovi;
 - (h) doprinosi u naturi, uključujući i vlastite troškove rada;
 - (i) kupovina prava poljoprivredne proizvodnje, životinja, jednogodišnjih biljaka kao i njihovo sađenje;
 - (j) svi troškovi održavanja, amortizacije i zakupa, osim u slučajevima gdje je to propisno opravdano prirodom mjere u okviru IPARD III programa;
 - (k) svi nastali troškovi i plaćanja koje je izvršila javna uprava u vezi sa upravljanjem i realizacijom pomoći, uključujući troškove upravljačke strukture i Upravljačkog tijela IPARD programa/IPARD Agencije a naročito režijski troškovi, zakupnine i plate zaposlenih koji rade na aktivnostima upravljanja, sprovođenja, nadgledanja i kontrole, osim u slučajevima gdje je to propisno opravdano prirodom mjere u okviru IPARD III programa.

- (4) Ni sljedeći troškovi nisu prihvatljivi za finansiranje osim ako Komisija nije izričito i eksplicitno odlučila drugačije:
- (a) troškovi projekata u kojima su, prije njihovog završetka, naplaćene naknade korisnicima ili učesnicima, osim ako te naknade nisu oduzete od potraživanih troškova;
 - (b) promotivni troškovi osim onih od zajedničkog interesa;
 - (c) troškovi koje je napravio korisnik pri čemu je više od 25% njegovog kapitala u vlasništvu javnog organa ili više javnih organa osim ako Komisija nije odlučila tako u posebnom slučaju na osnovu potpuno obrazloženog zahtjeva Crne Gore. Komisija donosi odluku u roku od tri mjeseca od dana prijema zahtjeva. Ovo isključenje ne odnosi se na izdatke za mjere čiji korisnik je/može biti javni organ, odnosno:
 - mjera 5 sprovođenje strategija lokalnog razvoja – LEADER pristup;
 - mjera 6 ulaganja u ruralnu javnu infrastrukturu;
 - mjera 9 tehnička pomoć;
 - mjera 10 savjetodavne usluge;
 - mjera 11 uspostavljanje i zaštita šuma.
- (5) Ne dovodeći u pitanje stavove (2) i (3), u slučaju ulaganja:
- (a) izgradnja ili poboljšanje nepokretne imovine smatra se prihvatljivim, do tržišne vrijednosti imovine, kako je propisano članom 11(2)(f) i članom 11 (3)(d);
 - (b) kupovina nove mehanizacije i opreme, uključujući kompjuterski softver smatra se prihvatljivim troškom do tržišne vrijednosti imovine, kako je propisano članom 11(2)(f) i članom 11(3)(d);
 - (c) opšti troškovi povezani sa zajedničkim projektima koji bi dodatno mogli uključivati studije, marketing i razvoj predmetnih proizvoda kao i troškove animacije (svi će biti navedeni u Listi prihvatljivih troškova (LPT)) i opšti troškovi vezani za troškove iz tačaka (a) i (b), kao što su honorari arhitekata, inženjera i ostalih konsultanata, studije izvodljivosti, su prihvatljivi do gornje granice od 10% od troškova navedenih u tačkama (a) i (b) pod sljedećim uslovima:
 - (i) prihvatljivi iznos opštih troškova ne smije prelaziti razuman trošak utvrđen u članu 11(2)(f) i članu 11 (3)(d);
 - (ii) za projekte sa prihvatljivim troškom ulaganja iz tačaka (a) i (b) koji je veći od 3 miliona evra, troškovi pripreme poslovnog plana ne smiju biti veći od 3% od prihvatljivog troška ovih ulaganja;
 - (iii) za projekte sa prihvatljivim troškom ulaganja iz tačaka (a) i (b) od najmanje 1 milion evra ali ne više od 3 miliona evra, troškovi pripreme poslovnog plana ne smiju biti veći od 4% prihvatljivog troška ovih ulaganja, i
 - (iv) za projekte sa prihvatljivim troškom ulaganja iz tačaka (a) i (b) manjim od 1 milion evra, troškovi pripreme poslovnog plana ne smiju biti veći od 5% prihvatljivih troškova ovih ulaganja.
- Detaljne odredbe o maksimalnom prihvatljivom iznosu u ovom stavu utvrđuju se u IPARD III programu na osnovu procjene nivoa troškova za slične aktivnosti u Crnoj Gori.
- (6) Za potrebe tačke (a) člana 31(1) Okvirnog sporazuma i člana 14 ovog Sporazuma, suštinske izmjene jednog projekta su one koje za posljedicu imaju:
- (a) prestanak ili izmještanje proizvodne aktivnosti izvan geografskog područja koje pokriva IPARD III program;

- (b) promjenu vlasništva, koja daju neprimjerenu prednost nekoj kompaniji ili javnom tijelu;
- (c) suštinsku promjenu koja utiče na njegovu prirodu, ciljeve ili uslove primjene, što rezultira podrivanjem prvobitnih ciljeva projekta.

Kada Crna Gora otkrije takvu izmjenu, ona o tome mora odmah obavijestiti Komisiju i započeti povraćaj IPARD III doprinosa u skladu sa članom 52(1) ovog Sporazuma.

- (7) NAO je u potpunosti zadužen i snosi cjelokupnu odgovornost za zakonitost i ispravnost osnovnih transakcija i vrši finansijska usklađivanja u skladu sa članom 41 Okvirnog sporazuma. U slučaju da Komisija utvrdi da prijavljeni trošak nije u potpunosti u skladu sa Sporazumima, a naročito sa principima propisanim ovim članom, ona procjenjuje iznos koji će biti isključen iz finansiranja od strane Unije, u skladu sa članom 51 ovog Sporazuma.

GLAVA 3: FINANSIRANJE I PLAĆANJA

ČLAN 36 POVLAČENJE NEISKORIŠTENIH SREDSTAVA

- (1) Komisija automatski povlači bilo koji dio budžetske obaveze namijenjen za IPARD III program, koji do 31. decembra treće godine od godine u kojoj su opredijeljena budžetska sredstva, u daljem tekstu: "n+3", nije iskorišćen u svrhu pretfinansiranja u skladu sa članom 40 ovog Sporazuma ili za plaćanja u fazama u skladu sa članom 39 ovog Sporazuma ili koji NAO, kome je povjeren zadatak sprovođenja budžeta, nije prikazao u zahtjevu za isplatu zajedno sa ovjerenim izvještajem o troškovima u skladu sa članom 35(1) Okvirnog sporazuma i članom 39(1) ovog Sporazuma.
- (2) U opravdanim okolnostima, koje prihvati Komisija, period od tri godine iz stava (1) može se produžiti na period do pet godina u Finansijskom sporazumu iz člana 3 ovog Sporazuma.
- (3) Komisija obavještava Crnu Goru do kraja septembra tekuće finansijske godine o svim rizicima povlačenja dodijeljenih sredstava koje je utvrdila na osnovu informacija dobijenih od Crne Gore u skladu sa članom 33(3) Okvirnog sporazuma i o potrebi da se donesu odluke da se ta situacija popravi.
- (4) Nakon prijema zahtjeva za isplatu iz člana 39(4)(d) u mjesecu januaru nakon n+3 godine, Komisija blagovremeno obavještava Crnu Goru o iznosu sredstava koji podliježe pravilu automatskog povlačenja dodijeljenih sredstava na osnovu informacija kojima Komisija ima pristup.
- (5) Do kraja mjeseca marta nakon n+3 godine, Komisija šalje dopis Crnoj Gori u kome traži potvrdu iznosa sredstava koji podliježe pravilu automatskog povlačenja ili da pošalje svoja zapažanja u roku od dva mjeseca nakon prijema dopisa zajedno sa revidovanim planom finansiranja.

ČLAN 37 PLAN FINANSIRANJA IPARD III PROGRAMA

- (1) Plan finansiranja IPARD III programa naročito propisuje maksimalni iznos doprinosa Unije, njegov godišnji presjek, stope sufinansiranja za svaku mjeru, i, za potrebe nadgledanja Programa, presjek po mjerama.
- (2) IPARD Agencija može da započne ugovaranje i plaćanje tek nakon usvajanja IPARD III programa od strane Komisije i nakon što Finansijski sporazum stupi na snagu.

ČLAN 38 PLAĆANJA DOPRINOSA UNIJE

- (1) Samo podrška u okviru IPARD III programa koja se dodjeljuje u skladu sa Sporazumima i koju isplati IPARD Agencija podliježe sufinansiranju Unije.
- (2) U skladu sa odredbama propisanim za svaku mjeru u programu i za pojednostavljene opcije troškova kako je navedeno u tačkama (b), (c) i (d) onako kako ih je unaprijed definisala IPARD Agencija prije poziva za podnošenje zahtjeva, plaćanja doprinosa Unije od strane Komisije pokrivaju:
 - (a) prihvatljive troškove koje je stvarno snosio i platio korisnik;
 - (b) standardne jedinične troškove;
 - (c) paušalne iznose koji ne prelaze 100 000 evra, po korisniku, po godini, javnog doprinosa;
 - (d) finansiranje po proporcionalnoj stopi, utvrđeno primjenom procenta na jednu ili više definisanih kategorija troškova.
- (3) Kada se pomoć dodjeljuje na osnovu pojednostavljenih opcija troškova iz podstava (2) tačaka (b), (c) i (d) ili dodatnih troškova i propuštene dobiti, Crna Gora je dužna da osigura da su odgovarajući obračuni adekvatni i tačni i unaprijed utvrđeni na osnovu poštenih, pravednih i dokazivih obračuna. U tu svrhu, tijelo koje je funkcionalno nezavisno od tijela odgovornog za sprovođenje IPARD III programa i koje posjeduje adekvatno stručno znanje dužno je da potvrdi adekvatnost i tačnost ovih proračuna. Relevantna dokumentacija, treba da se dostavi Komisiji u informativne svrhe prije sprovođenja opcije pojednostavljenih troškova.

Ukoliko se u mjerama zasnovanim na površini pomoć dodjeljuje na osnovu pojednostavljenih opcija troškova, proračune vrši tijelo koje je funkcionalno nezavisno od tijela nadležnih za sprovođenje IPARD III programa.
- (4) Plaćanja doprinosa Unije koje vrši Komisija moraju biti u okviru granica raspoloživih sredstava u skladu sa Finansijskim sporazumom iz člana 3 ovog Sporazuma. Svako plaćanje se knjiži na najranije otvorenoj budžetskoj obavezi IPARD III programa.
- (5) Kombinovani ukupan iznos pretfinansiranja i plaćanja u fazama ne može biti viši od 95% doprinosa Unije kako je utvrđeno u tabeli finansiranja IPARD III programa.
- (6) Kada se dostigne maksimalni iznos iz stava 5, NAO nastavlja sa dostavljanjem zahtjeva za isplatu Komisiji, kao i ovjerenih izvještaja o troškovima u skladu sa članom 39, kao i informacija o vraćenim iznosima.
- (7) Troškovi koje su platili korisnici se moraju potkrijepiti primljenim fakturama ili računovodstvenim dokumentima jednake dokazne vrijednosti. Kada podrška ne predstavlja trošak, mogu se prihvatiti druga odgovarajuća dokumenta, kako je navedeno u IPARD III programu. U svim slučajevima, trošak mora ovjeriti NAO.

ČLAN 39 ZAHTJEVI ZA ISPLATU OD STRANE CRNE GORE

- (1) NAO podnosi zahtjeve za isplatu za IPARD III program. Ovi zahtjevi uključuju i ovjerene izvještaje o troškovima kako je određeno u Klauzuli 4(3) Aneksa A Okvirnog sporazuma i obuhvataju za svaku mjeru IPARD III programa, iznos prihvatljivih javnih troškova za koji je IPARD Agencija stvarno platila odgovarajući doprinos Unije tokom referentnog perioda.
- (2) Zahtjevi za isplatu se sastavljaju u skladu sa modelom iz Aneksa 5. NAO ih, u ime Crne Gore dostavlja Komisiji potpisane i ovjerene, a primjerak dostavlja i Revizorskom tijelu.

- (3) Na kraju programa, NAO je dužan da pripremi konačni izvještaj o troškovima.
- (4) Kada su ispunjeni uslovi iz člana 37(2), Crna Gora Komisiji podnosi svoje zahtjeve za isplatu prema sljedećim rokovima:
- (a) najkasnije do 30. aprila za troškove nastale u periodu od 1. januara do 31. marta;
 - (b) najkasnije do 31. jula za troškove nastale u periodu od 1. aprila do 30. juna;
 - (c) najkasnije do 31. oktobra za troškove nastale u periodu od 1. jula do 30. septembra,
 - (d) najkasnije do 31. januara za troškove nastale u periodu od 1. oktobra do 31. decembra.

Crna Gora može mijenjati podatke navedene u zahtjevima za isplatu u godišnjem izvještaju o troškovima koji se podnosi do 15. februara finansijske godine nakon godine u kojoj je taj trošak nastao. U opravdanim slučajevima Komisija može da odobri Crnoj Gori da prijavi troškove iz prethodne finansijske godine u konačnom izvještaju o troškovima iz stava (3). Uz troškove iz prethodne finansijske godine dostavlja se mišljenje i izvještaj Revizorskog tijela i on će se uključiti u finalni izvještaj ne dovodeći u pitanje prihvatanje odluka o obračunskim postupcima u skladu sa članovima 50 i 51 ovog Sporazuma.

Zahtjevi se dostavljaju čak i u slučajevima kada se ne traži nikakva nadoknada.

- (5) U slučaju neslaganja, različitog tumačenja ili nedosljednosti u pogledu zahtjeva za isplatu za određeni referentni period koji su prije svega posljedica nedostavljanja informacija zahtijevanih u skladu sa Sporazumima, a isti zahtijevaju dalje provjere, od Crne Gore se zahtijeva da pruži dodatne informacije. Te informacije se dostavljaju u skladu sa članom 33 Okvirnog sporazuma.

Rok za plaćanje utvrđen u stavu (6) može se u takvim slučajevima prekinuti za ukupan ili dio iznosa za koji se isplata traži, od dana slanja kada je zahtjev za informacije poslat do prijema traženih informacija.

Ukoliko se ne dođe do rješenja u navedenom roku, Komisija može prekinuti ili obustaviti plaćanja u skladu sa članovima 38 i 39 Okvirnog sporazuma.

- (6) Plaćanja u fazama Komisija vrši u roku od 90 dana od evidentiranja zahtjeva za isplatu za koje su ispunjeni uslovi propisani članom 35 Okvirnog sporazuma, ne dovodeći u pitanje odluke iz članova 50 i 51 ovog Sporazuma, pod uslovom da:
- (a) su prijavljeni troškovi prihvatljivi za finansiranje Evropske unije u skladu sa članom 35 ovog Sporazuma;
 - (b) kontrole iz člana 43 nisu ukazale ni na kakve probleme;
 - (c) nije donijeta odluka o prekidu ili obustavi plaćanja za mjeru (ili mjere) koja je (ili su) predmet date prijave;
 - (d) su budžetska sredstva raspoloživa.

ČLAN 40. PRETFINANSIRANJE

- (1) Isplate pretfinansiranja iz člana 34 Okvirnog sporazuma mogu iznositi do 30% doprinosa Unije za tri najskorije godine IPARD III programa kako je propisano Finansijskim sporazumom. Pretfinansiranje se može isplatiti u dvije ili više rata u zavisnosti od raspoloživosti budžetskih sredstava.
- (2) Komisija vrši početnu isplatu pretfinansiranja kao prvu ratu u iznosu od najmanje 50% od iznosa iz stava 1.

Dodatne rate se mogu isplatiti nakon zahtjeva Crne Gore u skladu sa zahtjevima predviđenim stavovima 1 i 4 ovog člana.

- (3) Ukoliko isplate prefinansiranja iz stava 1 nisu dovoljne da obezbijede pravovremenu isplatu zahtjeva koji dostavljaju korisnici, njihovi iznosi se mogu povećati. Povećanje treba da bude na nivou iznosa koji je potreban za tu svrhu. Povećanje se mora zasnivati na iznosu potkrijepljenih troškova koje su snosili korisnici ali koji još uvijek nisu isplaćeni zbog toga što su sredstva Unije sa računa u evrima potrošena. Međutim, kumulativni iznos isplata prefinansiranja ne smije prelaziti 30% od doprinosa Unije za tri posljednje godine utvrđene u Finansijskom sporazumu.
- (4) Ukupan iznos isplaćen kao prefinansiranje nadoknađuje se Komisiji ukoliko nije poslat nijedan zahtjev za isplatu za IPARD III program u roku od 15 mjeseci od dana kada je Komisija izvršila prvu isplatu prefinansiranja. Te nadoknade nemaju uticaja na doprinos Unije za IPARD III program.

ČLAN 41 IZRAČUNAVANJE IZNOSA ZA PLAĆANJE

- (1) Iznos doprinosa Unije koji treba platiti na ime prihvatljivih javnih troškova prijavljenih za svaku mjeru i za svaki referentni period izračunava se na osnovu plana finansiranja koji je na snazi prvog dana navedenog perioda.
- (2) Iznosi doprinosa Unije koji se povrate od korisnika u okviru IPARD III programa tokom svakog referentnog perioda i dugova koji nisu naplaćeni u roku od 2 godine od dana njihovog evidentiranja u knjigu dužnika, kao što se navodi u članu 49(6) ovog Sporazuma, oduzimaju se od iznosa koji Komisija treba da plati, a koji se nalazi u zahtjevu za isplatu za dati period u skladu sa članom 50 ovog Sporazuma.
- (3) Ne dovodeći u pitanje maksimalni iznos od 95% predviđen članom 38(5), ukoliko kombinovani ukupni iznos izjava o troškovima prelazi ukupni programirani iznos za datu mjeru, iznos koji treba isplatiti se ograničava na iznos planiran za datu mjeru iz plana finansiranja koji je na snazi. Trošak koji je kao posljedica toga isključen se može uzeti u obzir u naknadnom zahtjevu za isplatu pod uslovom da Crna Gora dostavi izmijenjeni i prilagođeni plan finansiranja i da ga Komisiji prihvati.

ČLAN 42 SALDIRANJE RAČUNA

- (1) Za saldiranje računa iz člana 36 Okvirnog sporazuma primjenjuje se rok iz člana 36 (1) i (2) ovog Sporazuma kako je i propisano u Finansijskom sporazumu.
- (2) Saldiranje računa ne dovodi u pitanje usvajanje narednih odluka u skladu sa članom 51.
- (3) Saldiranje takođe ne dovodi u pitanje poštovanje i praćenje odredbi propisanih članom 46 i članom 52.
- (4) Crne Gore ne smije vršiti nikakve dalje finansijske transakcije sa računa u evrima nakon slanja završnog zahtjeva za isplatu Komisiji. Crne Gore dužna je da osigura da se zahtjevi iz člana 36(1) Okvirnog sporazuma poštuju sve do ispunjenja zahtjeva iz člana 46 ovog Sporazuma. U pogledu odredbi člana 52 ovog Sporazuma, Komisiju treba obavijestiti svaki put kada se povraćeni iznosi evidentiraju u nacionalnim računima.
- (5) Crna Gora dužna je da uspostavi sistem koji joj omogućava da prati ispunjavanje zahtjeva iz stava 4. Crna Gora identifikuje odgovorno tijelo i obavještava Komisiju o praktičnim dogovorima koji se odnose na prenos odgovornosti na to tijelo.

ČLAN 43. ISPLATE KORISNICIMA

- (1) Crna Gora osigurava da su isplate korisnicima:
 - (a) na odgovarajući način zadužene na IPARD računu u evrima. Nalog/nalozi za plaćanja ili bilo koja druga računovodstvena dokumenta jednake dokazne vrijednosti za korisnika/korisnike ili njihove opunomoćenike izdaju se u roku od tri radna dana od dana ovog zaduženja;
 - (b) zasnovane na izjavama o troškovima koje je snosio korisnik i potkrijepljene originalnim pimljenim fakturama. Kada pomoć nije u funkciji troška, mogu se prihvatiti druga odgovarajuća dokumenta, kako je navedeno u IPARD III programu.
- (2) Da bi bio prihvatljiv, trošak mora bit u skladu sa članom 35 (1).
- (3) Plaćanja se vrše putem prenosa na bankarski račun na ime korisnika. Plaćanje korisniku ne može biti obustavljeno, zadržano, niti korigovano na bilo koji način kao zamjena za dužničke obaveze korisnika. IPARD Agencija može, međutim, prebiti od plaćanja bilo koji iznos koji treba povratiti od korisnika, a vezan je za finansijsku podršku u okviru Instrumenta za pretpristupnu podršku.
- (4) Kada IPARD Agencija ne zadrži originalne fakture ili ostala relevantna dokumenta navedena u stavu (1) tačka (b) nakon prijema istih, ona mora da osigura da se naprave kopije i da originali budu dostupni za potrebe revizije i kontrole.
- (5) NAO i IPARD Agencija su dužni da obezbijede da se ukupni javni troškovi svih javnih tijela u Crnoj Gori za svaku mjeru i projekat budu vidljivi na računima IPARD Agencije.
- (6) IPARD Agencija je dužna da vodi evidencije o svakom plaćanju koje sadrže najmanje sljedeće informacije:
 - (a) iznos u nacionalnoj valuti, ako je to primjenjivo;
 - (b) odgovarajući iznos u evrima.
- (7) NAO i IPARD Agencija su dužni da osiguraju da se svaki iznos za koji utvrde da je plaćen u većem iznosu nego što je odobreno, a koji je uvršten u ovjerene izvještaje o troškovima u skladu sa članom 39, prenese u roku od deset radnih dana na IPARD račun u evrima i oduzme od sljedećeg zahtjeva za isplatu prema Komisiji.
- (8) NAO i IPARD Agencija dužni su da obezbijede pravovremenu obradu zahtjeva za isplatu od strane korisnika. Kada je vremenski interval između prijema zahtjeva za isplatu i izdavanja naloga za isplatu duži od šest mjeseci, sufinansiranje Unije se može umanjiti u skladu sa sljedećim pravilima:
 - (a) kada je trošak koji je realizovan nakon zadatih rokova jednak ili manji od 5% od troška realizovanog prije rokova, ne vrši se umanjeње, bez obzira na broj mjeseci kašnjenja;
 - (b) kada je trošak koji je realizovan nakon zadatih rokova veći od 5% od troška realizovanog prije rokova, svi dalji troškovi realizovani uz kašnjenje od:
 - (i) jednog mjeseca, umanjuju se za 10%
 - (ii) dva mjeseca, umanjuju se za 25%
 - (iii) tri mjeseca, umanjuju se za 45%
 - (iv) četiri mjeseca, umanjuju se za 70%
 - (v) pet mjeseci, ili više, umanjuju se za 100%.

Za potrebe ovog stava, datumom prijema zahtjeva za isplatu smatra se dan kada je zahtjev koji je korisnik podnio primljen kod relevantnih službi Crne Gore, bez obzira na to da li je uz zahtjev, u momentu njegovog prijema, bila dostavljena sva prateća dokumentacija potrebna za vršenje isplate. IPARD Agencija je dužna da obezbijedi postupke koji osiguravaju da korisnici dostave nedostajuću dokumentaciju na vrijeme za isplatu, kako bi se isplata sredstava izvršila u skladu sa prvim podstavom.

Komisija može primijeniti drugačije vremenske rokove i/ili niži stepen umanjenja ili čak nulta umanjenja ako su za određene mjere postojali izuzetni uslovi upravljanja ili ako Crna Gora dostavi adekvatno utemeljeno obrazloženje. Kašnjenja korisnika da dostavi nedostajuću dokumentacije uz zahtjev za isplatu, ne smatra se adekvatno utemeljenim obrazloženjem. Crna Gora je dužna da utvrdi odgovarajuće odredbe u ugovorima potpisanim sa korisnicima koje propisuju odgovarajuće rokove za dostavljanje nedostajuće dokumentacije.

Prije donošenja odluke Komisija obavještava Crnu Goru o tome, omogućavajući joj da iznese svoj stav u roku od 10 radnih dana. Komisija obavještava Crnu Goru o svojoj konačnoj odluci, navodeći razloge na kojima se ta odluka zasniva.

Za svaki trošak realizovan nakon zadatih rokova Crna Gora podnosi Komisiji detaljno obrazloženje kašnjenja, pisani dokaz kojim se potkrepljuje obrazloženje kao i dokaze o direktnoj povezanosti obrazloženja sa relevantnim troškom realizovanim nakon utvrđenog roka.

(9) Prilikom odlučivanja o ukidanju cjelokupnog ili dijela doprinosa Unije, NAO i IPARD Agencija su dužni da uzmu u obzir prirodu i ozbiljnost nepravilnosti kao i finansijski gubitak doprinosa Unije.

ČLAN 44. DEVIZNI KURS I KAMATA

(1) Briše se

(a) ...;

(b) ...;

(c) ...;

(d) ...;

(e) ...;

(f) ...;

(g) ...;

....

(2) Briše se

(3) Briše se

(4) Svaka kamata ostvarena na IPARD računu u evrima ostaje vlasništvo Crne Gore. Kamata nastala po osnovu finasiranja IPARD III programa od strane Evropske unije se može koristiti isključivo za IPARD III program jer se smatra resursom Crne Gore u formi nacionalnog javnog doprinosa, i prijavljuje se Komisiji u trenutku zatvaranja IPARD III programa. U trenutku zatvaranja programa, svaki iznos kamate koji nije potrošen u formi nacionalnog javnog doprinosa vraća se Komisiji.

GLAVA 4: ZATVARANJE PROGRAMA

ČLAN 45. ZATVARANJE IPARD III PROGRAMA

- (1) Pored minimalnih zahtjeva koji se moraju ispuniti prije isplate konačnog salda kako je to navedeno u členu 36(1) Okvirnog sporazuma, IPARD III program se smatra zatvorenim, za potrebe člana 47 Okvirnog sporazuma, čim se ispuni jedan od sljedećih uslova:
 - (a) na osnovu odobrenja računa za poslednju godinu i ukupnog broja godine sprovođenja IPARD III programa, plaćanje dospjelog konačnog salda ili izdavanje naloga za povraćaj sredstava od strane Komisije;
 - (b) otkazivanje obaveze izdvajanja odobrenih sredstava od strane Komisije;
 - (c) zatvaranje knjige dužnika iz člana 49(6) i 52(6) ovog Sporazuma.
- (2) Zatvaranje IPARD III programa ne dovodi u pitanje obaveze Crne Gore iz članova 43(9) i 52 da i dalje čuva predmetnu dokumentaciju u skladu sa članom 46, i ne dovodi u pitanje naknadnu odluku u okviru člana 51.

ČLAN 46 ČUVANJE DOKUMENATA

- (1) U slučaju da dokumenta iz člana 49 Okvirnog sporazuma ne čuvaju oni sami, IPARD Agencija i Nacionalni fond dužni su da obezbijede da su dokumenta tokom perioda navedenog u tom členu dostupna Komisiji. U slučaju navedenom u členu 43 Okvirnog sporazuma prateća dokumenta iz člana 49 Okvirnog sporazuma moraju biti na raspolaganju Komisiji najmanje sedam godina od godine u kojoj su iznosi u potpunosti povraćeni od korisnika i odobreni u korist IPARD III Programa ili u kojoj su utvrđene finansijske posljedice neizvršenja povraćaja u skladu sa članom 52 ovog Sporazuma.
- (2) U slučaju postupka o potvrđivanju usaglašenosti obračuna iz člana 51 ovog Sporazuma, prateća dokumenta iz stava 1 moraju biti na raspolaganju Komisiji tokom najmanje jednu godine nakon završetka tog postupka, ili, u slučaju da je odluka o usaglašenosti predmet sudskog postupka, najmanje jednu godinu od završetka tog sudskog postupka.

GLAVA 5: FINANSIJSKE KOREKCIJE I PROVJERA I PRIHVATANJE RAČUNA

ČLAN 47. SADRŽAJ GODIŠNJIH FINANSIJSKIH RAČUNA

Godišnji računi, koji se sastoje od godišnjih finansijskih izvještaja i izjava navedenih u členu 61(2) Okvirnog sporazuma obuhvataju:

- (a) prihode i rashode IPARD III programa koji prikazuju prihode i rashode Unije i nacionalne i ukupne prihode i rashode sumirane po mjerama i prikazane na godišnjoj osnovi i dostavljene na Obrascu D2 kao što je navedeno u Aneksu 6 ovog Sporazuma;
- (b) tabelu sa razlikama prema IPARD III programu i mjeri, između troškova i prihoda prijavljenih u godišnjim računima i onih prijavljenih za isti period u dokumentima iz člana 39 ovog Sporazuma, potkrijepljenu objašnjenjem za svaku razliku pojedinačno;
- (c) tabelu sa iznosima koji se nadoknađuju na kraju finansijske godine (knjiga dužnika);
- (d) spisak svih plaćanja izvršenih u finansijskoj godini u skladu sa Aneksom 9 ovog Sporazuma.

ČLAN 48. PRENOS INFORMACIJA NEOPHODNIH ZA PROVJERU I PRIHVATANJE OBRAČUNA

- (1) U svrhu provjere i prihvatanja računa u skladu s članom 42 Okvirnog sporazuma, NAO šalje Komisiji:
 - (a) godišnje finansijske izvještaje i izjave, kako je navedeno u članu 47 ovog Sporazuma, zajedno sa svim izvještajima organa koji postupaju u skladu sa ovlaštenjima koja su na njih prenijele relevantne strukture, organi i tijeli iz člana 10 (1) Okvirnog sporazuma i bankovnim izvještajem u kojem se navodi završno stanje IPARD računa u evrima na dan 31. decembra finansijske godine;
 - (b) izjavu o upravljanju koju je utvrdio NAO, kako je i navedeno u članu 61(2)(d) Okvirnog sporazuma, uključujući i sažetak izvještaja u skladu sa članom 61(2)(b)(i) Okvirnog sporazuma.
- (2) NAO je dužan da dokumente iz tačaka (a) i (b) stava 1 potpiše, datira, ovjeri i dostavi, u ime Crne Gore, Komisiji u skladu sa članom 61(2) Okvirnog sporazuma, uz primjerke za Revizorsko tijelo. Dokumenta se šalju u jednom paketu u elektronskom obliku putem portala SFC - IT portala Komisije, u skladu sa formatom i pod uslovima koje utvrdi Komisija.
- (3) Revizorsko tijelo dužno je da mišljenja i izvještaje koje je utvrdilo potpiše, datira i dostavi Komisiji u skladu sa članom 63 Okvirnog sporazuma uz obavezu dostavljanja primjerka NAO do 15. marta naredne finansijske godine. Dokumenta se šalju u jednom paketu u elektronskom obliku putem portala SFC - IT portala Komisije, u skladu sa formatom i pod uslovima koje utvrdi Komisija.

Rok od 15. marta Komisija može izuzetno odgoditi za 1. april, na opravdani zahtjev Revizorskog tijela.
- (4) Na zahtjev Komisije ili na inicijativu NAO, dalje informacije koje se odnose na provjeru i prihvatanje obračuna upućuju se Komisiji u vremenskom roku koji propiše Komisija, uzimajući u obzir obim posla potreban za dostavljanje tih informacija. U nedostatku takvih informacija, Komisija može provjeriti i odobriti računovodstvene podatke na osnovu informacija koje su u njenom posjedu.

ČLAN 49 OBLIK I SADRŽAJ RAČUNOVODSTVENIH PODATAKA

- (1) Oblik i sadržaj računovodstvenih podataka iz Člana 48(1)(c) utvrđuju se u skladu sa međunarodnim opšteprihvaćenim računovodstvenim principima i obezbjeđuju da su ukupni javni troškovi svih javnih tijela Crne Gore za svaku mjeru i projekat u okviru IPARD III programa vidljivi u knjigama i evidencijama Nacionalnog fonda i IPARD Agencije na osnovu odgovarajuće računovodstvene oznake.
- (2) Ukoliko postoje neslaganja, razlike u tumačenju ili nedosljednosti koje se odnose na dokumenta i računovodstvene podatke iz stava (1) za referentni period, a koji su nastali usljed nedostavljanja informacija koje predviđa ovaj Sporazum, i ovo zahtijeva dodatne kontrole, Crna Gora dužna je da dostavi dodatne informacije.
- (3) Kada su plaćanja vezana za IPARD III program opterećena finansijskim potraživanjima korisnika, smatra se da su u potpunosti isplaćena:
 - (a) na dan isplate iznosa koji se još duguje korisniku ako je zahtjev manji od namirenog troška;
 - (b) na dan izmirenja troškova, ukoliko su troškovi manji ili jednaki iznosu zahtjeva.

- (4) Komisija koristi računovodstvene podatke isključivo za:
- (a) vršenje svoje funkcije u kontekstu provjere i prihvatanja računovodstvenih podataka ili potvrđivanja saglasnosti obračuna;
 - (b) nadgledanje razvoja događaja i davanje predviđanja u poljoprivrednom sektoru.

Evropski revizorski sud i Evropska kancelarija za borbu protiv prevara (OLAF) imaju pristup tim informacijama.

- (5) Neizvršeni nalozi za isplatu i isplate kojima se tereti račun, a koji se potom ponovo knjiže, se prikazuju na formularu D2 kako je navedeno u Aneksu 6, kao iznosi odbijeni od troškova u odnosu na mjesec tokom kojeg je neizvršavanje ili poništavanje prijavljeno IPARD Agenciji.
- (6) Crna Gora je dužna da za IPARD III program uspostavi sistem za prepoznavanje svih dospjelih iznosa i za upis u knjigu dužnika svih takvih dugova, uključujući i nepravilnosti prije njihovog prijema. Ne dovodeći u pitanje član 43(5) ili bilo koje nacionalne odredbe koje se odnose na povraćaj dugova, svaki finansijski doprinos zaračunat Uniji u pogledu tih iznosa, uključujući i nepravilnosti otpisuje se na kraju druge godine od dana njihovog upisa u knjigu dužnika i odbija od sljedećeg zahtjeva za plaćanje, kako je i predviđeno članom 41(2). IPARD Agencija i Nacionalni fond su dužni da osiguraju da se svaki povraćeni iznos odobri u korist IPARD računa u evrima u roku od tri radna dana od dana povraćaja.

ČLAN 50. POSTUPCI PROVJERE I PRIHVATANJE OBRAČUNA

- (1) Odlukom o prihvatanju obračuna potvrđuje se da su finansijski izvještaji i izjave iz člana 47 (a) i (c) i koji su sastavni dio godišnjih izvještaja, potpuni, tačni i istiniti. To ne dovodi u pitanje usvajanje naknadne odluke o prihvatanju obračuna u skladu sa članom 51. Odluka o prihvatanju obračuna obuhvata i saldo IPARD računa u evrima.
- (2) Komisija obavještava Crnu Goru o rezultatima analize dostavljenih informacija, zajedno sa svim izmjenama i dopunama koje predlaže, najkasnije do 15. jula, a po završetku finansijske godine.
- (3) Iznos koji se, kao rezultat Odluke o potvrdi obračuna, obično može vratiti ili isplatiti Crnoj Gori se utvrđuje odbijanjem plaćanja po fazama u toku realizacije za datu finansijsku godinu od troška priznatog za istu godinu u skladu sa stavom 1. Taj iznos Komisija odbija od ili dodaje sljedećem plaćanju po fazama ili konačnoj isplati.
- (4) Kada je iznos koji treba oduzeti, a koji je utvrđen Odlukom o prihvatanju obračuna, veći od mogućeg narednog plaćanja, NAO je dužan da osigura da se iznos koji nije obuhvaćen saldonom odobri u korist Komisije u evrima u roku od dva mjeseca od dana obavještenja o toj odluci. Međutim, Komisija može u pojedinačnom slučaju odlučiti da svaki iznos koji mora biti odobren u njenu korist, bude odbijen od plaćanja koji ona mora izvršiti u korist Crne Gore u okviru bilo kojeg instrumenta Unije.
- (5) Ovaj član se primjenjuje *mutatis mutandis* na isplate pretfinansiranja u smislu člana 40.
- (6) Član 84 Okvirnog sporazuma ne primjenjuje se na finansijsku potvrdu računa.

ČLAN 51. USKLAĐENOST RAČUNA

- (1) Ukoliko Komisija utvrdi da su troškovi u okviru IPARD III programa nastali na način kojim se krše pravila koja su na snazi, donijeće odluku o tome koji će se iznosi izuzeti iz finansiranja Unije.
- (2) Komisija procjenjuje iznose koji će se izuzeti na osnovu njihove prirode i težine evidentirane neusklađenosti kao i na osnovu finansijske štete pričinjene Uniji.
- (3) Kada, kao rezultat bilo kojeg ispitivanja, Komisija smatra da trošak nije načinjen u skladu sa važećim pravilima, ona svoje nalaze dostavlja NAO i ukazuje na korektivne mjere koje treba preduzeti da bi se ubuduće osiguralo poštovanje tih pravila.

Obavještenje sadrži i pozivanje na ovaj član. NAO je dužan da odgovori u roku od dva mjeseca od dana prijema obavještenja, uz dostavljanje primjerka Revizorskom tijelu, i Komisija svoj stav može, shodno tome, izmijeniti. U opravdanim slučajevima, Komisija se može saglasiti da se rok za dostavljanje odgovora produži.

Nakon isteka roka za dostavljanje odgovora, Komisija može zatražiti dodatne informacije i po potrebi sazvati bilateralni sastanak.

- (4) U roku od dva mjeseca od dana prijema zahtjeva za dodatnim informacijama ili zapisnika sa bilateralnog sastanka iz trećeg podstava stava 3, NAO dostavlja sve informacije tražene tokom tog sastanka ili sve druge informacije koje smatra korisnim za ispitivanje koje je u toku.

U opravdanim slučajevima, Komisija može, na obrazloženi zahtjev NAO, odobriti produženje perioda navedenog u prvom podstavu. Zahtjev se upućuje Komisiji, a primjerak se dostavlja Revizorskom tijelu, prije isteka navedenog roka.

Nakon isteka roka iz prvog podstava, Komisija zvanično saopštava svoje zaključke NAO, a primjerak dostavlja Revizorskom tijelu, na osnovu informacija dobijenih u okviru postupka za potvrđivanje usaglašenosti obračuna. U postupku komunikacije se vrši procjena troška koji Komisija predviđa da izuzme iz finansiranja Unije.

Ukoliko Komisija predloži finansijske korekcije, NAO se daje prilika da izvrši procjenu finansijskog uticaja ove nepravilnosti. Rezultati procjene saopštavaju se Komisiji u roku od dva mjeseca od dana prijema predloga Komisije o finansijskoj korekciji. U opravdanim slučajevima, Komisija može odobriti produženje roka za dostavljanje odgovora.

- (5) NAO je dužan da obavijesti Komisiju, a primjerak dostavi Revizorskom tijelu, o korektivnim mjerama koje je preduzeo da obezbijedi usklađenost sa važećim pravilima i o datumu početka njihove primjene.
- (6) Komisija može, u bilo kojoj fazi da obustavi postupak, bez finansijskih posledica za Crnu Goru, ukoliko očekuje da potencijalni finansijski efekti neusklađenosti identifikovani tokom ispitivanja iz stava (1) neće biti veći od 10 000 evra i 2% relevantnih troškova ili iznosa koje treba nadoknaditi.
- (7) Umanjenja iznosa iz finansiranja Unije vrši Komisija od sljedećeg plaćanja po fazama ili završnog plaćanja. Međutim, na zahtjev Crne Gore i gdje je to opravdano zbog značajnosti umanjenja, Komisija može utvrditi drugačije rokove za umanjenje.
- (8) U skladu sa članom 45(1) Okvirnog sporazuma umanjenja koja vrši Komisija ne dodjeljuju se ponovo IPARD III programu.
- (9) Član 84 Okvirnog sporazuma ne primjenjuje se na potvrđivanje usaglašenosti obračuna.

ČLAN 52. POVRAĆAJ SREDSTAVA

- (1) Finansijske korekcije i ponovno korišćenje sredstava iz doprinosa Unije vrši NAO pod sljedećim uslovima:
 - (a) ako su nepravilnosti otkrivene, NAO svoja ispitivanja širi na sve aktivnosti na koje su takve nepravilnosti mogle imati uticaja;
 - (b) NAO obavještava Komisiju o odgovarajućim korekcijama, a primjerak dostavlja Revizorskom tijelu;
 - (c) iznosi doprinosa Unije koji su ukinuti i vraćeni iznosi se ponovo dodjeljuju IPARD III programu u skladu sa članom 45(2) Okvirnog sporazuma.
- (2) Kada se pošalju godišnji izvještaji, kako je predviđeno članom 48, NAO je dužan da Komisiji, uz primjerak Revizorskom tijelu, dostavi sažeti izvještaj o procedurama povraćaja preduzetim kao odgovor na nepravilnosti. Ovaj izvještaj daje presjek iznosa koji nisu još vraćeni po administrativnom i/ili sudskom postupku i po godini prvog administrativnog ili sudskog nalaza o nepravilnostima. Svaka kamata koju povrati Crna Gora a koja se može pripisati IPARD III programu u pogledu vraćenih dugova evidentira se na računu Crne Gore.
- (3) Doprinosa Unije koji IPARD Agencija nije povratila od korisnika u roku od dvije godine od dana njihovog evidentiranja u knjigu dužnika, NAO refundira u budžet Unije. Kada je to moguće, vraćeni doprinos Komisija odbija od sljedećeg plaćanja po fazama ili završnog plaćanja Crne Gore. Crna Gora treba da osigura da se svi vraćeni iznosi uplaćeni na IPARD račun u evrima u roku od tri radna dana od dana povraćaja.
- (4) Crna Gora je dužna da osigura da su svi iznosi koji treba da se povrate od korisnika, u skladu sa članom 51 Okvirnog sporazuma, ustanove, uzimajući u obzir prirodu i ozbiljnost nepravilnosti i finansijski gubitak doprinosa Unije, i da se blagovremeno upišu u knjigu dužnika. Ukoliko Komisija utvrdi da je zakašnjeli upis duga doveo do manjeg iznosa otpisanog duga u skladu sa stavom (3), ona utvrđuje finansijske korekcije koje se primijenjuju na osnovu člana 51 ovog Sporazuma.
- (5) Kada je moguće izvršiti povraćaj iz stava 1, a kada kombinovani ukupan iznos izjava o troškovima prelazi maksimalno dozvoljenih 95% predviđenih članom 38(5) ili nakon što je izvršeno konačno plaćanje Unije za IPARD III program, NAO treba da refundira vraćene iznose u budžet Unije u skladu sa postupcima propisanim članom 46 Okvirnog sporazuma.
- (6) Svi doprinosi Unije za IPARD III program koji nisu vraćeni na dan konačnog zatvaranja kako je navedeno u členu 48 (1) Okvirnog sporazuma i člana 45 ovog Sporazuma otpisuju se u knjizi dužnika i odgovarajući iznos se refundira budžetu Evropske unije. Ova isplata ne dovodi u pitanje usvajanje naknadne odluke u skladu sa članom 51 ovog Sporazuma.

ODJELJAK VI NADGLEĐANJE, EVALUACIJA I IZVJEŠTAVANJE

GLAVA 1: NADGLEĐANJE PROGRAMA

ČLAN 53 NADGLEĐANJE PROGRAMA I INDIKATORI ZA NADGLEĐANJE

- (1) Upravljačko tijelo IPARD-a i Odbor za nadgledanje IPARD III programa ("Odbor za nadgledanje IPARD III") prate EFIKASNOST i kvalitet sprovođenja IPARD III programa. Oni izvještavaju IPA odbor za nadgledanje i Komisiju o napretku realizacije mjera.
- (2) Nadgledanje se vrši pozivanjem na odgovarajuće indikatore predstavljene u IPARD III programu.

ČLAN 54. ODBOR ZA NADGLEĐANJE IPARD III PROGRAMA

- (1) Odborom za nadgledanje IPARD III programa, koji se osniva nakon usvajanja programa, predsjedava viši predstavnik Crne Gore, koji ima pravo glasa.
- (2) Komisija, Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija, NAO i NIPAK učestvuju u radu Odbora za nadgledanje IPARD III programa bez prava glasa.
- (3) Za potrebe člana 53(1) Okvirnog sporazuma, Odbor za nadgledanje IPARD III programa ispituje rezultate IPARD III programa, a naročito ostvarivanje ciljeva postavljenih za različite mjere i napredak u korištenju finansijskih sredstava dodijeljenih za te mjere. U tom pogledu, Upravljačko tijelo IPARD programa je dužno da osigura da sve relevantne informacije o napretku mjera budu dostupne Odboru za nadgledanje i NIPAK-u.
- (4) Odbor za nadgledanje IPARD III programa periodično kontrolira napredak ostvaren u realizaciji ciljeva postavljenih IPARD III programom. U tu svrhu, Odboru se naročito mora dostaviti sljedeće:
 - (a) informacije o svim sektorima ili mjerama gdje se naišlo na poteškoće;
 - (b) informacije o rezultatima sprovedenih provjera.
- (5) U pogledu odbora za nadgledanje IPARD III programa, član 53(4)(g) Okvirnog sporazuma treba tumačiti na takav način da Odbor za nadgledanje IPARD III programa razmatra i odobrava, po potrebi, svaki predlog od strane Upravljačkog tijela IPARD programa za izmjene i dopune IPARD III programa koji se podnosi Komisiji, uz primjerak za NIPAK i NAO.
- (6) Bez obzira na odredbe člana 8(4), Odbor za nadgledanje IPARD III programa može, nakon konsultacija sa Upravljačkim tijelom IPARD programa i IPARD Agencijom, predložiti Upravljačkom tijelu da podnese Komisiji, uz dostavljanje primjerka za NIPAK i NAO, izmjene i dopune ili pregled IPARD III programa, kako bi se obezbijedilo ostvarivanje ciljeva Programa i kako bi se poboljšala efikasnost pružene podrške.
- (7) Odbor za nadgledanje IPARD III programa razmatra i odobrava godišnje i završne izvještaje o sprovođenju prije njihovog slanja NIPAK-u za podnošenje Komisiji, uz primjerak za NAO i Revizorsko tijelo.
- (8) Odbor za nadgledanje IPARD III programa dužan je da ispituje evaluacije IPARD III programa iz člana 57.
- (9) Odbor za nadgledanje IPARD III programa dužan je da razmotri i odobri plan vidljivosti i komunikacije iz člana 30, kao i sva naknadna ažuriranja plana.

- (10) Odbor za nadgledanje IPARD III programa konsultuje se u pogledu aktivnosti za tehničku pomoć u okviru IPARD III programa. Odbor svake godine razmatra i odobrava indikativni godišnji akcioni plan za sprovođenje aktivnosti tehničke pomoći, uključujući i indikativne iznose u svrhu informisanja.
- (11) Kada je za potrebe IPARD III programa neophodno da se da mišljenje o bilo kojem pitanju, Odbor za nadgledanje IPARD III programa treba da postupi u skladu sa takvim zahtjevom.
- (12) Sve konačne verzije dokumenata sa sastanaka Odbora za nadgledanje IPARD III programa dostupne su javnosti.
- (13) Odbor za nadgledanje IPARD III programa sastaje se najmanje dva puta u roku od 12 mjeseci.

ČLAN 55. INDIKATORI

- (1) Napredak, efikasnost i uspješnost IPARD III programa u pogledu postavljenih ciljeva mjeri se pomoću indikatora u odnosu na početno stanje kao i na napredak u pogledu finansijske realizacije.
- (2) IPARD III program bliže uređuje ograničen broj dodatnih indikatora specifičnih za taj program.

GLAVA 2: EVALUACIJA

ČLAN 56. PRINCIPI ZA EVALUACIJU IPARD III PROGRAMA

- (1) U svrhu člana 54 Okvirnog sporazuma, evaluacije imaju za cilj da poboljšaju kvalitet, uspješnost i dosljednost podrške iz fondova Unije i strategije i sprovođenje IPARD III programa.
- (2) Program IPARD III podliježe *ex-ante* i *ex-post* evaluaciji i, ukoliko Komisija smatra da je to potrebno, privremenim evaluacijama koje sprovode nezavisni procjenjivači za koje je odgovorna Crna Gora.
- (3) Evaluacije procjenjuju sprovođenje IPARD III programa u odnosu na postizanje ciljeva postavljenih članom 16(7) Okvirnog sporazuma.
- (4) Evaluacije ispituju stepen iskorišćenosti resursa, uspješnost i djelotvornost programiranja, njegov društveno-ekonomski uticaj i uticaj na utvrđene ciljeve i prioritete. Evaluacije obuhvataju ciljeve IPARD III programa i za cilj imaju izvlačenje pouka u vezi sa politikom ruralnog razvoja. Treba da utvrde faktore koji su doprinijeli uspjehu ili neuspjehu sprovođenja IPARD III programa, uključujući i održivost aktivnosti i prepoznavanje najboljih praksi.
- (5) Izvještaji o evaluaciji treba da objasne primijenjenu metodologiju i obuhvate procjenu kvaliteta podataka i nalaza.
- (6) Kvalitet i implikacije evaluacija procjenjuje Upravljačko tijelo IPARD programa, Odbor za nadgledanje IPARD III programa i Komisija.
- (7) Rezultati *ex-ante* i privremenih evaluacija se uzimaju u obzir prilikom ciklusa planiranja i sprovođenja.

ČLAN 57 EX-ANTE EVALUACIJA IPARD III PROGRAMA

- (1) *Ex-ante* evaluacija čini sastavni dio izrade IPARD III programa i ima za cilj optimizaciju raspodjele budžetskih resursa i poboljšanje kvaliteta planiranja. Treba da identifikuje i procijeni srednjeročne i dugoročne potrebe, ciljeve koje treba postići, očekivane rezultate, kvantifikovane ciljeve, dodatnu vrijednost Unije, opseg do kojeg su ciljevi uzeti u obzir, u skladu sa članom 16(7) Okvirnog sporazuma, stečena znanja i kvalitet postupaka za sprovođenje, nadgledanje programa, evaluaciju i finansijsko upravljanje.
- (2) Crna Gora je dužna da obezbijedi da *ex-ante* procjenitelj bude uključen u process izrade IPARD III programa, u izradu SWOT analize tj. Razvoj analize strategijskog menadžmenta, kao i u kreiranje logike intervencije Programa i definisanje ciljeva Programa.
- (3) *Ex-ante* evaluacija vrši se pod odgovornošću Crne Gore.

ČLAN 58 PLAN EVALUACIJE IPARD III PROGRAMA

- (1) Upravljačko tijelo IPARD programa sastavlja plan evaluacije za IPARD III program, u konsultaciji sa NIPAK-om, u skladu sa članom 56 Okvirnog sporazuma. Plan evaluacije podnosi se Odboru za nadgledanje najkasnije godinu dana nakon što Komisija usvoji IPARD III program.
- (2) Upravljačko tijelo IPARD programa i Odbor za nadgledanje IPARD III programa koriste plan evaluacije za:
 - (a) analizu napretka IPARD III programa u pogledu njegovih ciljeva pomoću rezultata i, po potrebi, indikatora uticaja;
 - (b) unapređenje kvaliteta IPARD III programa i njegovog sprovođenja;
 - (c) razmatranje predloga za značajne i suštinske promjene IPARD III programa;
 - (d) pripremu periodične i naknadne, *ex post* evaluacije.
- (3) Upravljačko tijelo IPARD programa dužno je da izvještava Odbor za nadgledanje IPARD III programa svake godine o postignutim rezultatima iz plana evaluacije, uz dostavljanje primjerka izvještaja Revizorskom tijelu. Pregled aktivnosti sadržan je u godišnjem izvještaju kako je propisano u članu 61.

ČLAN 59 PRIVREMENA EVALUACIJA

- (1) Ukoliko Komisija to smatra potrebnim, u trećoj godini nakon usvajanja prve odluke o povjeravanju zadataka sprovođenja budžeta IPARD III programa, vrši se privremena evaluacija.
- (2) Privremena evaluacija predlaže mjere za poboljšanje kvaliteta IPARD III programa i njegovog sprovođenja, po potrebi. Crna Gora je dužna da naročito osigura da se privremenom evaluacijom izvrši pregled početnih rezultata IPARD III programa, njihove usklađenosti sa *ex-ante* evaluacijom, relevantnosti kratkoročnih ciljeva i opsega u kom su postignuti. Takođe ova evaluacija procjenjuje kvalitet nadgledanja i sprovođenja i iskustvo stečeno u uspostavljanju sistema za sprovođenje IPARD III programa.
- (3) Privremena evaluacija se podnosi Odboru za nadgledanje IPARD III programa i Komisiji do 31. decembra godine koja je navedena u stavu 1.

- (4) Pored evaluacije iz člana 56(7), Odbor za nadgledanje IPARD III programa, Upravljačko tijelo IPARD programa i Komisija razmatraju zaključke procjene u cilju revizije IPARD III programa.
- (5) Upravljačko tijelo IPARD programa dužno je da obavještava Komisiju o mjerama preduzetim u odnosu na preporuke iz izvještaja o evaluaciji. Ukoliko Crna Gora ne podnese izvještaj o privremenoj evaluaciji iz stava (3), primjenjuju se odredbe člana 39(5).

ČLAN 60. *EX-POST* EVALUACIJA

- (1) Najkasnije do kraja prve godine nakon perioda sprovođenja programa, Crna Gora dužna je da pripremi *ex-post* evaluaciju IPARD III programa. Ovaj izvještaj treba da bude završen i dostavljen Komisiji najkasnije do kraja te godine.
- (2) Na osnovu rezultata već dostupnih evaluacija, kao i na osnovu pitanja evaluacije od značaja za IPARD III program, *ex-post* evaluacija treba da obuhvati iskorišćenost resursa, uspješnost i efikasnost IPARD III programa, njegov uticaj i usaglašenost sa *ex-ante* evaluacijom. Evaluacija treba da obuhvati faktore koji doprinose uspjehu ili neuspjehu sprovođenja, dostignuća i rezultate IPARD III programa, uključujući i njihovu održivost. Treba da izvuče i zaključke od značaja za IPARD III program i proces proširenja.
- (3) Ukoliko Crna Gora ne podnese izvještaj o sprovedenoj *ex-post* evaluaciji iz stava (1), primjenjuje se član 39(5).

GLAVA 3: IZVJEŠTAVANJE

ČLAN 61 GODIŠNJI I ZAVRŠNI IZVJEŠTAJI O SPROVOĐENJU

- (1) Do 30. juna svake godine nakon jedne pune kalendarske godine od sprovođenja IPARD III programa Upravljačko tijelo IPARD programa, nakon savjetovanja sa IPARD Agencijom sastavlja godišnji izvještaj o sprovođenju IPARD programa u prethodnoj kalendarskoj godini, u skladu sa članom 62(6) Okvirnog sporazuma. Prvi dostavljeni izvještaj obuhvata kalendarsku 2021. godinu pa nadalje.
- (2) Upravljačko tijelo IPARD programa sačinjava završni izvještaj o sprovođenju IPARD III programa. Završni izvještaj se podnosi najkasnije šest mjeseci nakon krajnjeg dana prihvatljivosti troškova u okviru IPARD III programa, u skladu sa članom 29(4) Okvirnog sporazuma.
- (3) Godišnji izvještaji o sprovođenju obuhvataju prethodnu kalendarsku godinu i uključuju podatke koji se odnose na kalendarsku godinu prije i kumulativne finansijske podatke i podatke dobijene nadgledanjem za cjelokupan period sprovođenja IPARD III programa, kao i grupisane tabele za nadgledanje. Završni izvještaj o sprovođenju IPARD III programa treba da obuhvati čitav period sprovođenja i može obuhvatiti i posljednji godišnji izvještaj.
- (4) Izvještaji iz stava (1) i (2) dostavljaju se, nakon što ih pregleda i odobri Odbor za nadgledanje IPARD III programa NIPAK-u koji ih šalje Komisiji, uz primjerak za NAO i Revizorsko tijelo.
- (5) Svi godišnji i završni izvještaji o sprovođenju treba da obuhvate sljedeće informacije:
 - (a) svaku promjenu opštih uslova od značaja za sprovođenje IPARD III programa a naročito najvažnije socio-ekonomske trendove, promjene nacionalnih, regionalnih ili sektorskih

politika i, gdje je to potrebno, njihov uticaj na dosljednost između IPARD III podrške i podrške iz drugih finansijskih instrumenata Unije;

- (b) napredak u sprovođenju prioriteta i mjera u pogledu postizanja ciljeva IPARD III programa, u vezi sa finansijskim podacima, zajedničkim i za program specifičnih indikatora, i kvantifikovanim vrijednostima ciljeva, uključujući, po potrebi, i promjene u vrijednosti indikatora rezultata. Podaci koji se prenose moraju biti povezani sa vrijednostima indikatora za potpuno sprovedene aktivnosti i takođe, gdje god je to moguće, imajući u vidu faze sprovođenja za odabrane aktivnosti. Oni takođe treba da definišu sintezu nalaza svih evaluacija programa koje su postale dostupne u toku prethodne kalendarske godine, sva pitanja koja utiču na sprovođenje programa i preduzete mjere;
- (c) finansijske obaveze i troškove po mjerama, i sažetak preduzetih aktivnosti u pogledu plana evaluacije;
- (d) korake koje su preduzeli Upravljačko tijelo IPARD programa, odnosno IPARD Agencija i Odbor za nadgledanje IPARD III programa kao pomoć u obezbjeđivanju kvaliteta i uspješnosti sprovođenja, a naročito:
 - i. kratak pregled svih značajnih problema na koje se naišlo u sprovođenju IPARD III programa i sve preduzete aktivnosti, uključujući i one o preporukama za prilagođavanja, u skladu sa stavom 8;
 - ii. kratak pregled rezultata kontrola sprovedenih po mjerama i otkrivenim nepravilnostima;
 - iii. kako je iskorišćena tehnička pomoć;
 - iv. korake koji su preduzeti za angažovanje lokalnih tijela u većoj mjeri;
 - v. korake preduzete za obezbjeđenje javne promocije IPARD III programa;
 - vi. podatke kojima se pokazuje da sredstva Unije dopunjuju finansiranje raspoloživo u Crnoj Gori.
- (e) korake preduzete da bi se obezbijedila koordinacija ukupne pretpristupne pomoći Unije iz člana 4;
- (f) finansijske tabele koje prikazuju troškove Unije, nacionalne i ukupne troškove po mjeri i/ili sektoru;
- (g) pregled aktivnosti preduzetih u odnosu na plan evaluacije, u skladu sa članom 58;
- (h) opis aktivnosti izvršenih u cilju sprovođenja plana vidljivosti i komunikacije iz člana 32.

Sadržaj i predstavljanje godišnjih i završnih izvještaja o sprovođenju zasnivaju se na smjernicama Komisije.

- (6) Komisija je dužna da obavijesti Crnu Goru u roku od 15 radnih dana od dana prijema godišnjih izvještaja o sprovođenju ako isti nisu prihvatljivi, u suprotnom oni se smatraju prihvatljivim.
- (7) Komisija obavještava Crnu Goru o svojim primjedbama u roku od tri mjeseca od datuma prijema godišnjeg izveštaja o sprovođenju i u roku od četiri mjeseci od datuma prijema završnog izvještaja o implementaciji. Ukoliko Komisija ne dostavi primjedbe u tim rokovima, izvještaji će se smatrati prihvaćenim.

- (8) Ukoliko, nakon ovog pregleda, Komisija uputi primjedbe Crni Gori o pitanjima koja značajno utiču na sprovođenje IPARD III programa, Crna Gora je dužna da obavijesti Komisiju o aktivnostima preduzetim u pogledu tih primjedbi u roku od tri mjeseca. Kada Komisija, ne dovodeći u pitanje Odluke koje će se donijeti u skladu sa članovima 50 i 51, Crna Gora da preporuke za prilagođavanja koje za cilj imaju poboljšanje uspješnosti nadgledanja ili pravila upravljanja IPARD III programom, Crna Gora potom preduzima korake za poboljšanje nadgledanja ili pravila upravljanja ili objašnjava zašto te korake nije preduzela u roku od tri mjeseca od dana prijema primjedbi Komisije. O ovim aktivnostima se mora obavijestiti Odbor za nadgledanje IPARD III programa.

ODJELJAK VII ZAVRŠNE ODREDBE

ČLAN 62

Članovi od 81 do 84 i članovi od 88 do 91 Okvirnog sporazuma se primjenjuju *mutatis mutandis* na ovaj Sporazum.

ČLAN 63 PRIMJENJIVOST SEKTORSKIH SPORAZUMA NA IPA

Sektorski sporazumi potpisani u okviru prethodnih Instrumenata za pretpristupnu podršku između Komisije i Crne Gore i dalje se primjenjuju na podršku koja je odobrena na osnovu prethodnih instrumenata pretpristupne podrške, dok se ta podrška ne završi u skladu sa uslovima predmetnih Sektorskih sporazuma. Međutim, članovi 47 do 51 ovog Sporazuma primjenjuju se u odnosu na troškove u okviru IPA kada je pokrenut postupak finansijskog potvrđivanja računa ili potvrđivanja usaglašenosti obračuna nakon stupanja na snagu ovog Sporazuma.

ČLAN 64. VIŠA SILA I IZUZETNE OKOLNOSTI

- (1) Nijedna strana nije odgovorna za bilo kakvo neizvršavanje svojih obaveza prema ovom sporazumu ukoliko je spriječena ili kasni u izvršavanju tih obaveza usljed *više sile* ili izuzetnih okolnosti.
- (2) O slučajevima *više sile* ili izuzetnim okolnostima pismeno se obavještavaju IPARD Agencija i NAO, s relevantnim dokazima koje IPARD Agencija i NAO smatraju zadovoljavajućim, u roku od petnaest radnih dana od dana kada je korisnik ili osoba koju je on ovlastio u mogućnosti da to učini.

ČLAN 65. ADRESE ZA KOMUNIKACIJU

Sva komunikacija u vezi sa sprovođenjem ovog Sporazuma šalje se na sljedeće adrese:

- (1) Za svu komunikaciju osim one iz tačke (2):

Za Evropsku uniju:

Evropska komisija
Generalna direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj
Jedinica za susjedstvo, proširenje i pretpristupnu pomoć
Rue de la Loi 130

BE - 1049 Brisel

Web stranica: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/international-cooperation/enlargement_en

Za Crnu Goru

Vlada Crne Gore
Ministarstvo evropskih poslova
Bulevar Revolucije 15
Crna Gora – 81000 Podgorica
Tel: +382 20 481 301
E-mail: kabinet@mep.gov.me

Vlada Crne Gore
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
Rimski trg 46
Crna Gora – 81000 Podgorica
Tel: +382 20 482 109
E-mail: kabinet@mpsv.gov.me

(2) Za komunikaciju koja se odnosi na informacije iz člana 51 (2) Okvirnog sporazuma, adrese su sljedeće:

Za Evropsku uniju:

Evropska komisija
OLAF – Evropska kancelarija za borbu protiv prevara
Direkcija C
30, Rue Joseph II
BE - 1049 Brisel
Web stranica: http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.htm

Za Crnu Goru

Vlada Crne Gore
Ministarstvo finansija
Nacionalni službenik za ovjeravanje
Stanka Dragojevića 2
E-mail: mf@mif.gov.me

Ministarstvo finansija
Služba za koordinaciju borbe protiv prevara (AFCOS)
Stanka Dragojevića 2
Crna Gora - 81000 Podgorica
Tel: +382 20 242 835
E-mail: nataša.kovacevic@mif.gov.me

ČLAN 66 NEISPUNJAVANJE OBAVEZA I RASKID UGOVORA

Ne dovodeći u pitanje član 90 Okvirnog sporazuma, kada Komisija otkrije neispunjavanje obaveza iz ovog Sporazuma, ona:

- (a) obavještava Crnu Goru o svojim namjerama, uz obrazloženje(e), i
- (b) ima pravo da, u pogledu IPARD III programa, ali ne dovodeći u pitanje Odluke iz članova 50 i 51:
 - (i) izvrši finansijske korekcije prema Crnoj Gori;
 - (ii) obustavi prenos novca Crnoj Gori;
 - (iii) se uzdrži od preuzimanja bilo kakvih novih finansijskih obaveza u ime Unije; i
 - (iv) po potrebi, raskine ovaj Sporazum počev od trenutka kada je prvi put otkriveno neispunjavanje obaveza.

ČLAN 67 STUPANJE NA SNAGU

Ovaj Sporazum stupa na snagu na dan kada Strane ugovornice jedna drugu obavijeste u pisanoj formi o prihvatanju Sporazuma u skladu sa postojećim internim zakonodavstvom ili procedurom svake od Strana.

ČLAN 68 POTPIS

Ovaj Sporazum sačinjen je u dva primjerka na engleskom jeziku.

Potpisao, za i u ime Vlade Crnu Goru, u Podgorici, dana 08.12.2022. godine

G-din Vladimir JOKOVIĆ
potpredsjednik Vlade za ekonomski sistem
i ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Potpisano, za i u ime Evropske komisije, u Briselu, dana 13.12.2022. godine

G-din Wolfgang BURTSCHER
Generalni direktor za poljoprivredu i ruralni razvoj
Imenovani službenik za ovjeravanje

ANEKSI

ANEKS 1 GLAVNE FUNKCIJE SISTEMA UNUTRAŠNJE KONTROLE

Strukture, organi i tijela sistema interne kontrole, kako je definisano članovima 10(1)(c) i 10(2) Okvirnog sporazuma, treba da imaju organizacionu strukturu koja im omogućava vršenje sljedećih glavnih funkcija u pogledu IPARD troškova:

Osnovni pristup za dodjelu funkcija i odgovornosti se utvrđuje u skladu sa sljedećom tabelom:

Opšte funkcije	Posebne funkcije	Upravljačka struktura		Upravljačko tijelo IPARD programa	
		Kancelarija za podršku službeniku NAO	Nacionalni fond	IPARD Agencija	Upravljačko tijelo IPARD programa
Funkcije upravljanja	Odabir mjera				*
	Nadgledanje programa				*
	Upravljanje IPA III računima i finansijskim poslovanjem		*		
	Evaluacija				*
	Izvještavanje			*	*
	Koordinacija				*
Funkcije plaćanja	Odobranje i kontrola preuzetih obaveza			*	
	Odobranje i kontrola plaćanja		(*)	*	
	Izvršenje plaćanja			*	
	Knjiženje preuzetih obaveza i plaćanja		*	*	
	Upravljanje dugom		*	*	
	Trezor		*		
Funkcije sprovođenja	Odabir projekata			*	
	Javnost			*	*
	Provjerljivost i kontrola nad mjerama			*	*
	Obezbeđivanje djelotvornog funkcionisanja sistema interne kontrole	*			
Funkcije revizije	Interna revizija	*	*	*	

U slučaju da je označena kao neobavezna (*) funkcija se može dodijeliti zavisno od veličine, odgovornosti i ostalih posebnih karakteristika sistema interne kontrole.

Izuzev u slučaju da Komisija izričito i eksplicitno navede drugačije, dodjela funkcija i odgovornosti ne smije biti u suprotnosti sa osnovnim pristupom prikazanim u ovom Aneksu.

Funkcije upravljanja

- (a) *Odabir mjera*: cilj ove funkcije je da je, u skladu sa članom 10(1)(c)(i) Okvirnog sporazuma, Upravljačko tijelo ono koje je odgovorno za odabir mjera i njihovo promovisanje uključujući i odabir mjera za svaki poziv u skladu sa članom 8(2)(c) ovog Sporazuma.
- (b) *Nadgledanje programa*: cilj ove funkcije jeste nadgledanje uspješnosti i kvaliteta sprovođenja IPARD III programa. Sprovodi se pozivanjem na odgovarajuće fizičke, ekološke i finansijske indikatore. Takođe osigurava odabir aktivnosti za finansiranje u skladu sa važećim kriterijumima i mehanizmima primjenjivim na program i u skladu su sa relevantnim nacionalnim pravilima i pravilima Unije.
- (c) *Upravljanje IPA III računima i finansijskim operacijama*: cilj ove funkcije je da osigura nesmetano finansijsko upravljanje uključujući evidentiranje aktivnosti, prenos sredstava i vršenje finansijskih prilagođavanja kada je to potrebno.
- (d) *Evaluacija*: cilj ove funkcije je poboljšanje kvaliteta, uspješnosti i usklađenosti podrške iz fondova Unije i strategije i sprovođenja IPARD III programa. Procjenama se ispituje stepen iskorišćenosti resursa, uspješnost i efikasnost planiranja i njegov socio-ekonomski uticaj na definisane prioritete, i po pravilu, treba da ih prate kriterijumi i indikatori postignutog uspjeha.
- (e) *Izveštavanje*: cilj ove funkcije je da se osigura da se o sprovođenju Programa i napretku ostvarenom u pojedinačnim aktivnostima i mjerama izvještava na način koji pomaže obezbjeđenje uspješnog i efikasnog sprovođenja mjere, pomoću adekvatnih sistema informisanja i komunikacije.
- (f) *Koordinacija*: cilj ove funkcije je da usmjerava i nadgleda rad Odbora za nadgledanje IPARD III programa kako je propisano članom 53 Okvirnog sporazuma prvenstveno kroz dostavljanje dokumenata potrebnih za praćenje kvaliteta sprovođenja programa.

Funkcije plaćanja

- (a) *Odobranje i kontrola obaveza i plaćanja*: cilj ove funkcije je da se utvrdi da li su prijave za odobranje aktivnosti (investicija) i naknadnog iznosa koji treba isplatiti podnosiocima zahtjeva ili njihovim punomoćnicima u skladu sa Sporazumima i da li su prihvatljivi za traženu pomoć od Unije, koja treba, *između ostalog*, da obuhvati i administrativne kontrole i kontrole na licu mjesta, naročito one koje se tiču regularnosti i zakonitosti troška:
 - (i) provjeru prihvatljivosti zahtjeva za odobrenje i zahtjeva za plaćanje;
 - (ii) provjeru usklađenosti sa preuzetim obavezama, koje se odnose na odobrenja projekata;
 - (iii) prema potrebi, provjeru tenderskih postupaka i postupaka ugovaranja i provjeru izvršenih radova ili pruženih usluga;
 - (iv) primjenu neophodnih kontrola, uključujući provjere mogućih vještački stvorenih uslova za dobijanje plaćanja.

Provjere mogu obuhvatiti provjere prije odabira projekata, ponovna mjerenja, provjere kvaliteta i količine isporučenih roba ili usluga, kontrolu analize ili uzorka, provjere prije isplate, *ex-post* provjere isplata i sve posebne odredbe za sprovođenje Sporazuma koje se odnose na regularnost i zakonitost troškova. Da bi se utvrdila regularnost i zakonitost, kontrole, gdje je to potrebno, treba da obuhvate ispitivanja tehničke prirode koja mogu biti i ekonomsko-finansijske procjene ili specifične procjene poljoprivredne, tehničke ili naučne prirode.

- (b) *Izvršenje plaćanja*: cilj ove funkcije je davanje instrukcija bankarima Upravnog tijela IPARD programa/IPARD Agencije, odnosno, u odgovarajućim slučajevima, vladinim kancelarijama za plaćanja da isplate odobreni iznos podnosiocima zahtjeva (ili njihovom punomoćniku/njihovim punomoćnicima).
- (c) *Knjiženje preuzetih obaveza i plaćanje*: cilj ove funkcije jeste evidentiranje svih obaveza i plaćanja u posebnim računovodstvenim evidencijama za IPARD III troškove, koji su obično u formi sistema elektronske obrade podataka i priprema periodičnih pregleda troškova, uključujući i izjave o troškovima upućene Komisiji. Računovodstvena evidencija treba da obuhvati i sredstva koja finansiraju fondovi IPARD III programa, naročito u pogledu nerazjašnjenih dužnika.
- (d) *Upravljanje dugom*: cilj ove funkcije je uspostavljanje sistema evidencije svih dospjelih iznosa i za evidentiranje takvih iznosa u knjigu dužnika, uključujući i nepravilnosti, prije njihovog prijema.
- (e) *Trezor*: cilj ove funkcije je organizovanje bankarskih računa, traženja sredstava od Komisije, provjera postojanja i ispravnosti elemenata sufinansiranja, odobravanje prenosa IPARD III sredstava od Komisije ka IPARD Agenciji ili korisnicima i finansijska komunikacija sa Komisijom, koja obuhvataju kvartalne zahtjeve za isplatu i godišnje izjave.

Organizaciona struktura predviđa jasnu raspodjelu ovlašćenja i odgovornosti na svim operativnim nivoima i razdvajanje funkcija plaćanja iz tački (a), (b) i (c), čije se odgovornosti utvrđuju u organizacionoj šemi.

Funkcije sprovođenja

- (a) *Odabir projekata*: cilj ove funkcije je odabir projekta u skladu sa kriterijumima, mehanizmima i pravilima koja važe za IPARD III program. Izuzetno, ovu funkciju može vršiti Upravljačko tijelo za mjere „Sprovođenje strategija lokalnog razvoja – LEADER pristup“ i „Tehnička pomoć“.
- (b) *Javnost*: ciljevi ove funkcije su i:
 - (i) objavljivanje poziva za podnošenje zahtjeva i objavljivanje kriterijuma i uslova prihvatljivosti, uključujući informacije o ugovornim obavezama i mogućim sankcijama u slučaju nepoštovanja tih obaveza i, gdje je potrebno, izdavanje odobrenja za početak radova; i
 - (ii) isticanje uloge Unije i osiguravanje transparentnost pomoći Unije.
- (c) *Provjerljivost i kontrola nad mjerama*: Upravljačko tijelo IPARD programa i IPARD Agencija dostavljaju ex-ante procjenu provjerljivosti i kontrole nad mjerama koje treba uključiti u program IPARD III u skladu s Aneksom A, Klauzulom 6a(3)(b) i Klauzulom 6b(1)(a) Okvirnog sporazuma.

Upravljačko tijelo IPARD programa i IPARD Agencija takođe vrše procjenu provjerljivosti i kontrole nad mjerama u toku sprovođenja IPARD III programa.

- (d) *Obezbjedivanje efikasnog funkcionisanja sistema interne kontrole*: cilj ove funkcije je konstantna provjera da li sistem interne kontrole dobro funkcioniše, uključujući neophodne mjere koje se preduzimaju nakon nalaza revizije i utvrđenih nepravilnosti.

Funkcije revizije

Interna revizija: cilj ove funkcije je da osigura da su sve propisane posebne aktivnosti sprovedene kako bi se višem nivou rukovođenja obezbijedio nezavisan pregled podređenih sistema.

ANEKS 2 OKVIR INTERNE KONTROLE

Za potrebe Aneksa B Okvirnog sporazuma primjenjuju se sledeće odredbe:

1. Kontrolno okruženje

Opšte dopunske odredbe za Odjeljak 1 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Delegiranje (prenošenje)

Dio ili cjelokupne funkcije evaluacije, izvještavanja, odobravanja i kontrole⁴ mogu se prenijeti na druga tijela ukoliko su ispunjeni sljedeći uslovi:

- (1) Mora se sklopiti pisani i potpisani sporazum u kojem se navodi, osim delegiranih zadataka, priroda informacija i prateća dokumentacija koja se podnosi tijelu koje delegira i vremenski rokovi u kojima se ona mora podnijeti. Sporazum mora omogućiti tijelima koja delegiraju da ispune kriterijume iz Aneksa B Okvirnog sporazuma i ovog Aneksa. Mora postojati odgovarajući revizorski trag.

Sporazum treba da omogući ovlašćenim agentima ili predstavnicima Crne Gore ili Unije pristup informacijama koje posjeduju tijela kojima su delegirane ove funkcije kao i mogućnost ispitivanja prijava od strane tih službenika, uključujući i sprovođenje kontrole projekata i korisnika podrške i pristup svim drugim informacijama koje su im potrebne za realizaciju njihovih zadataka.

- (2) Predmetne strukture, organi i tijela sistema upravljanja i kontrole (u daljem tekstu: SUK) u svim slučajevima ostaju odgovorna za uspješno upravljanje predmetnom IPARD podrškom. Navedene strukture snose punu odgovornost za zakonitost osnovnih transakcija uključujući i zaštitu finansijskih interesa Unije.
- (3) Odgovornosti i obaveze drugog tijela, posebno u pogledu kontrole i provjere usklađenosti sa Sporazumima i svim vežaćim smjernicama, se moraju jasno utvrditi.
- (4) Navedene strukture, organi i tijela sistema upravljanja i kontrole treba da osiguraju da to tijelo raspolaže efikasanim sistemom kojim se obezbjeđuje ispunjavanje njegovih obaveza na zadovoljavajući način.
- (5) To tijelo izričito potvrđuje navedenim strukturama, organima i tijelima sistema upravljanja i kontrole da suštinski ispunjava svoje odgovornosti i opisuje korištena sredstva.
- (6) Navedene strukture, organi i tijela sistema upravljanja i kontrole treba redovno da pregledaju, prenijete funkcije kako bi se potvrdilo da su izvršene aktivnosti zadovoljavajućeg standarda i da su u skladu sa Sporazumima.
- (7) Revizorsko tijelo podnosi izvještaj o delegiranim funkcijama kao da njima upravlja sam subjekt koji ih je delegirao.

Uslovi iz tačaka (1), (2), (3) i (5) primjenjuju se *mutatis mutandis* u slučajevima gdje funkcije tijela koje delegira vrši drugo tijelo u okviru svojih redovnih aktivnosti na osnovu nacionalnog zakonodavstva.

⁴ Funkcije izvršenja plaćanja, računovodstvene evidencije preuzetih obaveza i plaćanja ni u kojem slučaju ne smiju se prenositi.

Posebne dopunske odredbe Odjeljka 1 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Odnosi se na Odjeljak 1 Aneksa B Okvirnog sporazuma.

Za potrebe tačke 4.2. Profesionalni razvoj iz Odjeljka 1 Aneksa B Okvirnog sporazuma obuka osoblja mora biti odgovarajuća na svim operativnim nivoima, uključujući podizanje svijesti o prevarama.

Za potrebe člana 4.4. Planiranje sukcesije i pravila o delegiranju iz odjeljka 1 Aneksa B Okvirnog sporazuma, opisi poslova uključuju utvrđivanje finansijskih ograničenja preuzetih obaveza i plaćanja tijelu nosioca posla.

2. Procjena rizika

[bez dopunskih odredbi]

3. Kontrolne aktivnosti

Opšte dopunske odredbe Odjeljka 3 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Obezbjedivanje dobrih i odgovornih internih kontrola zahtjeva sljedeće zajedničke pisane procedure:

A. Procedure za odobravanje zahtjeva za podršku i zahtjeva za isplatu:

- (1) Relevantne strukture, organi i tijela sistema upravljanja i kontrole propisuju detaljne procedure za prijem, evidentiranje i obradu zahtjeva za odobravanje projekata, zahtjeva za isplatu i faktura uključujući i opis svih dokumenata koji se koriste.
- (2) Svaki službenik zadužen za odobravanje mora imati na raspolaganju detaljnu kontrolnu listu provjera koje treba sprovesti, i mora potvrditi u pratećoj dokumentaciji zahtjeva za isplatu da su te provjere izvršene. To potvrđivanje može se izvršiti elektronskim putem. Mora postojati dokaz o sistematičnom pregledu, kao što je uzorak, sistemskom ili planskom pregledu rada koji vrši stariji službenik. Analiza projekta mora se sprovesti shodno načelima dobrog finansijskog upravljanja.
- (3) Zahtjev za isplatu odobrava se za isplatu tek nakon što su izvršene sve potrebne provjere kako bi se osigurala usklađenost sa Sporazumima. Te provjere uključuju one koje zahtjeva uredba kojom su propisane posebne mjeru u okviru koje se podrška traži, kao i one koje su propisane članom 51 Okvirnog sporazuma kako bi se spriječile i uočile nepravilnosti i prevara sa posebnim osvrtom na uočene rizike.
- (4) Uprava mora na odgovarajućem nivou biti redovno i pravovremeno informisana o rezultatima sprovedenih administrativnih provjera i provjera na licu mjesta tako da se uvijek u obzir može uzeti adekvatnost tih provjera prije nego što se zahtjev za isplatu izvrši.
- (5) Realizovane administrativne provjere se moraju detaljno opisati u kontrolnoj listi (vidi (2)) koja prati svaki zahtjev ili grupu zahtjeva za isplatu. Kontrolnu listu treba da prati potvrda o prihvatljivosti odobrenih zahtjeva za isplatu i prirodi, obimu i ograničenjima izvršenih provjera. Pored toga, mora postojati i garancija da su kriterijumi za dodjelu podrške, uključujući ugovaranje, ispunjeni i da su ispoštovana sva važeća pravila Unije i nacionalna pravila, posebno ona utvrđena programom za ruralni razvoj. Izvršene provjere na licu mjesta detaljno se opisuju u izvještaju u skladu sa članovima od 15 do 23 ovog Sporazuma.

Ukoliko provjere na licu mjesta i administrativne provjere nisu potpune i sveobuhvatne, već su sprovedene na uzorku zahtjeva za isplatu, odabrani zahtjevi za isplatu moraju se

identifikovati, metod uzimanja uzorka mora se opisati i moraju se saopštiti rezultati svih provjera i mjera preduzetih u pogledu prijavljenih neslaganja i nepravilnosti. Prateća dokumentacija treba da bude takva da pruže dovoljne garancije da su izvršene sve potrebne provjere po pitanju prihvatljivosti odobrenih zahtjeva za isplatu.

- (6) U slučajevima kada su (bilo u papirnom ili elektronskom obliku) dokumenta koja se odnose na odobrene zahtjeve za isplatu i izvršene provjere zadržana kod drugih tijela, ta tijela kao i nadležne strukture utvrđuju postupke da se evidentira lokacija svih takvih dokumenata koja su odnose na konkretne isplate.
- (7) Prijave podnosilaca zahtjeva obrađuju se pravovremeno.
- (8) Kriterijumi za ocjenjivanje zahtjeva i njihov redosljed prioriteta moraju se jasno definisati i dokumentovati.

B. Procedure za plaćanje

- (1) Predmetne strukture, organi i tijela sistema kontrole u upravljanja iz člana 10(1) i (2) Okvirnog sporazuma su u obavezi da usvoje potrebne procedure kako bi se osiguralo da nacionalne vlasti mogu da ispune svoje ugovorne obaveze bez obzira na odlaganja ili prekide finansiranja od strane Komisije.
- (2) Nacionalne vlasti su u obavezi da usvoje potrebne procedure kako bi se osiguralo da se isplate vrše samo korisnicima na njihov bankovni račun ili bankarski račun njihovih opunomoćenika. Isplata se vrši putem banke IPARD Agencije ili, po potrebi, preko vladine kancelarije za plaćanje, u roku od tri radna dana od dana evidentiranja zaduženja na IPARD računu u evrima. Moraju se usvojiti procedure kojima se obezbjeđuje da sva plaćanja za koja prenos novca nije izvršen, nisu prijavljena za nadoknadu. Ukoliko su takva plaćanja već prijavljena za isplatu, njih treba ponovo knjižiti u korist Fonda putem narednih mjesečnih/kvartalnih izvjava ili najkasnije putem godišnjih računa. Plaćanja se vrše putem transfera na bankarski račun na ime korisnika. Odobrenje ovlašćenog službenika i njegovog/njenog nadređenog može se obaviti elektronskim putem, pod uslovom da je obezbijeđen odgovarajući nivo sigurnosti i da je identitet potpisnika unesen u elektronsku evidenciju.

C. Postupci za knjiženje

- (1) Predmetne strukture, organi i tijela sistema upravljanja i kontrole treba da usvoje potpune i transparentne računovodstvene procedure u skladu sa međunarodno prihvaćenim računovodstvenim principima i sve smjernice vezane za primjenu tih standarda. Računovodstvene procedure osiguravaju kompletnost, tačnost i pravovremenost kvartalnih i godišnjih izvještaja, i da su sve greške ili previdi otkriveni i ispravljani, naročito kroz provjere i poravnanja obavljena u redovnim intervalima. Mora se omogućiti potpuni revizorski trag za svaku stavku unijetu u računovodstvene podatke.
- (2) Računovodstvene procedure nacionalnih vlasti treba da osiguraju da računovodstveni sistem može dati, u evrima i domaćoj valuti, za svaki projekat, ugovor ili mjeru, ukupnu cijenu, napravljene troškove, djelimične isplate i konačne isplate. Treba utvrditi rokove za ukidanje preuzetih obaveza kada posao nije završen u dogovorenom roku. Takva ukidanja treba na odgovarajući način evidentirati u računovodstvenim sistemima.

D. Procedure za plaćanja unaprijed i garancije (ukoliko je primjenjivo)

Plaćanja unaprijed (avanska plaćanja) se kvalifikuju kao prihvatljivi troškovi do 50% javne pomoći koja se odnosi na projekat i podliježu uspostavljanju bankarske garancije ili ekvivalentne garancije na 110% iznosa avansa. Avansi se ne mogu isplaćivati u kombinaciji sa pretfinansiranjem kao što se navodi u članu 11(3)(a).

Moraju se usvojiti procedure koje obezbjeđuju da:

- (1) se avanske isplate odvojeno identifikuju u računovodstvenim ili dopunskim evidencijama.
- (2) se garancije dobijaju samo od finansijskih institucija koje su odobrene od strane odgovarajućih nadležnih organa i koje ostaju važeće dok ne budu odobrene ili opozvane, na jednostavan zahtjev IPARD agencije.
- (3) se avansi izmiruju u okviru predviđenih rokova a oni kojima je rok za izmirenje istekao, se brzo identifikuju i garancije se blagovremeno opozivaju.

Isplate avansa za mjeru 9 „Tehnička pomoć” smatraju se prihvatljivim troškovima do 90% javne pomoći u vezi s aktivnošću i ne podliježu uspostavljanju bankarske garancije ili ekvivalentne garancije.

E. Procedure koje se odnose na dugove

Svi zahtjevi predviđeni Odjeljcima A do D se primjenjuju, *mutatis mutandis*, na garancije, refundirana plaćanja, pripisane prihode, itd, koje je IPARD Agencija dužna da prikupi u ime IPARD III programa. IPARD Agencija treba da uspostavi sistem za priznavanje svih dospjelih iznosa i evidentiranje svih dugova u jedinstvenu knjigu dužnika prije njihovog prijema. Knjigu dužnika treba redovno pregledati i preduzeti aktivnosti da se neizmirena dugovanja naplate.

F Revizorski trag

Informacije koje se odnose na dokumentovane dokaze o odobrenju, knjiženju, plaćanju zahtjeva za isplatu i upravljanje avansima, garancijama i dugovima moraju biti dostupne kako bi se u svakom trenutku osigurao dovoljno detaljan revizorski trag.

Uprava mora, na odgovarajućem nivou, redovno i pravovremeno biti obavještena o rezultatima sprovedenih kontrola, tako da se navedene kontrole uvijek mogu uzeti u obzir prije namirenja zahtjeva.

U tu svrhu, nadležne strukture, organi i tijela sistema kontrole i upravljanja su dužne da uspostave potrebne procedure kako bi se osiguralo čuvanje svih dokumenata koji služe kao garancija za adekvatan revizorski trag.

Posebne dopunske odredbe Odjeljka 3 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Pozivanje na Odjeljak 3 Aneksa B Okvirnog sporazuma.

11. Organizacija bira i razvija opšte kontrolne aktivnosti nad tehnologijom u cilju pružanja podrške ostvarivanju ciljeva.

Za potrebe tačke 11 Odjeljka 3 Aneksa B Okvirnog sporazuma, bezbjednost informacionog sistema se zasniva na kriterijumima utvrđenim u važećoj verziji sljedećeg standarda u predmetnoj finansijskoj godini:

Međunarodna organizacija za standardizaciju 27002: Praktična uputstva za bezbjednost informacija (ISO) ili slično.

4. Informisanje i komunikacija

Posebne dopunske odredbe Odjeljka 4 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Pozivanje na Odjeljak 4 Aneksa B Okvirnog sporazuma.

15.1. Eksterna komunikacija

Za potrebe tačke 15.1 Odjeljka 4 Aneksa B Okvirnog sporazuma, primjenjuju se sljedeće odredbe:

- (i) svaka promjena u Sporazumima, uključujući stope pomoći koje se primjenjuju ili uslove, mora se evidentirati, a instrukcije, baze podataka i kontrolne liste redovno i blagovremeno ažurirati;
- (ii) sve bitne promjene u strukturama sistema upravljanja i kontrole, nakon njihove akreditacije i povjeravanja zadataka sprovođenja budžeta podnose se nadležnom nacionalnom tijelu (tijelima) i Komisiji, uz primjerak Revizorskom tijelu, na pregled i odobrenje prije njihove primjene.

5. Aktivnosti praćenja

Posebne dopunske odredbe Odjeljka 5 Aneksa B Okvirnog sporazuma

Pozivanje na Odjeljak 5 Aneksa B Okvirnog sporazuma.

16. Organizacija bira, razvija i vrši tekuće ili posebne procjene kako bi utvrdila da li su komponente interne kontrole prisutne i da li funkcionišu.

Za potrebe tačke 16 Odjeljka 5 Aneksa B Okvirnog sporazuma, primjenjuju se sljedeće odredbe:

- (i) dnevne aktivnosti i kontrole nacionalnih vlasti prate se na svim nivoima i na tekućoj osnovi kako bi se osigurao dovoljno detaljan revizorski trag;
- (ii) praćenje tehničkih usluga i delegiranih tijela odgovornih za sprovođenje provjera i drugih funkcija kako bi se osigurala adekvatna primjena propisa, smjernica i procedura;
- (iii) praćenje procedura za sprječavanje i identifikovanje prevare i nepravilnosti sa posebnim osvrtom na one oblasti troškova iz nadležnosti IPARD Agencije koje su izložene značajnom riziku od prevare ili drugih ozbiljnih nepravilnosti.

Služba za internu reviziju je nezavisna od ostalih sektora i odjeljenja i odgovara direktno direktoru organa. Služba za internu reviziju provjerava da li su procedure koje je organ usvojio adekvatne da osiguraju usklađenost sa pravilima Unije i da li su računovodstveni podaci precizni, kompletni i pravovremeni. Provjere se mogu ograničiti na odabrane mjere i na uzorke transakcija pod uslovom da plan revizije osigurava obuhvatanje svih značajnih oblasti, uključujući i odjeljenja odgovorna za odobravanje, na period ne duži od pet godina. Aktivnosti službe za internu reviziju se realizuju u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardima, evidentiraju se u radnim dokumentima koji potom služe za izradu izvještaja i preporuka koji se upućuju najvišem rukovodstvu Agencije.

ANEKS 3 POTREBNA DOKUMENTA ZA ZAHTJEV ZA POVJERAVANJE POSLOVA IZVRŠENJA BUDŽETA

U ovom Aneksu navode se dokumenta koja su potrebna za Zahtjev za povjeravanje zadataka izvršenja budžeta.

Crna Gora dužna je da dostavi:

- (a) potpisani zahtjev za povjeravanje u papirnoj i elektronskoj formi; i
- (b) dokumenta navedena u ovom Aneksu i sva ostala prateća dokumenta samo u elektronskom formatu, na fizičkoj podršci (CD/DVD/USB ili slična sredstva koja se koriste u ove svrhe).

Broj	Dokazi
1	Zvanična pravna oznaka, potvrda o spremnosti i procedure
1.1	Zvanično imenovanje NIPAK-a, NAO-a i Revizorskog tijela
1.2	Potvrda o spremnosti NIPAK-a, NAO-a i Revizorskog tijela.
1.3	Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije NIPAK-a Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.
1.4	Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije NAO-a Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.
1.5	Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije Revizorskog tijela Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.
1.6	Izveštaji o samoprocjeni za sva tijela u okviru sistema upravljanja i kontrole koje pripremaju interni revizori.
1.7	Prateće mišljenje i izvještaj revizije o upravljačkoj strukturi i Upravljačkom tijelu IPARD programa/IPARD Agenciji, koju je izvršio eksterni revizor nezavisan od struktura i tijela iz člana 10(1) i (2) Okvirnog sporazuma, koje se zasniva na analizama izvršenim u skladu sa međunarodno priznatim revizorskim standardima. Ova tačka se ne primjenjuje na već povjerene programske mjere za koje se NAO može osloniti ni na rezultate prethodne <i>ex ante</i> procjene izvršene u vezi s povjeravanjem u skladu s Uredbom (EU) br. 231/2014 ili ranijim sporazumom o finansiranju.
2.	UPRAVLJAČKA STRUKTURA
2.1	Pisana potvrda NAO da upravljačke strukture zadovoljavaju uslove da im se povjere poslovi izvršenja budžeta.
2.2	Naziv i statut predmetnih struktura i tijela (Kancelarija za podršku NAO-a, Nacionalnog fonda), uključujući kopije zvaničnih imenovanja na ministarskom nivou.
2.3	Opis sljedećeg: – odgovornosti povjerene kancelariji za podršku NAO-a i Nacionalnom fondu;

	<ul style="list-style-type: none"> – podjela odgovornosti između njihovih direkcija; – odnos upravljačke strukture i ostalih tijela, javnih i privatnih, koja su odgovorna za sprovođenje mjera koje naplaćuju kao trošak za IPARD III program; – zahtjeve administrativne, računovodstvene i interne kontrole po kojima se vrše plaćanja koja se odnose na sprovođenje IPARD III programa.
2.4	<p>Procedure po kojima se vrše glavne funkcije kancelarije za podršku NAO-a</p> <p>Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.</p>
2.5	<p>Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije Nacionalnog fonda</p> <p>Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.</p>
3	UPRAVLJAČKO TIJELO IPARD PROGRAMA/IPARD AGENCIJA
3.1	Pisana potvrda NAO-a da Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija programa zadovoljava uslove da joj se povjere zadaci izvršenja budžeta.
3.2	Naziv i statut predmetnih struktura i tijela Upravljačkog tijela IPARD programa /IPARD Agencije (IPARD Agencija i sva njihova delegirana tijela, ako je primjenjivo), uključujući kopije zvaničnih imenovanja na ministarskom nivou.
3.3	<p>Opis sljedećeg:</p> <ul style="list-style-type: none"> – odgovornosti povjerene IPARD Agenciji i Upravljačkom tijelu (uključujući i njihova delegirana tijela, ako je primjenjivo); – podjela odgovornosti između njihovih direkcija; – odnos Upravljačkog tijela IPARD programa/IPARD Agencije s drugim tijelima, privatnim ili javnim, odgovornim za sprovođenje mjera koje prikazuju kao trošak u IPARD III programu; – zahtjevi administrativne, računovodstvene i interne kontrole po kojima se vrše plaćanja koja se odnose na sprovođenje IPARD III programa; – pisani sporazumi između tijela u sistemu, uključujući i memorandume o razumijevanju ili protokole potpisane sa ostalim delegiranim ili tehničkim tijelima; – informacije o tome kako će se nadgledati delegirane funkcije takođe moraju biti uključene.
3.4	<p>Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije IPARD Agencije</p> <p>Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.</p>
3.5	<p>Procedure po kojima se sprovode glavne funkcije Upravljačkog tijela</p> <p>Komisija će izdati dodatna pojašnjenja i uputstva u vezi sa potrebnim dokumentima, njihovom formatu i nivou detalja.</p>

Gore navedene uslove treba smatrati indikativnim, a ne ograničavajućim. Odgovornost za obezbjeđivanje sve potrebne dokumentacije u vezi zahtjeva za povjeravanje zadataka izvršenja budžeta ostaje prvenstveno na nacionalnim tijelima.

Službe Komisije mogu zatražiti dodatnu dokumentaciju prije ili u toku obavljanja svojih zadataka.

ANEKS 4 PRAVILA PROGRAMIRANJA

Intenziteti pomoći, stope doprinosa Unije i podobnost za IPA programe ruralnog razvoja 2021-2027

1. Definicije

4. Za potrebe ovog Aneksa, primjenju se sljedeće definicije:

- „Standardi Unije“ označavaju standarde koje je propisala Unija u oblasti zaštite životne sredine, javnog zdravlja, zdravlja biljnog i životinjskog svijeta, dobrobiti životinja i bezbjednosti na radu;
- „planinske oblasti“ označavaju oblasti iz člana 32(2) Uredbe (EU) br 1305/2013;
- „Mladi poljoprivrednik“ označava poljoprivrednika mlađeg od 40 godina u vrijeme kada je odluka o dodjeli podrške dobijena, koji posjeduje adekvatne vještine i sposobnosti;
- „Kolektivna ulaganja“ označavaju ulaganja zvanično priznatih organizacija proizvođača u:
 - zajedničke objekte, mašine, opremu i drugu infrastrukturu za proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda u skladu sa standardima EU ili standardima za kvalitet proizvoda (vidjeti Aneks II za više detalja);
 - uspostavljanje i razvoj kratkih lanaca snabdijevanja i lokalnih tržišta;
- „kratki lanac snabdijevanja“ je „lanac snabdijevanja koji uključuje ograničen broj privrednih subjekata, posvećen saradnji, lokalnom ekonomskom razvoju i bliskim geografskim i društvenim vezama između proizvođača, prerađivača i potrošača“ (član 2 Uredbe (EU) br. 1305/2013). Štaviše, podrška za uspostavljanje i razvoj kratkih lanaca snabdijevanja...obuhvata samo lance snabdijevanja koji uključuju ne više od jednog posrednika između poljoprivrednika i potrošača;
- Investicije iz modela „kružne ekonomije“ podrazumijevaju ulaganja u promjenu obrasca konvencionalnog poslovnog modela u proizvodnji, kao što su: efikasnost ponovne upotrebe i upotrebe vode, smanjenje i ponovna upotreba otpada i upotreba nusproizvoda, zamjena ambalaže za jednokratnu upotrebu ambalažom za višekratnu upotrebu, reciklažnom ili biorazgradivom ambalažom i biorazgradivim filmovima za malčiranje;
- „Elementarna nepogoda“ označava prirodnu pojavu biotičke ili abiotičke prirode koji dovodi do značajnih poremećaja u poljoprivrednim proizvodnim sistemima ili šumskim strukturama, na kraju uzrokujući značajnu ekonomsku štetu u poljoprivrednom ili šumarskom sektoru;
- „organski poljoprivrednik“ označava korisnika sertifikovanog kao organski poljoprivrednik u skladu sa nacionalno prihvaćenom shemom sertifikacije;
- „Rizik od stvaranja mrtvog tereta“ označava rizik od neefikasnosti u javnom finansiranju. To znači da korisnici dobijaju subvencije za projekte koji bi se realizovali i bez subvencije;
- „Operativne troškove“ bi trebalo shvatiti kao tekuće troškove nastale tokom uobičajenog svakodnevnog poslovanja što uključuje i režijske troškove i troškove prodate robe.

2. IPARD III program

Svaki program sadrži sljedeće:

- (a) opis trenutne situacije, SWOT analizu i identifikovanje potreba, pružajući kvantifikovani prikaz trenutnih razlika, nedostataka i potencijala za razvoj;
- (b) SWOT analize (snage, slabosti, prilike i prijetnje) koje se fokusiraju na nekoliko određenih oblasti;
- (c) pregled glavnih rezultata prethodnih intervencija, od strane nacionalnih fondova, podrške Unije i multilateralne podrške;
- (d) opis postojeće nacionalne strategije ruralnog razvoja, uključujući usklađivanje odabranih mjera i kriterijuma za odabir sa glavnim elementima Evropskog zelenog dogovora i Zelene agende za Zapadni Balkan;
- (e) indikativnu finansijsku tabelu;
- (f) opis svake odabrane mjere, uključujući minimalne nacionalne standarde, nacionalne zakone koji se odnose na program, dokaz o ciljnoj grupi, potvrdu da je osigurana mogućnost provjeravanja i upravljanja mjerama.
- (g) opis postojeće i/ili planirane nacionalne mreže ruralnog razvoja;
- (h) podatke o komplementarnosti IPARD programa sa mjerama koje se finansiraju iz drugih izvora (nacionalnih ili međunarodnih);
- (i) opis ključnih subjekata IPARD programa, uključujući nadgledanje i evaluaciju;
- (j) kratak opis upravljačke i strukture koja vrši kontrolu;
- (k) opis rezultata konsultacija u toku programiranja i odredbi o uključivanju nadležnih tijela i organa kao i odgovarajućih ekonomskih, socijalnih i ekoloških partnera;
- (l) rezultate i preporuke *ex ante* evaluacije programa;
- (m) opis aktivnosti predviđenih u okviru javnosti, vidljivosti i transparentnosti u skladu sa IPA legislativom, za informisanje potencijalnih korisnika, stručnih organizacija, ekonomskih, socijalnih i ekoloških partnera, tijela uključenih u promociju ravnopravnosti između muškaraca i žena i NVO-a, o mogućnostima koje nudi program i pravilima za dobijanje pristupa finansiranju;
- (n) opis odredbi vezanih za jednakost između muškaraca i žena i nediskriminaciju, koje se promovisu u različitim fazama programa (kreiranje, sprovođenje, nadgledanje i evaluacija);
- (o) opis aktivnosti preduzetih u cilju obezbjeđivanja dovoljnih tehničkih i savjetodavnih kapaciteta za adekvatno sprovođenje programa.

Uputstva koja propiše Komisija moraju se poštovati.

3. Intenzitet pomoći

Javni trošak, u principu, ne smije premašiti gornju granicu od 50% ukupnih prihvatljivih troškova investicije, uz sljedeće izuzetke:

- (a) 60% za investicije u:
 - fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava,
 - diverzifikaciju farmi i razvoj poslovanja.
- (b) 65% za ulaganja u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava u planinskim oblastima.

(c) 70% za:

- investicije mladih poljoprivrednika i/ili organskih poljoprivrednika u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava i u diverzifikaciju farmi i razvoj poslovanja,
- kolektivne investicije

Dodatnih 10% može se odobriti za:

- investicije vezane za otpadne vode i upravljanje otpadom, obnovljivu energiju i investicije kružnog modela ekonomije.

Za gore navedene vrste investicija, kumulativni intenzitet pomoći ne može biti veći od 75%, osim u slučaju neproduktivnih investicija, u okviru mjere 1, kada intenzitet pomoći može biti do 85%.

(d) 100% za investicije u podršku za:

- javnu ruralnu infrastrukturu, neproizvodne investicije za ostvarivanje agro-ekoloških i klimatskih ciljeva, obaveze preuzete vezano za agro-ekološko-klimatsku i ekološku poljoprivredu i uspostavljanje i zaštitu šuma,
- aktivnosti koje se financiraju u okviru mjere Tehnička pomoć.

Fiksni iznosi podrške koji se isplaćuju definišu se i opravdavaju pojedinačno prema sljedećim mjerama:

- osnivanje grupa proizvođača,
- mjera agro-ekološkog-klimatske i organske poljoprivredne proizvodnje,
- implementacija lokalnih razvojnih strategija - LEADER pristup,
- unapređenje vještina i kompetencija,
- savjetodavne usluge,
- uspostavljanje i zaštita šuma.

4. Stope doprinosa Unije

Država korisnica IPARD III pomoći određuje stopu doprinosa Unije koja ne prelazi 75% javnog troška.

Međutim, u slučaju investicija koje se realizuju u područjima gdje Komisija utvrdi da su se dogodile vanredne prirodne katastrofe, stopa doprinosa Unije ne smije prelaziti 85% javnog troška za:

- agro-ekološko-klimatsku i organsku poljoprivrednu proizvodnju,
- uspostavljanje i zaštitu šuma,
- tehničku podršku,
- unapređenje vještina i kompetencija,
- savjetodavne usluge,

Stopa doprinosa Unije ne smije prelaziti 90% javnog troška za „implementaciju lokalnih razvojnih strategija – LEADER pristup“.

5. Prihvatljivost

Za različite mjere primjenjuje se sljedeće:

Mjera 1 - Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava

Korisnici

Korisnici u okviru ove mjere su poljoprivrednici ili grupa poljoprivrednika, bilo fizička ili pravna lica ili drugi poljoprivredni subjekti (mikro, mala i srednja poljoprivredna preduzeća⁵), organizacije proizvođača (npr. kooperative, udruženja) itd.) odgovorna za realizaciju i finansiranje investicije na poljoprivrednom gazdinstvu (kako je definisano nacionalnim zakonom države korisnice i upisano u nacionalni registar gazdinstava).

Kada korisnik nije vlasnik gazdinstva gdje se realizuje investicija, između zainteresovanih strana treba zaključiti ugovor koji uključuje odredbe koje omogućavaju strukturne efekte projekta tokom najmanje 5 godina nakon njegovog zaključenja.

Svi korisnici moraju biti upisani u odgovarajući nacionalni (poljoprivredni/poslovni) registar.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Vrsta prihvatljivih gazdinstava

S obzirom na to da se pravilima EU ne definišu posebni uslovi/ograničenja u pogledu veličine prihvatljivih gazdinstava (minimalna i maksimalna veličina, posebno za mikro i srednja gazdinstva), nacionalna tijela bi trebalo da utvrde odgovarajuće uslove u programu. Ovi uslovi treba da budu u skladu sa nacionalnom strategijom, koja treba da se zasniva na sektorskim analizama koje se sprovode za odgovarajuće sektore.

Ekonomska održivost korisnika

Ekonomska održivost korisnika mora se dokazati biznis planom. Biznis plan uključuje kratak opis poslovanja, tekuću imovinu i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije o budućem ekonomskom poslovanju (uključujući i marketing).

Kriterijumi koje IPARD Agencija treba da koristi za procjenu buduće ekonomske održivosti korisnika, kao što su analiza izvodljivosti, kredibilitet pretpostavki i procjena finansijske situacije itd., moraju se predstaviti u programu, dok detaljna formula predstavlja dio odgovarajućeg priručnika koji je priredila IPARD Agencija.

Sredstva IPARD pomoći odobrena korisniku moraju se uzeti u obzir prilikom procjene ekonomske održivosti korisnika.

U slučaju manjih investicija, koje će biti definisane u programu, može se prihvatiti pojednostavljeni oblik biznis plana. IPARD Agencija priprema obrasce za biznis planove koji će biti dostupni svim potencijalnim korisnicima.

Ostali kriterijumi prihvatljivosti

- Investicija se mora odnositi na proizvodnju, skladištenje i preradu poljoprivrednih proizvoda kako je navedeno u Aneksu I Ugovora i opisano u odjeljku 8.1 programa. Što se tiče proizvodnje medicinskog i aromatičnog bilja, gljiva, pčelarstva, ukrasnog bilja, država korisnica IPA III podrške može da odluči pod kojom mjerom (1, 3, 7) može da pruži podršku, pod uslovom da je omogućeno jasno razgraničenje između mjera.
- Vrste stoke i usjeva za proizvodnju moraju biti jasno identifikovane.
- Odabir sektora koji ispunjavaju uslove za podršku u okviru ove mjere mora biti zasnovan na sektorskoj analizi. Identifikacija vrste korisnika i specifičnih ulaganja potrebnih/prihvatljivih u okviru svakog sektora mora da se vrši po istom pristupu i

⁵ U skladu sa definicijom MSP-a kako je navedeno u Odjeljku 8.1 IPARD programa.

da daje prioritet razvoju najslabijih karika utvrđenih odgovarajućom sektorskom analizom u poljoprivrednom proizvodnom lancu.

- U slučaju investicija za kupovinu traktora i poljoprivredne opreme, te investicije treba da poštuju odgovarajuću legislativu Evropske unije u pogledu zaštite životne sredine⁶, posebno u pogledu ograničenja emisije gasovitih čestica i čestica zagađivača životne sredine^{7 8}.
- Korisnik treba da se pridržava opštih pravila o prihvatljivosti kako je opisano u odjeljku 8.1 IPARD programa (uključujući prihvatljive i neprihvatljive troškove).
- Korisnici bi trebalo da se pridržavaju pravila o porijeklu kako je opisano u odjeljku 8.1 IPARD programa.
- Minimalni uslovi po pitanju profesionalnih vještina i kompetencija poljoprivrednika moraju biti definisani u programu (npr. korisnik treba da obezbijedi potvrdu o obuci koju izdaje odgovarajuća stručna/obrazovna/istraživačka institucija ili javne savjetodavne službe; da dokaže svoje iskustvo u radu u poljoprivrednoj proizvodnji, preradi ili uslugama vezanim za poljoprivredu itd.).

Najkasnije prije posljednjeg plaćanja, ako je relevantno, nacionalna veterinarska i ekološka tijela moraju procijeniti da li su ispunjeni odgovarajući standardi EU i nacionalni standardi. U tom slučaju, odgovarajuća tijela bi trebalo da izdaju potvrdu koja potvrđuje navedeno. Takvu potvrdu treba dostaviti IPARD Agenciji prije posljednjeg plaćanja.

Neproductivne investicije

Određene agro-ekološko-klimatske aktivnosti i ciljevi mogu da se uspostave samo ako im prethode neproductivne investicije. Neproductivne investicije su investicije koje ne generišu značajan povrat, prihod ili dohodak, ili značajno povećavaju vrijednost udjela korisnika, ali imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu.

Podrška neproductivnim investicijama uključuje kapitalne radove vezane za realizaciju agro-ekološko-klimatskih ciljeva, npr. za obnovu staništa i pejzaža, uključujući postavljanje ili ponovno postavljanje infrastrukture potrebne za omogućavanje odgovarajućeg upravljanja staništima.

Investicije u elektrane na obnovljive izvore energije

U okviru ove investicione podrške dozvoljena je prodaja električne energije elektroenergetskoj mreži ukoliko se poštuje granica „samopotrošnje“ (tj. električna energija koja se prodaje elektroenergetskoj mreži u prosjeku je jednaka električnoj energiji koja je iskorišćena iz mreže u toku godine). Ovo se opravdava činjenicom da se električna energija, s obzirom na to da se ne može skladištiti, mora prodati elektroenergetskoj mreži da ne bi došlo do gubitka; elektroenergetska mreža može se smatrati mjestom skladištenja električne energije kojem se električna energija daje i iz kojeg se uzima tokom godine u sličnom iznosu ali drugačijim ritmom.

⁶Postoji poseban odjeljak za automobilsku industriju koji se odnosi na traktore:

https://ec.europa.eu/growth/sectors/automotive/legislation/tractors_en.

⁷Uredba (EU) br. 167/2013 Evropskog Parlamenta i Savjeta Evrope od 5. februara 2013. o homologaciji i nadzoru tržišta poljoprivrednih i šumarskih vozila i Delegirana uredba Komisije (EU) 2018/985 o dopuni Uredbe (EU) br. 167/2013 Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope s obzirom na zahtjeve u pogledu djelovanja na životnu sredinu i performansa pogonskih jedinica vozila za poljoprivredu i šumarstvo i njihovih motora te o stavljanju van snage Delegirane uredbe Komisije (EU) 2015/96.

⁸U skladu sa smjernicama GD AGRI iz Ares (2019) 6933835-08/11/2019.

Koncept „samopotrošnje“ treba provjeriti u fazi u kojoj se projekt podnosi/procjenjuje. Investicija se smatra prihvatljivom kada (teorijski) kapacitet elektrane na obnovljive izvore energije („investicija“) ne prelazi 120% od trogodišnje prosječne (samo)potrošnje gazdinstva.

IPARD Agencija procjenjuje očekivanu potrošnju novih poljoprivrednih imanja ili imanja koja su značajno promijenila obim aktivnosti u prethodne tri godine. Isto važi i za očekivanu potrošnju energije zbog novih investicija koje će potencijalni korisnik realizovati u okviru iste aplikacije⁹.

Mjera 2 – Uspostavljanje proizvođačkih grupa

Korisnici

Podrška se dodjeljuje proizvođačkim grupama i organizacijama, koje su zvanično priznate od strane nacionalnog nadležnog tijela, na osnovu biznis plana. Ona se ograničava na proizvođačke grupe i organizacije koje su mala i srednja preduzeća¹⁰.

Država korisnica IPA III podrške bi trebalo da definiše odgovarajući pravni i organizacioni oblik za proizvođačke grupe, omogućavajući im da steknu prava i preuzmu obaveze (npr. kooperativa, društvo sa ograničenom odgovornošću, opšte partnerstvo, MSP, itd.).

Profesionalne i/ili inter-profesionalne organizacije koje predstavljaju jedan ili više sektora ne mogu se kvalifikovati kao grupe proizvođača.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Kandidati moraju ispunjavati sljedeće uslove:

- Nove grupe proizvođača koje su osnovane po prvi put i zvanično priznate od strane nadležnog nacionalnog organa nakon 1. januara 2021. godine.
- Proizvođačke grupe treba da budu priznate od strane nadležnog organa na osnovu biznis plana. Biznis planom moraju se detaljno opisati planirane aktivnosti Grupe u vezi sa najmanje tri od navedenih stavki (pri čemu je stavka ³ obavezna):
 - Adaptacija proizvodnje i outputa članova proizvođačke grupe zahtjevima tržišta.
 - Zajednički plasman robe na tržište, uključujući direktni plasman na tržište, pripremu za prodaju, centralizaciju prodaje i snabdijevanje kupaca na veliko.
 - Adaptacija proizvodnje i outputa proizvođača kako bi zadovoljili relevantne EU standarde, u skladu sa *pravnom tekovinom EU*.
 - Uspostavljanje zajedničkih pravila o informacijama o proizvodnji, uz poseban osvrt na žetvu i dostupnost proizvoda.
 - Osiguravanje djelotvorne standardizacije u svim marketinškim koracima i isporuci proizvoda u okviru lanca ishrane.
 - Razvijanje poslovnih i marketinških vještina i organizacija i olakšavanje inovacionih procesa.

Država korisnica IPA III podrške treba da precizira minimalne zahtjeve koji se odnose na sadržaj biznis plana, kao i administrativne procedure za njegovo odobravanje i verifikaciju. Ona mora da verifikuje da će se ciljevi biznis plana postići u roku od 5 godina nakon priznavanja

⁹ U skladu sa smjericama GD AGRI iz ARES-a (2018)6385137-12/12/2018.

¹⁰ Informacije o proizvođačkim grupama/organizacijama mogu se naći na https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/market-measures/agri-food-supply-chain/producer-and-interbranch-organization_en

podržanih proizvođačkih grupa. Implementaciju biznis plana treba se smatrati obavezom – u slučaju djelimične implementacije treba primijeniti proporcionalno smanjenje podrške.

Podnosioci zahtjeva moraju ispunjavati i sljedeće minimalne zahtjeve:

- Članovi grupe mogu biti samo proizvođači koji sa proizvođačkom grupom potpišu ugovor o organizaciji proizvodnje i marketinga proizvoda.
- Države treba da definišu minimalan broj članova proizvođačkih grupa.
- Države treba da definišu sektore u kojima se mogu podržati novoosnovane proizvođačke grupe.
- Države treba da definišu minimalne godišnje tržišne ciljeve proizvodnje za proizvođačke grupe (za različite sektore mogu se utvrditi različite gornje granice).
- Proizvođačke grupe treba da vode evidenciju članova i njihovih ekonomskih aktivnosti i poštuju pravila fer konkurencije.

Mjera 3 - Investicije u fizički kapital koji se odnosi na preradu i plasman poljoprivrednih i proizvoda ribarstva

Korisnici

Korisnici u okviru ove mjere su preduzeća (kako je definisano nacionalnim zakonodavstvom države korisnice IPA III podrške) odgovorna za sprovođenje projekata u svom objektu /svojim objektima. Preduzeće se može sastojati od jednog ili više objekata kako je definisano u članu 2. Uredbe (EZ) 852/2004.

Kolektivne investicije

Organizacije proizvođača (kao što su kooperative, udruženja itd.) takođe mogu da podnesu zahtjev za dobijanje podrške za kolektivne investicije. Detaljna definicija prihvatljivih kolektivnih investicija biće opisana u programima IPARD programa.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Vrste podržanih preduzeća i proizvođačkih organizacija

Glavni fokus treba da bude na preduzećima koja zapošljavaju manje od 250 radnika i čiji godišnji promet ne prelazi 50 miliona evra, a ukupni godišnji bilans stanja ne prelazi 43 miliona evra, što odgovara trenutnoj definiciji MSP datoj u Preporuci Komisije 2003/361/EC.

U zemljama korisnicama IPARD fondova u kojima definicija MSP-a još nije usklađena s pravilima EU, treba koristiti nacionalnu definiciju koja se mora navesti u IPARD programu ukoliko se u njoj poštuju ograničenja utvrđena u Preporuci Komisije 2003/361/EZ.

Investicija kojoj je pružena podrška mora biti u skladu s odgovarajućim standardima EU do kraja realizacije investicije. Kriterijumi za odabir za ove vrste investicija moraju biti takvi da daju prednost podnosiocima zahtjeva koji imaju za cilj usklađivanje cijelog objekta sa svim relevantnim standardima EU.

Preduzeća koja nisu obuhvaćena definicijom MSP-a, ali imaju manje od 750 zaposlenih ili godišnji promet koji ne prelazi 200 miliona evra, takođe mogu biti prihvatljiva, s tim što se u ovom slučaju podrška može odobriti samo za investicije posebno namijenjene tome da cio objekat bude u potpunosti usklađen sa odgovarajućim standardima EU.

Komisija može, na osnovu uredno obrazloženog zahtjeva zemlje korisnice IPARD pomoći, odlučiti da se pomoć može pružiti i preduzećima koja nisu gore navedena, ali samo za

investicije neophodne za ispunjavanje posebnih standarda EU što uključuje i posebno skupe investicije.

Takva podrška može se odobriti samo preduzećima prepoznatim u nacionalnom planu za usklađivanje sa standardima EU za investicije posebno namijenjene usklađivanju cijelog objekta sa odgovarajućim standardima EU. Takav plan obično pripremaju zemlje korisnice, a nadzire ga GD SANTE u okviru procesa pristupanja. U takvim slučajevima, država korisnica IPA III podrške podnosi poseban zahtjev Komisiji da ovu vrstu preduzeća smatra prihvatljivom. To može da uradi tek nakon izrade nacionalnog plana za usklađivanje objekata sa standardima EU. Nacionalni plan podliježe pregovorima s GD SANTE (u okviru pregovora o pristupanju). Zemlje korisnice IPARD pomoći moraju identifikovati vrstu investicija neophodnih za ispunjavanje standarda EU, kao i vrstu kompanija sa 750 ili više zaposlenih i godišnjim prometom većim od 200 miliona evra uz obrazloženje zašto takve kompanije ne mogu realizovati investicije bez IPARD pomoći. Nacionalni plan usklađivanja objekata mora biti završen prije primjene ove odredbe.

Objekti koji su već na SANTE listi objekata koji nisu iz EU i imaju odobrenje za izvoz hrane životinjskog porijekla u EU prihvatljivi su bez obzira na nacionalni plan kada se tiče investicije u obnovljive izvore energije ili kružnu ekonomiju.

Ekonomska održivost korisnika

Ekonomska održivost korisnika mora se dokazati biznis planom. Biznis plan uključuje kratak opis poslovanja, tekuću imovinu i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije o budućem ekonomskom poslovanju (uključujući i marketing).

Kriterijumi koje IPARD Agencija treba da koristi za procjenu buduće ekonomske održivosti korisnika, kao što su analiza izvodljivosti, kredibilitet pretpostavki i procjena finansijske situacije itd., moraju se predstaviti u programu, dok detaljna formula predstavlja dio odgovarajućeg priručnika koji je priredila IPARD Agencija. Zemljama korisnicama IPARD programa se preporučuje da usvoje pristup koji koristi bankarski sektor.

Sredstva IPARD pomoći odobrena korisniku moraju se uzeti u obzir prilikom procjene ekonomske održivosti korisnika.

Ostali kriterijumi prihvatljivosti

Investicije za koje se daje podrška moraju se odnositi na preradu i/ili plasman proizvoda iz Aneksa I Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (TFEU), uključujući i proizvode ribarstva, i/ili razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija vezanih za proizvode iz Aneksa I TFEU, uključujući i proizvode ribarstva.

Prerada duvana nije prihvatljiva prema IPARD-u.

Uslov kojim se utvrđuje da „investicije moraju doprinijeti poboljšanju stanja u predmetnom sektoru osnovne poljoprivredne proizvodnje“ može se prenijeti u kriterijume za odabir tako što će se dati veći prioritet onim projektima u kojima se koristi visok udio sirovina dobijenih na osnovu ugovora sklopljenih direktno sa poljoprivrednicima.

Odabir sektora koji ispunjavaju uslove za podršku u okviru ove mjere mora biti zasnovan na sektorskoj analizi. Identifikacija vrste korisnika i specifičnih investicija potrebnih/prihvatljivih u okviru svakog sektora mora da se vrši po istom pristupu i da daje prioritet razvoju najslabijih karika u poljoprivrednom proizvodnom lancu utvrđenih odgovarajućom sektorskom analizom.

Kada je investicija zaključena ona mora poštovati relevantne standarde EU. U velikim preduzećima, svi objekti mora poštovati standarde EU (vidi zahtjeve za korisnika IPARD pomoći).

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Svi sektori koji će biti obuhvaćeni ovom mjerom moraju biti predmet sektorske analize. Identifikacija vrste korisnika IPARD pomoći i investicija koje su prihvatljive u okviru svakog sektora mora imati za prioritet razvoj najslabijih karika u lancu obrade i plasmana proizvoda utvrđenih odgovarajućom sektorskom analizom. Sektorske analize takođe treba da utvrde mogućnosti za povećanje proizvodnje obnovljive energije.

Mjera 4 - Agro-ekološko-klimatska i organska poljoprivredna proizvodnja

Korisnici

Korisnici mogu biti poljoprivrednici, grupa poljoprivrednika, i drugi koji upravljaju zemljištem, koji, po pravilu, na period od minimum pet godina (sa mogućnošću produženja koje odgovara preostaloj dužini programskog perioda) preuzmu obaveze u okviru vrste aktivnosti.

Budući da se definicija „poljoprivrednika“ može razlikovati u različitim zemljama, prepušteno je zemljama korisnicama da definišu ciljnu grupu u skladu sa nacionalnom definicijom poljoprivrednika i opišu je u IPARD programu.

„Grupa poljoprivrednika“ označava subjekat koji uključuje više od jednog poljoprivrednika ili koji kombinuje poljoprivrednike i druge koji upravljaju zemljištem u cilju implementacije AEK mjera. Ovo odgovara konceptu „kolektivnog pristupa“ Ovaj pristup ima nekoliko prednosti:

- poboljšanje kvaliteta životne sredine u većem obimu (npr. bolja povezanost između ekološki važnih tačaka kroz uspostavljanje ekoloških koridora);
- administrativno pojednostavljenje (manje prijava znači manje papirologije) i manji administrativni troškovi implementacije;
- jači osjećaj zajedništva i posvećenosti među članovima grupe;
- osnova za omogućavanje plaćanja većih transakcijskih troškova nego u slučaju pojedinačnog korisnika pomoći.

Načini rada takvih grupa moraju se precizirati u ugovorima između Upravljačkih tijela i ovih grupa i kroz interna pravila za članova grupa (npr. pravila koja osiguravaju da svaki član grupe zna svoja prava i obaveze).

Izraz „ostali koji upravljaju zemljištem“ odnosi se na one koji upravljaju zemljištem a nisu poljoprivrednici. Najčešći primjer takvih upravljača su ekološke NVO, ekološka udruženja ili opštine koje upravljaju zemljištem vrijednim za životnu sredinu u skladu sa specifičnim potrebama takvog zemljišta.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Vrsta aktivnosti

Na osnovu odabranog cilja/kombinacije ciljeva, [*država korisnica IPA III podrške*] treba da utvrdi vrstu aktivnosti koje treba podržati i da da obrazloženje u pogledu očekivanih uticaja i ciljeva koje treba postići.

Prilikom definisanja vrste aktivnosti, posebnu pažnju treba posvetiti: (1) specifičnim relevantnim ciljevima i potrebama opisanim u IPARD programu za odabrane oblasti; (2) posebnim okolnostima i kontekstu poljoprivrednih gazdinstava u odabranim oblastima; i (3) administrativnim kapacitetima za sprovođenje takve vrste aktivnosti. Obaveze za svaku vrstu aktivnosti moraju da budu jasno definisane i provjerljive (podložne kontroli).

Posebna pažnja prilikom osmišljavanja vrste aktivnosti mora se posvetiti relevantnim ciljevima Zelene agende za Zapadni Balkan i Evropskog zelenog dogovora.

Obaveze koje korisnici treba da poštuju definišaće se za svaku vrstu aktivnosti. Obaveze su specifične/precizirane obaveze koje korisnici moraju da ispune i koje moraju biti jasno opisane u IPARD programu. One su glavni elementi koji će odrediti prirodu aktivnosti, ono što se njome želi postići u odnosu na početnu poziciju i njen potencijal da ostvari postavljene ciljeve i ciljeve i koji će uticati na visinu premija.

Zemlje korisnice IPARD pomoći moraju da osiguraju da su obaveze jasne u pogledu ciljeva i sadržaja, njihovog potencijala da omogućće korist za životnu sredinu, te da su provjerljive i podložne kontroli. Potrebno je predstaviti jasnu vezu između polazne osnove (relevantnog nacionalnog standarda/relevantnih nacionalnih standarda) i obaveza za svaku podržanu vrstu aktivnosti, na primjer, u formi tabele.

Ako država odluči da razvije više od jedne vrste aktivnosti u okviru ove mjere, važno je spomenuti da korisnik može da kombinuje različite vrste aktivnosti, pod uslovom da su one komplementarne i kompatibilne. Mogućnosti takve kombinacije opisuju se u programu. Međutim, važno je napomenuti da neke kombinacije možda nisu moguće i da će se, u svakom slučaju, morati isključiti mogućnost dvostrukog finansiranja koje bi bilo rezultat djelimičnog preklapanja između preuzetih obaveza.

Polazne osnove

- Pravo na ovu mjeru imaju korisnici koji dobrovoljno preduzmu vrstu poslovanja na period od pet godina i koji će ići dalje od obaveznih EU standarda i uslova (osnove). Korisnici će morati da poštuju relevantne obavezujuće standarde na cijelom gazdinstvu.
- Opis relevantnih obaveznih standarda i uslova mora se navesti u IPARD programu. Forma tabele je dobar i jasan način ilustracije odnosa (i korespondencije) između agro-ekološko-klimatskih obaveza i relevantnih elemenata polazne osnove i uobičajenih metoda poljoprivredne proizvodnje.

Koncept relevantnih obaveznih standarda i uslova EU treba razumjeti u svjetlu okvira EU za unakrsnu usklađenost (uključujući dobre agro-ekološke uslove – DAEU) kako je predviđeno u Aneksu II Uredbe (EU) 1306/2013¹¹. Tačan sadržaj polazne osnove treba da se zasniva na nacionalnim pravilima, koja su ekvivalentna gore navedenim relevantnim obaveznim standardima i uslovima EU koji se odnose na upravljanje zemljištem, vodom, biodiverzitetom i pejzažom. Polazna osnova uključuje i relevantne minimalne zahtjeve za đubriva i sredstva za zaštitu bilja (kako su definisani u tački 8. stav 9. Aneksa I. Uredbe (EU) 808/2014¹²), kao i sve druge nacionalne standarde relevantne za ovu mjeru, a utvrđene nacionalnim zakonodavstvom, kao i uobičajene metode poljoprivredne proizvodnje.

Zemlje korisnice IPARD programa treba da izbjegavaju definisanje vrsta aktivnosti za koje ne postoje relevantna nacionalna pravila ekvivalentna relevantnim obaveznim standardima i uslovima EU. U slučaju da se predloži takva vrsta aktivnosti, relevantna polazna osnova će se utvrditi na osnovu standarda i uslova EU.

¹¹Uredba (EU) br. 1306/2013 Evropskog parlamenta i Savjeta o finansiranju, upravljanju i praćenju zajedničke poljoprivredne politike.

¹²Sprovedena uredba (EU) br. 808/2014 o utvrđivanju pravila za primjenu Uredbe (EU) br. 1305/2013.

Relevantno znanje

Na osnovu iskustva u sprovođenja ove mjere u državama članicama EU, može se tvrditi da je pružanje smjernica, savjeta i obuka specifičnih za sadržaj mjere dovelo do poboljšanja u ostvarenju rezultata mjere i smanjenja broja grešaka u njenoj implementaciji.

Kako bi se osigurala što efikasnija implementacija ove mjere, [država korisnica IPA III podrške] treba da garantuje da će svaki korisnik prije preduzimanja bilo koje vrste aktivnosti imati odgovarajuće znanje i da će mu biti dostavljene neophodne informacije.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Država korisnica IPA III podrške treba da definiše minimalnu veličinu poljoprivrednog gazdinstva koje može biti obuhvaćeno bilo kojom vrstom aktivnosti i minimalnu veličinu stada ugroženih životinjskih rasa.

Ova mjera će se sprovoditi na poljoprivrednom zemljištu. Pojam „poljoprivredno zemljište“ daje određeno diskreciono pravo zemljama korisnicama da ga same definišu, istovremeno zahtijevajući da takvo zemljište ima vezu sa poljoprivredom. Na primjer, to bi moglo uključivati „potencijalno“ poljoprivredno zemljište, kao što je napušteno zemljište. Ova fleksibilnost prilikom tumačenja omogućiće implementaciju one vrste aktivnosti na zemljištu koje je od koristi za životnu sredinu.

Iako vlasnički status zemljišta ne utiče na njegovu prihvatljivost za podršku u okviru ove mjere, u slučaju iznajmljenog (zakupljenog) zemljišta, treba osigurati da se ono iznajmljuje minimalno na period trajanje preuzete obaveze.

Napomena. Aktivnosti iz oblasti organske poljoprivrede će se realizovati na Korišćenoj poljoprivrednoj površini (KPP).

Po pitanju aktivnosti iz oblasti podrške ugroženim životinjskim rasama, minimalna veličina krda mora biti utvrđena u dogovoru sa odgovarajućom nacionalnom institucijom, na osnovu naučnih dokaza u tom pogledu.

„Ugrožena životinjska rasa“ označava lokalnu rasu koja je prepoznata kao ugrožena, koja je genetski prilagođena jednom ili više tradicionalnih proizvodnih sistema ili životnim sredinama u zemlji i gdje je status ugrožene rase naučno utvrđen od strane tijela koje ima potrebne vještine i znanja u oblasti ugroženih rasa.

Lista ugroženih rasa i vrsta koje se podržavaju i koje su prihvatljive mora biti uključena u IPARD program.

Mjera 5 - Implementacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER pristup

Korisnici

Lokalne akcione grupe odabrane i ugovorene od strane IPARD agencije.

Implementacija programa LEADER u okviru IPARD programa

LEADER pristup na programskom nivou sastoji se od sljedećih elemenata:

- Lokalne strategije razvoja za određene oblasti namijenjene dobro identifikovanim teritorijama podregiona u ruralnim područjima.
- Lokalna privatno-javna partnerstva (Lokalne akcione grupe).

- Pristup „odozgo ka gore“ uz učešće lokalnih akcionih grupa u procesu donošenja odluka o pripremi i primjeni strategija lokalnog razvoja.
- Multisektorski dizajn i primjena strategije zasnovane na interakciji između aktera i projekata različitih sektora lokalne ekonomije.
- Umrežavanje lokalnih partnerstava.
- Implementacija inovativnih pristupa.

Lokalne akcijske grupe (LAG) sprovode Strategiju lokalnog razvoja (SLR), koja može da sadrži jednu ili više od sljedećih šest prioritarnih tema:

- Ruralna ekonomija: razvoj kratkih lanaca snabdijevanja i proizvoda sa dodatnom vrijednošću uključujući visokokvalitetne proizvode, zanatske i druge aktivnosti, za diverzifikaciju ruralne ekonomije.
- Seoski turizam: razvoj proizvoda seoskog turizma na osnovu korišćenja lokalnih, prirodnih i kulturnih resursa.
- Zajednica: jačanje kulturnog i društvenog života zajednice i podrška kolektivnim lokalnim organizacijama, udruženjima i NVO.
- Javni prostori: unapređenje javnog prostora u selima.
- Životna sredina: unapređenje ekoloških standarda u oblastima LAG i promovisanje korišćenja obnovljive energije u lokalnoj zajednici.
- Umrežavanje: umrežavanje lokalnih akcionih grupa, razmjena najboljih praksi, diseminacija IPARD programa i učenje novih pristupa ruralnom razvoju.

Implementacija Strategije lokalnog razvoja obuhvata: aktivnosti animacije i izgradnje kapaciteta, male projekte i tekuće troškove za LAG. Ove aktivnosti moraju da budu povezane sa gore navedenim prioritarnim temama.

Lokalne akcijske grupe moraju da ispunjavaju sljedeće uslove:

- Moraju predložiti integrisanu strategiju lokalnog razvoja koja se zasniva na karakteristikama LEADER pristupa kako je to definisano pod 6 od (a) do (e).
- Moraju se sastojati od grupe koja predstavlja partnere iz različitih lokalnih socio-ekonomskih sektora na predmetnoj teritoriji. Ravnopravnost polova treba osigurati učešćem žena na nivou donošenja odluka. U programu će biti utvrđen minimalan broj žena i mladih.
- Moraju pokazati sposobnost da definišu i sprovedu lokalnu strategiju razvoja (LSR) u toj oblasti.
- Lokalna akciona grupa mora imati pravni oblik (npr. udruženje, fondacija itd.).
- Sposobnost upravljanja javnim fondovima: Upravljačko tijelo IPARD programa mora osigurati da LAG odaberu administrativnog i finansijskog vodećeg aktera koji je sposoban da upravlja javnim fondovima i osigura zadovoljavajući rad partnerstva. Određene funkcije, ako ih ne može obavljati član LAG, kao što je računovodstvo, mogu se aoutsorsovati.

Zahtjevi koje je neophodno ispuniti da bi oblast LAG bila obuhvaćena Lokalnom razvojnom strategijom (LRS):

- Oblast mora biti koherentna i sadržati dovoljno kritične mase u pogledu ljudskih finansijskih i ekonomskih resursa za podršku održivoj strategiji razvoja.

- Broj stanovnika u svakoj oblasti, mora, po opštem pravilu, biti veći od 10 000 ali ne smije prelaziti 150 000, uključujući i naselja sa populacijom manjom od 25 000. Odstupanje od ovog opšteg pravila moguće je u propisno opravdanim slučajevima.
- Ista lokacija može pripadati samo jednoj lokalnoj akcionoj grupi (LAG), što znači jedno partnerstvo, jedna strategija, jedna teritorija.
- Zemlje korisnice mogu se opredijeliti da pokriju ili cijelu teritoriju ili dio nje prilagođavajući se kriterijumima za odabir lokalnih akcionih grupa i oblasti koje one predstavljaju.

Minimalni sadržaj Lokalne razvojne strategije (LRS):

- Definicija područja i stanovništva obuhvaćenih LRS, uključujući koherentnost i dovoljnu kritičnu masu u smislu ljudskih, finansijskih i ekonomskih resursa.
- Analiza razvojnih potreba i potencijala područja, uključujući analizu snaga, slabosti, prilika i prijetnji (SWOT) – LAG bi trebalo da uzmu u obzir ne samo statistiku, već i stavove lokalnih aktera.
- Opis strategije i njenih ciljeva – LAG definišu viziju i ciljeve u skladu sa IPARD prioritnim temama.
- Opis procesa uključivanja zajednice u pripremu strategije, strukturu partnerstva i interna pravila odlučivanja.
- Akcioni plan – „srž“ LRS. Sve predložene aktivnosti su povezane sa izabranim prioritnim temama. Akcionim planom utvrđuje se minimalni (obavezujući) nivo aktivnosti (minimalni nivo ciljeva). Akcioni plan se kasnije prevodi u detaljnije Godišnje planove.
- Finansijski plan sa okvirnim budžetom za period trajanja LRS raščlanjen na: tekuće troškove LAG, animaciju/izgradnju kapaciteta, male projekte.

Detaljni zahtjevi za Lokalnu razvojnu strategiju biće navedeni u smjernicama od strane Upravljačkog tijela IPARD programa.

Mjera 6 - Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu

Korisnici

Korisnici u okviru ove mjere su administrativni subjekti u ruralnim oblastima.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

- Projekat mora da se odnosi na infrastrukturu koja je potrebna za razvoj ruralnih oblasti uključujući puteve, lokalne pristupne puteve od naročitog značaja za lokalni ekonomski razvoj, pristup gazdinstvima i šumskom zemljištu, snabdijevanje električnom energijom, otpad i upravljanje otpadom, lokalni pristup infomacionim i komunikacionim tehnologijama, itd.
- Svi projekti moraju biti snabdjeveni u skladu s pravilima za eksternu pomoć Komisije sadržanim u Finansijskoj uredbi. U tu svrhu, primjena Praktičnog vodiča za nabavke i grantove za spoljne aktivnosti Evropske unije može se prilagoditi specifičnostima države korisnice IPA III podrške. Međutim, javne nabavke može u ime korisnika obaviti centralizovani nadležni javni organ.
- Korisnik mora da omogućiti/osigura održavanje projekta najmanje pet godina nakon posljednje isplate za projekat. Međutim, troškovi održavanja ne ispunjavaju uslove za sufinansiranje od strane EU.

- Svaki projekat mora biti usklađen sa relevantnim nacionalnim pravnim zahtjevima i relevantnim standardima Unije koji su na snazi, prije posljednjeg plaćanja u okviru investicije od strane IPARD Agencije.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Ukoliko postoje, definiše ih zemlja korisnica.

Mjera 7 - Diverzifikacija gazdinstava i unapređenje poslovanja

Korisnici

Korisnici ove mjere su poljoprivrednici ili članovi poljoprivrednog gazdinstva, fizička lica u ruralnim područjima, organizacije proizvođača (kao što su kooperative, udruženja itd.) i mikro i mala preduzeća u ruralnim područjima.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Vrsta poljoprivrednika, preduzeća i organizacija proizvođača koje treba podržati

Korisnici u okviru ove mjere su:

- Poljoprivrednici ili članovi poljoprivrednog gazdinstva koji diverzifikuju aktivnosti na gazdinstvu ili van njega; gazdinstva i/ili članovi poljoprivrednih gazdinstava mogu imati pravo na podršku bez obzira da li se nalaze u urbanim ili ruralnim područjima.
- Pravna ili fizička lica koja se bave poljoprivrednom aktivnošću i žive u ruralnim područjima, što se može dokazati, na primjer, njihovom registracijom. Oni mogu da rade, kao, npr. samozaposlena lica (npr. u slučaju zanata).
- Organizacije proizvođača (kao što su zemljoradničke kooperative, udruženja itd.) bez obzira da li se nalaze u urbanim ili ruralnim područjima.
- Mikro i mala preduzeća osnovana ili smještena u ruralnim područjima, uključujući i zanatska preduzeća koja imaju potencijal za sprovođenje projekta, kao i svaki oblik pravnog lica koje živi u ruralnim područjima. Pravna lica osnovana van ruralnih oblasti mogu imati pravo na podršku ukoliko se lokacija investicija/aktivnosti nalazi u ruralnom području. Za pravna lica treba izvršiti verifikaciju povezanih i partnerskih preduzeća kako bi se potvrdila veličina preduzeća.

Ekonomska održivost korisnika

Ekonomska održivost korisnika mora se dokazati biznis planom. Biznis plan uključuje kratak opis poslovanja, tekuću imovinu i obaveze, ljudske resurse, opis predložene investicije, njeno finansiranje i projekcije o budućem ekonomskom poslovanju (uključujući i marketing).

Kriterijumi koje IPARD Agencija treba da koristi za procjenu buduće ekonomske održivosti korisnika, kao što su analiza izvodljivosti, kredibilitet pretpostavki i procjena finansijske situacije itd., moraju se predstaviti u programu, dok detaljna formula predstavlja dio odgovarajućeg priručnika koji je pripremila IPARD Agencija.

Sredstva IPARD pomoći odobrena korisniku moraju se uzeti u obzir prilikom procjene ekonomske održivosti korisnika.

Kod manjih investicija, koje će biti definisane u programu, može se prihvatiti pojednostavljeni oblik biznis plana. IPARD Agencija će pripremiti obrasce za biznis planove koji će biti dostupni svim potencijalnim korisnicima.

Ostali kriterijumi prihvatljivosti

Profesionalne vještine – podnosilac zahtjeva mora se pridržavati nacionalnog zakonodavstva u određenim sektorima.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Posebne kriterijume za ispunjavanje uslova po sektorima treba da obezbijedi država korisnica IPA III podrške i da budu dogovoreni s Komisijom, kako bi se usmjerili na određene korisnike, npr. broj mjesta/lica u sektoru seoskog turizma, ograničenje u pogledu veličine poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća ili spisak izabranih tradicionalnih zanata. Projekti u okviru ove mjere bi uopšteno trebalo da budu malog obima.

Država korisnica IPA III podrške treba da obezbijedi jasno razgraničenje, na primjer, na osnovu izabranih sektora, između investicija u okviru ove mjere i mjera „Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava“ i „Investicije u fizički kapital koji se odnosi na preradu i plasman poljoprivrednih i ribarskih proizvoda“.

U okviru sektora seoskog turizma, investicije treba ograničiti na relativno malu turističku infrastrukturu. Uopšteno, maksimalna popunjenost ne smije biti veća od 30 mjesta/lica.

Mjera 8 – Unapređenje vještina i kompetencija

Korisnici

- Korisnici sredstava za podršku u okviru ove mjere su subjekti ili tijela koji će obezbjeđivati aktivnosti koje ispunjavaju uslove za finansiranje u korist lica koja se bave poljoprivrednim, prehrambenim i šumarskim sektorom, lica koja upravljaju zemljištem, ekonomskih akteri/MSP koji djeluju u ruralnim područjima.
- Pružaoci obuke mogu biti privatni ili javni, NVO, bilo lokalni, iz zemalja EU ili iz zemalja kandidata za EU.
- Tijela koja organizuju razmjenu i posjete vezano za poljoprivredu i šumarstvo takođe su prihvatljivi korisnici.
- Po pitanju izbora korisnika, država korisnica IPA III podrške može da bira između različitih postupaka za izbor, npr. poziva za prijavu i javnih nabavki. Proces treba da bude organizovan na način da se obezbjeđuje jednak tretman, transparentnost i nepristrasnost.

Učesnici

Učesnici u aktivnostima predviđenim ovom mjerom treba da budu lica koja se bave poljoprivrednim, prehrambenim i šumarskim sektorom i drugi ekonomski akteri koji djeluju u oblastima obuhvaćenim programom IPARD.

Podrška koja se daje u okviru ove mjere ne može se isplaćivati direktno učesnicima. Troškove koje imaju učesnici koji učestvuju u aktivnostima treba da nadoknadi odgovarajući pružalac usluga (korisnik).

Ne postoje ograničenja u pogledu veličine poljoprivrednog, prehrambenog i šumskog gazdinstva koje može da učestvuje u aktivnostima koje se promovišu u okviru ove mjere. Međutim, postoje ograničenje za mala i srednja preduzeća koja posluju u ruralnim područjima, koja moraju biti u skladu sa relevantnom definicijom MSP – a koja se primjenjuje u državi korisnici IPA III podrške.

Nezaposlena lica i opštine ne ispunjavaju uslove da budu korisnici ili učesnici u okviru ove mjere. Posebno ciljana podrška za nezaposlena lica i opštine biće dostupna u okviru programa

IPA i EaSI (program EU za zapošljavanje i socijalne inovacije)/ESF+. Stoga, kako bi se osiguralo jasno razgraničenje, nezaposlena lica nemaju pravo da budu učesnici aktivnosti koje se sprovode u okviru ove mjere.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Zemlja korisnica razrađuje **strategiju obuke** za sprovođenje aktivnosti usmjerenih na poboljšanje profesionalnih vještina i kompetencija lica koje se bave poljoprivrednim, prehrambenim i šumarskim sektorom i drugih ekonomskih aktera koji djeluju u oblastima obuhvaćenim programom IPARD. Strategiju obuke treba da odobri odbor za praćenje IPARD programa.

Strategija obuke uključuje procjenu postojećih struktura obuke, analizu potreba i ciljeva. Takođe, njome se utvrđuje skup kriterijuma za izbor pružalaca usluga i nastavni plan i program mogućih aktivnosti za poboljšanje vještina i kompetencija učesnika. Kratak opis strategije obuke uključuje se u IPARD program. Program treba da identifikuje vrstu aktivnosti koje treba sprovesti, kao i ciljanu grupu za svaku od njih.

Kako bi se obezbijedile odgovarajuće aktivnosti, koje zapravo odgovaraju potrebama ciljnih grupa u programskoj oblasti, potrebno je redovno ažurirati strategiju. Aktivnosti treba da odgovaraju zahtjevima ruralnih aktera, umjesto da ih pokreću korisnici/pružaoci usluga. Budući da se potrebe ruralnih aktera vremenom razvijaju, strategiju treba ažurirati kako bi se pravovremeno i precizno odgovorilo na stvarne potrebe.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Upravljačko tijelo IPARD programa treba da u IPARD programu, kao i u smjernicama za podnosiocima zahtjeva, navede definiciju odgovarajućih kapaciteta tijela koja pružaju aktivnosti prenošenja i demonstracije znanja kako bi podnosioci zahtjeva bili prihvatljivi u okviru ove mjere. Korisnici treba da budu sposobni i odgovorni za obavljanje prihvatljivih aktivnosti u okviru ove mjere.

- Korisnik treba da dostavi dokaze o kvalifikacijama svog osoblja i tehničkim kapacitetima u pružanju odgovarajućih prihvatljivih aktivnosti.
- Odgovarajuća prihvatljiva aktivnost naglašava prenošenje specifičnih vještina i kompetencija utvrđenih u strategiji obuke određene zemlje.
- Prihvatljiva aktivnost treba da bude usklađena sa specifičnim ciljevima mjera i oblastima obuke.
- Svaka prihvatljiva aktivnost treba da se organizuje samo za minimalan broj učesnika koje određuje zemlja korisnika.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti moraju biti ispunjeni u trenutku podnošenja prijave projekta.

Mjera 9 - Tehnička pomoć

Korisnici

Korisnik u okviru ove mjere je Upravljačko tijelo IPARD programa. Ostali subjekti IPARD III pomoći i povezana tijela (IPARD upravljačko tijelo/IPARD Agencija, upravljačka struktura, savjetodavne usluge, tehnička tijela, potencijalne lokalne akcione grupe (LAG) i nacionalne ruralne (razvojne) mreže) mogu da imaju koristi od aktivnosti tehničke pomoći putem IPARD upravljačkog tijela.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljivi trošak zasniva se na realnim troškovima koji su vezani za sprovođenje aktivnosti koje se sufinansiraju i moraju biti povezane sa plaćanjima koje je izvršio korisnik, i potkrijepljene fakturama ili računovodstvenim dokumentima ekvivalentne dokazne vrijednosti¹³. Pojednostavljene opcije troškova mogu se koristiti i kao alternativa za realne troškove.

Svi projekti moraju biti snabdjeveni u skladu s pravilima za eksternu pomoć Komisije sadržanim u Finansijskoj uredbi. U tu svrhu, primjena Praktičnog vodiča za nabavke i grantove za spoljne aktivnosti Evropske unije može se prilagoditi specifičnostima države korisnice IPA III podrške. Međutim, javne nabavke može, u ime korisnika, obaviti centralizovani nadležni javni organ. Sprovođenje mjere tehničke pomoći mora biti u skladu s javnim nabavkama.

Prihvatljivi troškovi se navode u godišnjem izvještaju o implementaciji. Trošak može da se zasniva i na paušalnim iznosima (kao što su dnevni troškovi), u skladu sa uslovima i stopama koji se primjenjuju u javnom sektoru određene zemlje korisnice za slične aktivnosti u kojima nije uključeno sufinansiranje EU. Sav trošak koji se tiče eksperata i drugih učesnika biće ograničen na one eksperte i učesnike koji putuju iz država članica EU u zemlje korisnice IPARD pomoći ili obrnuto, ili unutar zemalja korisnica.

Akcije koje se finansiraju ili za koje se predviđa finansiranje u okviru tvining sporazuma ili drugih projekata za koje postoji podrška u okviru drugih IPA komponenti neće biti prihvatljive za pružanje podrške u okviru ove mjere.

Tehnička pomoć za podršku uspostavljanju sistema upravljanja i kontrole je prihvatljiva prije povjeravanja zadataka izvršenja budžeta za nove mjere, za trošak napravljen nakon 1. januara 2021. godine.

Mjera 10 - Savjetodavne usluge

Korisnici

Nadležni organi ili tijela, koji vrše savjetovanje su korisnici ove podrške.

Nadležni organi ili tijela koja vrše usluge savjetovanja su javne savjetodavne službe uz koje savjete pružaju i: sektorske organizacije (kao što su poljoprivredne komore), razvojne agencije, NVO, opštinski savjeti, itd. Iako privatne firme i konsultanti nisu prihvatljivi, privatne savjetodavne usluge koje je Ministarstvo ugovorilo sa podizvođačima kao dio nacionalnog savjetodavnog sistema mogu biti prihvatljive.

Usluge savjetovanja su besplatne za poljoprivrednike, vlasnike šuma i mikropreduzeća u ruralnim oblastima.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Nadležni organi ili tijela koji vrše savjetovanje moraju imati odgovarajuće resurse u formi obučenog i kvalifikovanog osoblja sa iskustvom u savjetovanju i pouzdanost u oblastima u kojima pružaju usluge savjetovanja. Osoblje koje pruža savjetodavne usluge mora redovno pohađati obuke.

Korisnik mora da pokaže dokaze o gore navedenom za organe ili tijela koja pružaju savjetodavne usluge.

¹³ „računovodstveni dokument ekvivalentne dokazne vrijednosti“ označava bilo koji dokument dostavljen kao dokaz da unos u knjigu daje istinit i fer prikaz stvarne transakcije u skladu sa važećim računovodstvenim zakonom.

Kandidati kod kojih postoji sukob interesa isključeni su iz postupka izbora. Primjer sukoba interesa jeste kada je neko od izabраниh tijela učestvovalo u definisanju projektnog zadatka.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti (po sektorima)

Mjere, vrste sektora/veličina projekta, za koje će se pružati savjetodavne usluge za IPARD projekat i priprema zahtjeva za plaćanje treba da budu definisani u programu. Savjetodavne usluge koje se pružaju u okviru ove mjere obično obuhvataju manje projekte za podsticanje manjih farmi i mikropoduzeća s ograničenim finansijskim kapacitetima da koriste IPARD program. Veći projekti će se finansirati pod stavkom opšti troškovi (troškovi pripreme projekta) u okviru svake mjere.

Savjetodavne usluge poljoprivrednicima ili mikropoduzećima mogu obuhvatiti ekonomske, poljoprivredne i ekološke performanse poljoprivrednih gazdinstava, šumskih gazdinstava ili mikropoduzeća. Posebnu pažnju treba posvetiti klimatskim promjenama (uključujući upotrebu obnovljive energije, energetska efikasnost), životnoj sredini (uključujući upravljanje otpadom), održivosti (uključujući kružnu ekonomiju, bioekonomiju), biodiverzitetu, usklađenosti sa standardima EU za zaštitu životne sredine, higijeni i dobrobiti životinja, organizacijama proizvođača i tehničkim inovacijama i aspektima digitalizacije gazdinstava i mikro preduzeća.

U programu se utvrđuje minimalan broj učesnika grupne sesije na kojoj se pružaju savjetodavne usluge. Radi postizanja maksimalnog efekta treba ohrabriti ciklus od nekoliko grupnih savjetodavnih sesija. U svakom programu uspostavlja se jasna linija razgraničenja između savjetodavnih aktivnosti za grupu i aktivnosti obuke kojima se podrška daje u okviru mjere „Unapređenje vještina i kompetencija“. Prilikom grupnog savjetovanja prednost će imati sektori kojima se daje podrška u okviru IPARD programa i mladi poljoprivrednici i organizacije proizvođača (npr. savjetovanje o zajedničkoj upotrebi proizvodne infrastrukture, preradi, kvalitetnim proizvodima i kratkim lancima vrijednosti).

Savjetodavna služba za poljoprivrednike je subjekat ili tijelo namijenjeno pružanju savjeta poljoprivrednicima, vlasnicima šuma i mikropoduzećima koja posluju u ruralnim područjima. Važno je što jasnije razlikovati davanje savjeta od običnog pružanja informacija poljoprivrednicima. Treba napomenuti da savjetodavne službe za poljoprivrednike treba da procijene specifičnu situaciju poljoprivrednika, a ne samo da pruže opšte informacije. Važno je izbjeći dvostruko finansiranje opštih troškova (troškovi pripreme projekta) u odgovarajućim mjerama.

Mjera 11 - Uspostavljanje i zaštita šuma

Korisnici

Korisnici u okviru ove mjere mogu biti vlasnici privatnog i javnog zemljišta i njihova udruženja.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Projekti koji se podržavaju u okviru ove mjere moraju biti u skladu za Nacionalnim šumarskim programom/strategijama ili ekvivalentnim instrumentima i, ako je primjenljivo, sa nacionalnim programom pošumljavanja ili planom prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promjena, strategijom biodiverziteta ili nekom ekvivalentnom strategijom.

Država korisnica IPA III podrške uključuje uobičajenu definiciju za „šumu“ u IPARD program. U Evropskoj Uniji se primjenjuje sljedeća definicija: „šuma“ označava zemljište koja se prostire na više od 0,5 hektara sa drvećem višim od 5 metara i pokrivenošću krošnje većom od 10 posto ili drveće koje može dostići ove pragove in situ. Ne uključuje zemljište koje je pretežno u poljoprivrednoj ili urbanoj upotrebi. Država korisnica IPA III podrške može da

odabere da primijeni drugu definiciju šume na osnovu postojećeg nacionalnog zakonodavstva ili sistema popisa.

Država korisnica IPA III podrške daje ovu definiciju u programu ruralnog razvoja.

U slučaju da se šumarske operacije odvijaju i u „drugim šumovitim područjima“, definiciju takvih područja takođe bi trebalo uključiti u IPARD program. Preporučuje se upotreba iste definicije za „druga šumovita područja“ kao u EU: „šumovita područja“ označavaju zemljište koje nije klasifikovano kao „šuma“, koje se prostire na više od 0,5 hektara, sa drvećem višim od 5 metara i pokrivenošću krošnje od 5-10 posto, ili drvećem koje može dostići ove pragove in situ, ili sa kombinovanim pokrivačem žbunja, grmlja i drveća iznad 10 posto. Ne uključuje zemljište koje je pretežno u poljoprivrednoj ili urbanoj upotrebi.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Šumarstvo, agrošumarstvo, obnova šume nakon požara

- Izdanci kratke rotacije (IKRS)¹⁴ i božićno drveće ne spadaju u ovu pomoć.
- Prihvatljivo je i poljoprivredno i nepoljoprivredno zemljište.
- Sadnja drveća treba da se prilagodi lokalnim uslovima, da bude kompatibilna sa životnom sredinom i poboljša biodiverzitet. Prilikom odabira vrsta, sorti, ekotipova i provenijencija, kao i stabala uzima se u obzir potreba za otpornošću na klimatske promjene i prirodne katastrofe, kao i potencijalni invazivni karakter vrste kako je definisano u državi korisnici IPA III podrške u odnosu na lokalne uslove područja na kojem se vrši zasađivanje. Prihvatljivost, kada su u pitanju višegodišnje drvenaste vrste, treba da definiše država korisnica IPA III podrške u programu na osnovu zemljišta, klimatskih i ekoloških uslova. Iste vrste bi mogu da spadaju u različite kategorije (brzorastuće vrste, šume) u zavisnosti od perioda „rotacija-žetve“.
- U zaštićenim prirodnim područjima ne mogu se uspostavljati nove šume, osim kada je povećanje šumskog pokrivača među željenim intervencijama predviđenim planovima upravljanja ili ekvivalentnim instrumentima za upravljanje takvim prirodnim područjima.
- Korisnik je dužan da pribavi dozvolu za pošumljavanje izdatu na njegovo ime i odobrenu od strane organa šumarstva (rješenje o odobrenju plana pošumljavanja). Dozvola se zasniva na planu pošumljavanja, koji u skladu sa šumarskim zakonodavstvom države korisnice IPA III podrške, izrađuje, npr. profesionalni šumar, uzimajući u obzir uslove na lokaciji i ekološke karakteristike. U postupku odobravanja pošumljavanja učestvuju nadležni organi (organ za zaštitu prirode, odbranu, zaštitu voda).
- Pružanje podrške u okviru ove mjere je moguće ako je potrebna dodatna sadnja u slučaju samosjetljivih/spontanih pošumljenih površina (npr. na napuštenom poljoprivrednom zemljištu gdje se počela pojavljivati drvenasta vegetacija); u ovom slučaju, troškovi uspostavljanja su prihvatljivi samo za područje pod dodatnim nasadom. Što se tiče troškova održavanja (uključujući npr. uzgajališta itd.) - oni se mogu odnositi na cjelokupno „pošumljeno“ područje (bilo da je šuma prirodnog ili vještačkog porijekla) (jer cijelo područje treba tretirati ranim i kasnim čišćenjem prema potrebama tipa mlade šumske sastojine), ako se redovno obavljaju aktivnosti održavanja.

¹⁴„Izdanci kratke rotacije“ označavaju površine zasađene vrstama drveća iz oznake KN 06 02 9041 koje treba da definiše država korisnica IPA III podrške, i koja se sastoji od drvenastih, višegodišnjih kultura čije je korijenje ili panjevi ostalo u zemlji nakon žetve, s novim izdancima koje se pojavljuju u sljedećoj sezoni i s maksimalnim ciklusom žetve koji određuje zemlja korisnica, kako je utvrđeno u članu 4(1)(k) Uredbe (EU) br. 1307/2013.

- Podrška ne isključuje upotrebu drveta ili nedrvenih materijala ili drugih šumskih dobara i usluga u ekonomske svrhe (kao što su inokulacija sadnica sporama tartufa, održiva berba, prorijeđivanje sa materijalima koji se prodaju za proizvodnju energije tokom perioda održavanja, itd.) sve dok ova upotreba ne šteti ekološkim ili zaštitnim funkcijama. U takvim slučajevima to treba uzeti u obzir prilikom izračunavanja iznosa podrške.
- U područjima gdje je sadnja drveća otežana zbog teških pedo-klimatskih uslova (oskudna dostupnost vode, loš kvalitet tla itd.), može se pružiti podrška za sadnju drugih višegodišnjih drvenastih vrsta, kao što su žbunovi ili grmovi, prilagođeni lokalnim uslovima.
- Kada je u pitanju agrošumarstvo, preporučeni odnos zemljišta pod šumom/drvećem i poljoprivrednog zemljišta treba da definiše država korisnica IPA III podrške uzimajući u obzir lokalne pedo-klimatske uslove, šumske vrste (primjenjive vrste drveća i grmlja) i potrebu da se osigura poljoprivredna upotreba zemljišta. Preporuka je da se jednom agrošumarskom sistemu zasadi više od jedne vrste šumskog drveća, posebno višenamjenskog drveća (za proizvodnju voća i drvne građe), čime se doprinosi većem biodiverzitetu. [Država korisnica IPA III podrške] definiše maksimalni i minimalni broj stabala po dospijeću. Ovaj broj treba da odražava dvostruku upotrebu zemljišta. Broj zasađenih stabala treba da osigura održivo i dvostruko korišćenje zemljišta.
- Da bi se šteta nastala prirodnom katastrofom nadomjestila, potrebno je formalno priznanje od strane javnih vlasti koje zvanično priznaju da se desila prirodna katastrofa. [Država korisnica IPA III podrške]/regija korisnica treba u Programu ruralnog razvoja navesti referencu za način procjene takve štete.
- Zemlje korisnice moraju da obezbijede da mjere koje se preduzimaju vezano za pošumljavanje nakon požara budu usklađene s odgovarajućim nacionalnim planovima zaštite šuma.

Sprečavanje štete nastale šumskih požarima

- Troškovi za uspostavljanje infrastrukture za prevenciju požara, uključujući sisteme za nadzor, praćenje i komunikaciju mogu se isplaćivati.
- Ne odobrava se podrška za aktivnosti vezane za poljoprivredu u oblastima za koje su preuzete agro-ekološke obaveze.
- Za poljoprivredna gazdinstva koja prelaze određenu veličinu, a koja će biti utvrđena u programu, ostvarivanje podrške je uslovljeno dostavljanjem relevantnih informacija iz plana upravljanja šumama ili ekvivalentnog instrumenta u skladu sa održivim upravljanjem šumama kako je opisano u Helsinškoj rezoluciji H1 usvojenoj na Ministarskoj konferenciji o zaštiti šuma u Evropi 1993. godine (u daljem tekstu „održivo upravljanje šumama“¹⁵).
- U područjima koja je [država korisnica IPA III podrške] klasifikovala kao područja u srednjem ili visokom riziku od požara treba da se odvijaju preventivne akcije protiv požara. Sve preventivne akcije treba da budu dio plana zaštite šuma.
- Neophodne preventivne akcije moraju da budu usmjerene prema ciljevima javnog programa (nacionalni program/strategija zaštite šuma, program i plan zaštite šuma, strategija prilagođavanja klimatskim promjenama, program upravljanja slivovima, strategija dezertifikacije itd.).
- Zemlje korisnice moraju da osiguraju da gore razmatrane mjere sprječavanja šumskih požara budu u skladu sa odgovarajućim nacionalnim planovima zaštite šuma.

¹⁵ https://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH1.pdf

- Kada je u pitanju izazivanje šumskih požara i stvaranje očišćenih površina, prihvatljivi troškovi mogu, osim troškova uspostavljanja, da obuhvataju i naknadne troškove održavanja površine koja je u pitanju. Međutim, ova podrška se ne odobrava za aktivnosti vezane za poljoprivredu u oblastima koje su obuhvaćene agro-ekološkim obavezama.
- Ovom mjerom treba obuhvatiti samo materijal koji se odnosi na prevenciju nastanka štete.

Poboljšanje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema

- Investicije u gazdinstva iznad određene veličine koju je država korisnica IPA III podrške definisala u programu zasnivaju se u na planovima upravljanja šumama ili ekvivalentnom instrumentu.
- Sve investicije treba da budu u skladu sa relevantnim planovima i strategijama i planovima i strategijama odgovarajućeg nivoa, kao što su strategija biodiverziteta, plan/strategija za prilagođavanje klimatskim promjenama, planovi za zaštitu šuma i tla, planovi zaštite kvaliteta vode, upravljanja slivom/kvalitetom vode, planovi ili programi vezani za javno zdravlje (koji se odnose na javne sadržaje – aspekte rekreacije), planovi upravljanja pejzažima (koji se odnose na složene planove i programe na nivou okruga u kojima usluge ekosistema koje pružaju šume treba da ostvare podršku kroz odgovarajuću vrstu i nivo investicija u šumska područja).
- Pojednostavljene opcije troškova (POT) mogu se primijeniti u tim odgovarajućim slučajevima kada su ispunjena relevantna pravila o provjeri i podložnosti kontroli, na primjer, u slučaju prorjeđivanja i orezivanja.

Mjera 12 – Finansijski instrumenti

Korisnici

Kroz ovaj finansijski instrument može da se pruži podrška poljoprivrednicima, mikro, malim i srednjim preduzećima, organizacijama proizvođača, javno-privatnim partnerstvima itd. Podrška iz FI se pružiti istoj grupi korisnika koji su ujedno i ciljna grupa korisnika za dodjelu bespovratnih sredstava i koji su dozvoljeni IPARD programom pomoći.

Podnosioci zahtjeva za podršku iz finansijskog instrumenta treba da budu registrovani u registru poljoprivrednih imanja ili da ih nacionalno zakonodavstvo prepoznaje kao grupu/organizaciju proizvođača.

Podrška koja se daje poljoprivrednim gazdinstvima/preduzećima može biti usmjerena na bilo koje ciljeve IPARD programa. To može biti otvaranje novog biznisa, razvoj i širenje biznisa ili, u slučaju ozbiljnih poremećaja u privredi, i opšte poslovne aktivnosti, koje su potencijalno ekonomski održive, uključujući jačanje, razvoj i širenje postojeće poslovne aktivnosti.

To može biti i specifična grupa potencijalnih korisnika IPARD pomoći kao što su mladi poljoprivrednici, žene, poljoprivrednici iz planinskih, siromašnijih područja. Pojedinci koji imaju namjeru osnivanja poljoprivrednog gazdinstva/preduzeća takođe mogu imati pravo na pozajmicu koja se ostvaruje kroz finansijski instrument.

Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Investicije za koje podnosilac zahtjeva (korisnik) planira da traži podršku u okviru finansijskog instrumenta moraju da doprinesu poboljšanju rezultata poljoprivredne djelatnosti i moraju biti finansijski održive. Ovo se mora da se prikaže u biznis planu podnosioca zahtjeva (korisnika), koji će biti predmet procjene banaka. Investicija treba da generiše prihode ili smanji troškove,

tako da bi korisnik (poljoprivrednik) mogao da je ponovo plati. Banke procjenjuju pojedinačne projekte sagledavanjem opšte održivosti poljoprivrednog imanja.

Kroz finansijski instrument ne pruža se podrška za obrtna sredstva (samostalna ili povezana sa ulaganjem). Takvi troškovi treba da se finansiraju odvojeno od podrške kroz finansijski instrument.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Moraju se poštovati posebni uslovi prihvatljivosti aktivnosti u okviru kojih je uspostavljen finansijski instrument. Nacionalni organ može da definiše šire specifične uslove prihvatljivosti za FI u odnosu na one za dobijanje bespovratnih sredstava, ili uže, u zavisnosti od svojih strateških ciljeva u okviru FI.

Mjera 13 – Promocija saradnje za inovacije i transfer znanja

Korisnici

Operativne grupe za inovativno partnerstvo koje čine najmanje tri aktera iz različitih grupa, na primjer, poljoprivrednici, savjetnici, istraživači, NVO, vlasnici šuma i poljoprivredna preduzeća i koje djeluju u poljoprivredi, šumarstvu, akvakulturi ili preradi hrane.

U svrhu ostvarivanja zdravih finansija, Operativna grupa za inovativno partnerstvo mora ili da se registruje kao pravno lice – obrazac zavisi od predmetnog nacionalnog zakonodavstva – ili da ima dokumentovano pravilo kojim se definiše odgovornost među članovima operativne grupe. Država bira najprikladniji pravni oblik za aktivnosti inovativnog partnerstva, a u skladu s nacionalnim zakonodavstvom.

Subjekti mogu da koriste uslugu podrške inovacijama/posrednika za inovacije¹⁶ kako bi pomogli u osnivanju Operativne grupe za IP. Ako je država zabrinuta da će premalo pojedinaca/subjekata preuzeti inicijativu za osnivanje operativnih grupa za IP, upravljačko tijelo IPARD programa može direktno angažovati posrednike za inovacije da sami potraže potencijalne članove operativne grupe i pomognu im da je formiraju. U tom slučaju, troškovi se plaćaju u okviru mjere Tehnička pomoć (ako posreduje Nacionalna mreža za resurse) ili Savjetodavne usluge (ako posreduje nacionalna savjetodavna služba).

Iako je mjera posebno usmjerena na formiranje novih operativnih grupa za IP, već uspostavljene operativne grupe za IP takođe su prihvatljive za ostvarivanje podrške ako ispunjavaju uslove utvrđene u okviru ove mjere.

Kriterijumi za prihvatljivost

Uspješna operativna grupa za IP mora da dostavi plan kojim se, između ostalog, utvrđuje:

- vodeći subjekat u okviru Operativne grupe IP, koji će imati odgovornost za administraciju plaćanja;
- podjelu odgovornosti među partnerima Operativne grupe za inovativno partnerstvo i identifikaciju vlasništva nad bilo kojom investicijom ili imovinom koja može postojati nakon završetka projekta;
- interne procedure kojima se osigurava transparentnost njihovog rada i donošenja odluka;
- opis inovativne prakse, metode, procesa ili proizvoda koji se razvijaju, prilagođavaju ili testiraju (uključujući ciljeve, rezultate, plan finansiranja, raspored, raspodjelu odgovornosti

¹⁶Može biti i regionalna organizacija ili agencija za inovacije (kakva trenutno djeluje u Srbiji, Sjevernoj Makedoniji, Crnoj Gori i Turskoj).

među partnerima) u poljoprivredi, šumarstvu, akvakulturi ili preradi hrane. Ovo je veza s najmanje jednim prioritetom IPARD programa i IPARD mjere gdje se mogu uvesti/primijeniti rezultati projekta;

- predviđene rezultate, zajedno sa detaljima o tome kako se očekuje da projekat doprinese povećanju produktivnosti i održivoj efikasnosti resursa;
- pojedinosti o načinu diseminacije rezultata projekta.

Operativna grupa za IP mora pružiti dokaz o tome da je unaprijed izabrana u prvoj fazi od strane komisije za odabir.

Ne treba odobriti podršku za osnivanje ili upravljanje Operativnom grupom za IP, koja „raspravlja“ o određenim pitanjima bez namjere isporučivanja nekog posebnog ishoda/projekta/testiranja. Da bi se dobila podrška, rasprava mora biti praćena specifičnim planiranim akcijama sa specifičnim planiranim ishodima.

Posebni kriterijumi prihvatljivosti

Svaka zemlja korisnica može utvrditi dodatne kriterijume prihvatljivosti na osnovu konteksta Strategije i SWOT analize predviđene u IPARD programu.

Na primjer, mjera može da se odnosi na određeni sektor ili održivo upravljanje resursima; očuvanje prirodne sredine; prilagođavanje klimatskim promjenama; jačanje razmjene znanja i tehnologije između poljoprivrednika, istraživanja, poslovne usluge i savjetodavne usluge; olakšavanje diseminacije i primjene rezultata i inovativnih pristupa na terenu.

Tabele s mjerama

Korisnik IPARD III dužan je da prati tabele s mjerama koje je dostavila Komisija.

ANEKS 5 OBRAZAC D 1 – IZJAVA O TROŠKOVIMA I PRIHODIMA

Mjera	Plaćanja		Povraćaj/ispravke		Traženo IPARD III programu	Odobranje iznosa računa		Prelazna smanjenja		Izračunata isplata
	Javni trošak	IPARD III	Javni trošak	IPARD III		Može se ponovo koristiti	Ne može se ponovo koristiti	Višak Finansijskog plana	Zahtjev za informacijom	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<i>popunjava Crna Gora</i>	<i>automatski izračunava Komisija</i>	<i>popunjava Crna Gora</i>		<i>automatski izračunava Komisija</i>	<i>popunjava Komisija</i>				<i>automatski izračunava Komisija</i>
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava										
Podrška za uspostavljanje proizvođačkih grupa										
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i plasman poljoprivrednih i proizvoda ribarstva										
Mjera agro-ekološko-klimatske i organske poljoprivredne proizvodnje										
Implementacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER pristup										
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu										
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja										
Unapređenje vještina i kompetencija										
Tehnička pomoć										

Savjetodavne usluge										
Uspostavljanje i zaštita šuma										
Financijski instrumenti										
Promocija saradnje za inovacije i transfer znanja										
Ukupno										

**ANEKS 6 OBRAZAC D 2 – GODIŠNJA IZJAVA O RAČUNIMA ZA FINANSIJSKU
GODINU (.....)**

(šalje se Komisiji zajedno sa dokumentima iz članova 47 i 48)

IPARD III program:

Odluka/e Komisije br. **od**

(poslednja izmjena Odlukom br. **od**
.....)

Referentni broj Komisije (CCI): 2021ME06IPRD001

Ja dolje potpisani,, kao Nacionalni službenik za ovjeravanje koji predstavlja Crnu Goru kako je definisano Sporazumima zaključenim između Crne Gore i Komisije, ovim putem izjavljujem da ukupni prihvatljivi troškovi nastali od (1/1/godina ... do 31/12/godina) u skladu sa Programom, iznose..... evra.

Detalji koji se odnose na ovaj trošak navedeni su u tabeli u prilogu i čine sastavni dio ove Izjave.

Takođe izjavljujem da je napredovanje mjera na zadovoljavajućem nivou u skladu sa ciljevima Programa, i da prateća dokumenta jesu, i ostaće na raspolaganju, kako je predviđeno članom 46. Sektorskog sporazuma.

Izjavljujem da:

1. Popis izdataka je tačan. Zasniva se na računima na nivou pojedinačnih aktivnosti, a potkrijepljen je pratećim dokumentovanim dokazima.
2. Isplate korisnicima izvršene su bez bilo kakvih posebnih naplata, oduzimanja ili zadržavanja bilo kojeg iznosa koji bi mogao da smanji iznos finansijske podrške na koju imaju pravo.
3. Provjerio/la sam da su troškovi koji su prijavljeni kao prihvatljivi izvršeni u skladu sa IPARD III programom, Odlukom Komisije iz članova 50. i 51. Sektorskog sporazuma i principima dobrog finansijskog upravljanja.
4. Izjava obuhvata sve dugove koji su evidentirani za manje od dvije godine. Ukupan iznos ovih dugova na kraju godine na koju se ova izjava odnosi iznose evra.
5. Obim sredstava Unije na IPARD računu u evrima na kraju godine na koju se ova Izjava odnosi iznosi evra, od čega nastala kamata tokom godina iznosi evra.
6. Pretvaranje između domaće valute i evra izvršene su u skladu sa odredbom člana 44 Sektorskog sporazuma.
7. Prihvatanje informacija, kako je definisano članom 48 Sektorskog sporazuma, blagovremeno je potvrđeno i preneseno Komisiji.
8. Oblik i sadržaj godišnjih računa iz člana 47 Sektorskog sporazuma, i računovodstveni podaci, iz člana 49 Sektorskog sporazuma, pripremljeni su u skladu sa međunarodno prihvaćenim računovodstvenim principima.
9. Prateća dokumenta su, i ostaće na raspolaganju kako je predviđeno članom 48. Sektorskog sporazuma. i mogu se provjeriti.

Ova izjava sadrži numerisanih stranica.

Izjavu sačinio/la:

(Datum, pečat i potpis direktora Nacionalnog fonda)

Ova izjava je pripremljena na osnovu finansijskih podataka koje je dostavio/la:

.....

(Datum(i), pečat(i) i potpis(i) računovođa IPARD Agencije i/ili Nacionalnog fonda)

Ovjerio/la:

(Datum, pečat i potpis Nacionalnog službenika za ovjeravanje u ime crne Gore)

Sačinjeno u....., (Datum)

OBRAZAC D 2 – GODIŠNJA IZJAVA O RAČUNIMA ZA FINANSIJSKU GODINU
(.....)

IPARD III program:

CCI Broj: 2021ME06IPRD001

Mjera	Udio Evropske unije koji je naveden Komisiji u kvartalnim zahtjevima za plaćanje za finansijsku godinu (godina) u evrima
	<i>popunjava Crna Gora</i>
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	
Podrška za uspostavljanje proizvođačkih grupa	
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i plasman poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	
Mjera agro-ekološko-klimatske i organske poljoprivredne proizvodnje	
Implementacija lokalnih razvojnih strategija – LEADER pristup	
Investicije u ruralnu javnu infrastrukturu	
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	
Unapređenje vještina i kompetencija	
Tehnička pomoć	
Savjetodavne usluge	
Uspostavljanje i zaštita šuma	
Finansijski instrumenti	
Promocija saradnje za inovacije i transfer znanja	
Ukupno	
Ukupan neizmireni dug na dan 31.12. (GODINA)	
Zaključno stanje na IPARD III računu u evrima na dan 31.12. (GODINA)	
Od čega je obračunata kamata tokom godine	

ANEKS 7 PREDVIĐANJE PLAĆANJA

**PREDVIĐANJE IZNOSA SREDSTAVA KOJA TREBA DA BUDU ISPLAĆENA U OKVIRU IPARD III
I KOJI SE DOSTAVLJAJU NAJSKASNIJE DO 15. JANUARA I 15. JULA**

Procjena iznosa koji treba da budu plaćeni u okviru IPARD III u godini 'N' za:				
	1QN	2QN	3QN	4QN
Program	Januar - mart	April - jun	Jul - septembar	Oktober - decembar
		(1)(2)		
Procjena iznosa koji treba da budu plaćeni u okviru IPARD III u godini 'N+1' za:				
	1QN+1	2QN+1	3QN+1	4QN+1
Program	Januar - mart	April - jun	Jul - septembar	Oktober - decembar

(1) U podnesku od 15. jula, 1QN treba biti „prazan” jer je izjava prethodno dostavljena i plaćanje izvršeno.

(2) U podnesku od 15. jula, iznos od 2QN treba da bude identičan onom koji se podnosi kao zahtjev za izjavu o plaćanju do kraja jula godine N.

ANEKS 8 INFORMACIJE I KOMUNIKACIJA O PODRŠCI IZ IPA III PODRŠKE

1. LISTA AKTIVNOSTI

Lista aktivnosti iz člana 31(3) treba da sadrži sljedeća polja:

- ime korisnika¹⁷,
- adresa korisnika ako je pravno lice (za fizička lica samo oblast NUTS 2),
- naziv investicije,
- kratak opis investicije,
- datum početka investicije,
- datum završetka investicije (očekivani datum završetka fizičkih radova ili kompletne implementacije investicije),
- dodijeljeni iznos (= ukupni prihvatljivi troškovi) koji su pripisani određenoj investiciji,
- stopa sufinansiranja Unije, adresa investicije; ili drugi odgovarajući indikator lokacije,
- država
- mjera i sektor investicije,
- datum posljednjeg ažuriranja liste aktivnosti.

Naslovi polja će biti dostavljeni na engleskom jeziku.

2. MJERE INFORMISANJA I KOMUNIKACIJE SA OPŠTOM JAVNOSTI

Crna Gora, Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija i korisnici su u obavezi da preduzmu korake neophodne za informisanje, i komunikaciju sa javnošću o aktivnostima koje se podržavaju u okviru IPARD III programa.

2.1. Odgovornosti Crne Gore i Upravljačkog tijela IPARD programa /IPARD Agencije

1. Crna Gora i Upravljačko tijelo IPARD programa /IPARD Agencija dužne su da obezbijede da se mjere informisanja i komunikacije sprovedu u skladu sa Planom vidljivosti i komunikacionih aktivnosti i da su te mjere usmjerene na što je moguće veću medijsku pokrivenost koristeći različite metode komunikacije na odgovarajućem nivou.
2. Crna Gora ili Upravljačko tijelo IPARD programa /IPARD Agencija odgovorna je barem za sljedeće mjere informisanja i komunikacije:
 - a. organizovanje jednog većeg informativnog događaja koji promoviše pokretanje jednog ili više programa, čak i prije odobrenja relevantnog Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti;
 - b. organizovanje jednog većeg informativnog događaja godišnje koji promoviše mogućnosti za finansiranje i strategije koje se sprovedu i predstavlja dostignuća jednog ili više programa, uključujući i primjere projekata;
 - c. isticanje simbola Unije u prostorijama svakog subjekta (jedinice) Upravljačkog tijela IPARD programa /IPARD Agencije;

¹⁷ Imena fizičkih lica zamjenjuju se izrazom "fizičko lice" dvije godine nakon završetka finansijske godine u kojoj su sredstva dodijeljena. Isto se odnosi i na lične podatke koji se odnose na pravna lica za koja je službenim nazivom identifikovano jedno ili više fizičkih lica. Odustaje se od objavljivanja imena fizičkih lica ako postoji opasnost da se takvim objavljivanjem naruše njihova osnovna prava ili ugroze njihovi poslovni interesi.

- d. isticanje vizuelnog elementa IPARD pomoći, u prostorijama svakog subjekta Upravljačkog tijela IPARD programa /IPARD Agencije;
 - e. promovisanje elektronskim putem liste aktivnosti u skladu sa Odjeljkom 1 ovog Aneksa;
 - f. davanje primjera aktivnosti, po programu, na jedinstvenoj internet stranici ili internet stranici programa kome se može pristupiti preko jedinstvenog portala; primjeri treba da budu dati na engleskom i na nacionalnom jeziku Crne Gore.
 - g. ažuriranje informacija o sprovođenju programa, uključujući, po potrebi, njegova glavna dostignuća, na jedinstvenoj internet stranici ili internet stranici programa kome se može pristupiti preko jedinstvenog portala.
3. Upravljačko tijelo IPARD programa /IPARD Agencija uključice sve relevantne zainteresovane strane u mjere informisanja i komunikacije. Ova tijelu su dužna da dijele informacije kako je to propisano članom 31(1).

2.2. Odgovornosti korisnika

1. Sve mjere informisanja i komunikacije koje sprovodi korisnik treba da potvrde podršku iz Fondova za aktivnost i to:
 - a. ističući simbol Unije u skladu sa tehničkim karakteristikama propisanim odgovarajućim aktom koji je usvojila Komisija¹⁸ uz upućivanje na Uniju; „finansira Evropska unija” ili „sufinansira Evropska unija”;
 - b. vizuelni element IPARD programa.
2. U toku realizacije investicije, korisnik je dužan da informiše javnost o podršci koju je dobio od fondova i to:
 - a. stavljanjem na internet stranicu korisnika, ukoliko takva stranica postoji, kratak opis investicije, proporcionalan nivo podrške, uključujući ciljeve i rezultate i naglašavajući finansijsku podršku Unije;
 - b. za aktivnosti koje ne spadaju pod tačke 4 i 5, isticanje barem jednog postera sa informacijama o projektu (minimalna veličina A3), uključujući i finansijsku podršku od Unije, na vidljivoj lokaciji, kao što je ulaz u neku zgradu ili objekat;
 - c. sprovođenje odredaba tačke 2(b) nije potrebno u slučaju mjera koje su zasnovane na oblasti. Očekuje se da Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencije države korisnice uspostavi pravila o obavezama korisnika u pogledu komunikacije i informacija o specifičnim mjerama vezano za oblasti, gdje je to moguće.
3. Svaki dokument, vezan za sprovođenje aktivnosti, koji se koristi za javnost ili učesnike, uključujući prisustvo ili neko drugo uvjerenje, treba da sadrži izjavu da se program sprovodi uz podršku Fonda ili Fondova.
4. Za male (< 20.000 evra javne podrške) i srednje (> 20.000 evra javne podrške) projekte, obaveza informisanja javnosti o izvoru finansiranja prestaje momentom posljednjeg plaćanja.

¹⁸ Uredba o sprovođenju Komisije (EU) br. 2022/129 od 21. decembra 2021. o utvrđivanju pravila za vrste intervencija koje se odnose na sjemenke uljarica, pamuk i nusproizvode proizvodnje vina prema Uredbi (EU) 2021/2115 Evropskog parlamenta i Savjeta i za zahtjeve za informacijama, publicitetom i vidljivošću koji se odnose na podršku Unije i Strateške planove ZPP-a (SL L 20, 31.1.2022., str. 197).

Za velike projekte (> 100.000 evra javne podrške) korisnik je u obavezi da postavi na lokaciji lako vidljivoj za javnost, privremeni bilbord značajne veličine za svaku investiciju koja se sastoji od finansiranja infrastrukture ili građevinskih radova. Nakon posljednje uplate, a u *ex-post* periodu, na lokaciji koja je lako vidljiva javnosti biće postavljena trajna tabla. Takvu trajnu tablu korisnik mora postaviti od trenutka završetka projekta i ona sadrži ime i glavni cilj aktivnosti i naglašava finansijsku podršku koju pruža Unija.

Bilbordi, poster, table (sa objašnjenjem) i internet treba da sadrže opis investicije, da navedu da je projekat podržan iz IPARD sredstava i da sadrže simbol Unije. Ta informacija treba da zauzme najmanje 25% bilborda, table ili internet stranice. Treba da bude pripremljena u skladu sa tehničkim karakteristikama kako je propisano u odgovarajućem implementacionom aktu koji je usvojila Komisija¹⁹.

3. MJERE INFORMISANJA ZA POTENCIJALNE KORISNIKE I KORISNIKE

3.1. Mjere informisanja za potencijalne korisnike

1. Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija je dužna da osigura, u skladu sa Planom vidljivosti i komunikacionih aktivnosti, da se informacije o strategiji programa i ciljevima, kao i mogućnostima finansiranja koje zajednički nude Unija i korisnik IPA III, distribuiraju potencijalnim korisnicima i svim zainteresovanim stranama, uz detalje o finansijskoj podršci iz predmetnih fondova.
2. Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija je dužna da osigura da potencijalni korisnici imaju pristup relevantnim informacijama, uključujući i ažurirane informacije kad god je to potrebno, uzimajući u obzir pristup elektronskim i drugim komunikacionim uslugama za određene potencijalne korisnike, i to najmanje o sljedećem:
 - a. mogućnostima finansiranja i pokretanju poziva za dostavljanje zahtjeva za podršku;
 - b. uslovima koje treba zadovoljiti po pitanju prihvatljivih troškova kako bi stekli pravo na podršku iz IPARD III programa;
 - c. opisu procedura za provjeru zahtjeva za podršku i rokovima;
 - d. kriterijumima za odabir aktivnosti koje će se podržavati;
 - e. kontaktima na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou koji mogu da daju informacije o programima;
 - f. odgovornosti potencijalnih korisnika da informišu javnost o cilju aktivnosti i podršci iz fondova u skladu sa tačkom 2.2. Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija može tražiti od potencijalnih korisnika da u svojim zahtjevima za podršku, predlože indikativne komunikacione aktivnosti, proporcionalno obimu investicije.

3.2. Mjere informisanja za korisnike

1. Upravljačko tijelo IPARD programa /IPARD Agencija dužna je da obavijesti korisnika da prihvatanje finansiranja predstavlja prihvatanje njihovog uključivanja u listu aktivnosti koja se objavljuje u skladu sa članom 31(3) ovog Sporazuma.
2. Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija dužna je da obezbijedi alate za komunikaciju i informisanje, uključujući obrasce u elektronskom formatu, kako bi pomogla korisnicima da ispune svoje obaveze propisane u tački 2.2, gdje je to potrebno.

¹⁹ Uredba o sprovođenju Komisije (EU) br. 821/2014.

4. ELEMENTI PLANA VIDLJIVOSTI I KOMUNIKACIONIH AKTIVNOSTI

Plan vidljivosti i komunikacionih aktivnosti koji sastavlja Upravljačko tijelo IPARD programa /IPARD Agencija i, gdje je to potrebno, Crna Gora treba da sadrži sljedeće elemente:

1. opis pristupa koji se primjenjuje, uključujući i osnovne informativne i komunikacione mjere koje je dužna da preduzme Crna Gora ili Upravljačko tijelo IPARD programa/IPARD Agencija usmjerene na potencijalne korisnike, multiplikatore i širu javnost, uzimajući u obzir ciljeve opisane u članu 31 ovog Sporazuma;
2. opis materijala koji će biti dostupan u formatima pristupačnim ljudima sa invaliditetom;
3. opis kako će se korisnici podržati u njihovim komunikacionim aktivnostima;
4. indikativni budžet za sprovođenje Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti;
5. opis administrativnih tijela, uključujući i resurse osoblja, odgovorne za sprovođenje komunikacionih mjera;
6. pravila za mjere informisanja i komunikacije iz tačke 2, uključujući i internet portal gdje se takvi podaci mogu pronaći;
7. naznaku o tome kako će se ocjenjivati mjere informisanja i komunikacije u pogledu vidljivosti i podizanja svijesti o politikama, programima i aktivnostima i uloge koju imaju fondovi i Unija;
8. po potrebi, opis korišćenja glavnih rezultata iz prethodnog IPARD programa;
9. godišnje ažuriranje aktivnosti vezanih za informisanje i komunikaciju koje treba da se sprovedu u narednoj godini.

Član 3

Za sprovođenje ovog zakona nadležni su organ državne uprave nadležan za poslove poljoprivrede i organ državne uprave nadležan za poslove finansija.

Član 4

Ovaj zakon stupa na snagu danom objavljivanja u "Službenom listu Crne Gore - Međunarodni ugovori".